

T Ü R K S A N A Y İ C İ L E R İ V E İ Ş A D A M L A R I D E R N E Ğ İ

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA ULUSLARARASI GÖÇ TARTIŞMALARI

Aralık 2006

(Yayın No: TÜSİAD-T/2006-12/427)

Meşrutiyet Caddesi, No: 46 34420 Tepebaşı / İstanbul
Telefon : (0212) 249 19 29 • Telefax: (0212) 249 13 50

© 2006, TÜSİAD

Tüm hakları saklıdır. Bu eserin tamamı ya da bir bölümü, 4110 sayılı Yasa ile değişik 5846 sayılı FSKE. uyarınca kullanılmazdan önce hak sahibinden 52. Maddeye uygun yazılı izin alınmadıkça, hiçbir şekilde ve yöntemle işlenmek, çoğaltılmak, çoğaltılmış nüshaları yayılmak, satılmak, kiralanmak, ödünç verilmek, temsil edilmek, sunulmak, telli/telsiz ya da başka teknik, sayısal ve/veya elektronik yöntemlerle iletilmek suretiyle kullanılamaz.

ISBN : 978-9944-405-04-1

MİKADO MATBAACILIK ve Tic. Ltd. Şti.
Oto Sanayi Mah. İmam Çeşme Cad. G/47 Sokak No:6 Seyrantepe - İstanbul
Tel: (0212) 289 27 93 Faks: (0212) 289 08 96

ÖNSÖZ

TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve işadamları tarafından 1971 yılında, Anayasamızın ve Dernekler Kanunu'nun ilgili hükümlerine uygun olarak kurulmuş, kamu yararına çalışan bir dernek olup gönüllü bir sivil toplum örgütüdür.

TÜSİAD, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin varolduğu Türkiye'de, Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelere sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olur. TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır. TÜSİAD, uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün artırılarak, uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanır ve bu yönde çalışır. TÜSİAD, Türkiye'de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanı sıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını; verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılacak ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler.

TÜSİAD, misyonu doğrultusunda ve faaliyetleri çerçevesinde, ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurur ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlar.

“Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Uluslararası Göç Tartışmaları” başlıklı bu rapor, TÜSİAD Sosyal İşler Komisyonu’nun çalışmaları çerçevesinde, Koç Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Ahmet İçduygu tarafından yazılmıştır.

Aralık 2006

ÖZGEÇMİŞ

Prof. Dr. Ahmet İçduygu

Prof. Dr. Ahmet İçduygu, doktorasını 1991 yılında Australian National University’de, Avustralya’da tamamladı. Halen Koç Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde profesördür ve Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi’nin direktörlüğünü sürdürmektedir. Prof. İçduygu daha önce, 1992-2002 yılları arasında, Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde çalışmıştır. Stockholm Üniversitesi’nde doktora sonrası araştırmacı (1991-1992) olarak bulunmuş, Warwick ve Manchester Üniversitelerinde (1998-2000) misafir öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Paris’te bulunan, SOPEMI-OECD’nin Türkiye danışmanlığını ve Atina’da bulunan, International Advisory Board of Mediterranean Migratory Observatory üyeliği görevlerini halen sürdürmektedir. IOM, UNHCR ve ILO gibi uluslararası organizasyonlar için araştırmalar yapmakta; uluslararası göç, vatandaşlık teorileri ve uygulamaları, uluslararası organizasyonlar, sivil toplum, milliyetçilik ve etnisite ve araştırma yöntemleri konularında dersler vermektedir.

International Migration, International Social Science Journal, Global Governance, Middle Eastern Studies, Ethnic and Racial Studies, Population and Environment, Human Rights Quarterly, Citizenship Studies, Journal of Scientific Studies of Religion, Mediterranean Quarterly ve Journal of Southeast European and Black Sea Studies gibi uluslararası dergilerdeki makalelerinin yanı sıra İbrahim Sirkeci ve İsmail Aydınğün ile derlediği Türkiye’de İçgöç başlıklı (Tarih Vakfı, 1998), Fuat Keyman ile birlikte derlediği Citizenship in a Global World isimli kitapları da mevcuttur (Routledge, 2005).

Prof. İçduygu’nun son araştırmaları şu konular üzerinde yoğunlaşmaktadır: (1) Düzensiz göçün mekanizma ve dinamikleri ile işgücüne ilişkin sonuçları, (2) transit göçün anatomisi (3) bireysel vatandaşlar kendi vatandaşlıklarını farklı toplumsal ve siyasal düzlemlerde nasıl tecrübe eder ve algılarlar sorusu, (4) karşılaştırmalı bir perspektiften sivil toplumun yapı, çevre, değer ve etki boyutları ve (5) Türkiye’de tarihsel bir perspektiften uluslararası göçün devlet tarafından nasıl algılandığı.

SUNUŞ

Türkiye’den Avrupa’ya yönelen yoğun göç hareketinin başladığı 1961 yılından iki yıl sonra imzalanan 1963 tarihli Ankara Anlaşması’nda Türkiye’den Avrupa Ekonomik Topluluğu’na “serbest işçi akımının kademeli olarak gerçekleştirilmesi” önemli ve pozitif bir konu olarak ele alınmıştı. Bu Anlaşma’dan 42 yıl sonra ise, Ekim 2005 tarihli Müzakere Çerçeve Belgesi’nde, uzun geçiş süreleri, derogasyonlar, spesifik düzenlemeler veya daimi korunma hükümlerinin gerektiğinde kişilerin serbest dolaşımı için de öngörülebileceğinin belirtilmesi, bu konunun çok önemli olduğunun altını bir kez daha çizmekte, ancak, bu kez *negatif* bir bağlamda gündeme gelmektedir. Değişen ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel ve demografik koşullar içinde uluslararası göç üzerine farklı bakış açılarının oluşması doğaldır. Hiç şüphe yok ki, hem nedenleri, hem de sonuçları itibarıyla uluslararası göç sıklıkla siyasallaşan bir konudur, dolayısıyla da önemli bir politika alanıdır. Kısacası ulusal, uluslararası, kamusal ve sivil toplum aktörlerinin katılımı ile ele alınacak bir “yönetişim” konusudur. Bu bağlamda, dün ve bugün olduğu gibi yarın da uluslararası göç olgusu AB Türkiye ilişkilerinde bir tartışma alanı olarak sürekli var olacaktır. Bu nedenle, elimizdeki bu çalışma AB-Türkiye ilişkileri bağlamında uluslararası göç konularının öncelikle tarihsel arka planını yansıtıp, sonra da bugün varolan tartışmalar temelinde göçün niceliksel ve niteliksel olarak gelecekte alabileceği konumu üzerine genel çıkarımlar yapmak amacını taşımaktadır. Bir anlamda, herhangi bir uluslararası göç sürecinde yer alan üç temel aktör çerçevesinde göçe kaynaklık eden ülke (Türkiye), göçü alan ülke(ler) (AB ülkeleri) ve göçmenlerin kendileri açısından göçün bir yönetim konusu olarak ele alınıp politikalar üretilmesi için ipuçları bulmayı hedeflemektedir.

AB-Türkiye ilişkileri bağlamında uluslararası göç temelli tartışmaların değişen dünya koşullarında yalnızca Türkiye’den AB’ye yönelen göç hareketleri içine hapsedilerek ele alınması yanlış olacaktır. Küreselleşmenin günümüzde aldığı konum içinde, birçok ülke gibi, bugün Türkiye de artık yalnızca göçe kaynaklık eden ülke konumunda değildir. Birçok ülkeden farklı niteliklere sahip göçmenin ya da sığınmacının Türkiye’ye yöneldiği, bazı göçmenlerin de ülkeyi bir geçiş alanı olarak kullanıp Batı ülkelerine geçtiği bilinmektedir. Kısacası, Türkiye artık yalnızca göç veren bir ülke değil, aynı zamanda göç alan bir ülkedir. Öte yandan, Avrupa Türki-

ye'den yurtdışına yönelen göçün tek varış noktası değildir: Yalnızca komşu Arap ülkeleri ya da Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri değil, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avustralya ve Kanada gibi ülkeler de Türkiye kaynaklı göçün ulaştığı coğrafyalar arasındadır. İçinde bulunduğu uluslararası göç rejimleri içinde Türkiye'nin sahip olduğu bu çok kimlikli konum, kaçınılmaz olarak, AB-Türkiye ilişkileri bağlamında göç konularının ele alınmasında göz önünde tutulması gereken bir boyuttur.

2023 yılında yüzüncü kuruluş yılını kutlayacak olan Türkiye Cumhuriyeti, yirmi-birinci yüzyılın başında kendi modernleşme tarihinin çok önemli bir dönemecinden geçmektedir. Küreselleşme süreciyle birlikte içinde bulunduğu dünya ile her geçen gün biraz daha bütünleşen, demokratik ve liberal değerlere dayalı yoğun bir ekonomik, toplumsal ve siyasal dönüşüm sürecini yaşayan Türkiye'nin yeni göç hareketleri ile yüzleşmesi kaçınılmazdır. Bu süreç içerisinde, benzer ya da farklı şekillerde, Avrupa da dahil olmak üzere komşu coğrafyaların da yeni göç dinamikleri ile karşılaşacağı beklenen bir durumdur. Bu bağlamda, özellikle ilerleyen yıllarda içinden geçilecek demografik süreçlerin Türkiye, Avrupa ve diğer yakın coğrafyaların karşılaşılabileceği göç hareketleri üzerinde etkili olacağı açıktır. Ancak, Türkiye demografisinin içine girdiği yeni dönemde “çalışma yaşındaki nüfusun oranının belirgin şekilde artışı” sonucu “işgücü arzının, istihdamın ve işgücü kalitesinin sürekli arttığı, dolayısıyla, ekonominin performansının yükseldiği bir ortam” yaratılması durumunda ortaya çıkacak olan “demografik fırsat penceresi”nin Türkiye'deki olası göç etme eğilimlerini azaltacağı da bir gerçektir. Kısacası, uluslararası göçün gelecekte alacağı konum ekonomik, toplumsal, siyasal ve demografik yanlarıyla bir arada düşünülmelidir.

Uluslararası göçün ortaya çıkışı ve sürekliliği, genelde göçü alan ülke ve bölgeler açısından bakıldığında işgücüne ihtiyaç duyulması durumu ile, göçe kaynaklık eden ülke ve bölgeler açısından ise istihdam edilemeyen işgücünün ekonomiye olan baskısının azaltılması isteğiyle açıklanabilir. Bu noktadan hareketle, 2025 ve 2050'li yıllara uzanan zaman diliminde AB ve Türkiye'yi içine alan bir coğrafyada uluslararası göç potansiyelinin fazla olduğu açıktır. Hızla düşen doğurganlık oranları ve nüfusun yaşlanması ile gelen süreç, AB ülkelerinin ekonomik ve toplumsal anlamda kendilerini yeniden üretebilmeleri için adeta göçe davetiye çıkaran bir demografik boşluk yaratmaktadır. AB'nin güneyinde ve doğusunda bulunan yakın

coğrafyalarda ise bu ülke ekonomilerinin ememediği, fazla coğrafi akışkanlığa, yani göç etme potansiyeline sahip ve adeta AB ülkelerindeki söz konusu demografik boşluğu doldurmaya hazır bir işgücü kitlesi olduğu ortadadır. Ancak, uluslararası göçün basit bir “birleşik kaplar modeli” ile ortaya çıkmadığı bilinmektedir: Ekonomik anlamda bir “arz ve talep” ya da “ihtiyaçlar ve olanaklar” karşılaştırmasının yanı sıra siyasal ve toplumsal olarak “seçicilik ve tercihler” de göçün ortaya çıkışını ve sürekliliğini belirlemektedir. Göçün yönetişimini zor kılan da işte bu toplumsal ve siyasal yansımalarıdır.

Türkiye’nin AB üyeliğinin gerçekleşmesi ve gerçekleşmemesi durumlarında da Türkiye ile ilgili uluslararası göç konularının AB merkezli olacağı kaçınılmazdır. Diğer bir söyleyişle, Türkiye’nin AB üyelik süreci nasıl bir seyir izlerse izlesin, nasıl sonlanırsa sonlansın, AB ile ilgili uluslararası göç konularının merkezinde sıklıkla Türkiye üzerine bir tartışmanın olacağı açıktır. Bu, yalnızca Türkiye’den AB’ye yoğun bir göç olasılığı olduğu için değil, aynı zamanda, AB ülkelerinde yüzbinlerce Türkiye kökenli göçmen yaşamakta olduğu içindir. Türkiye, AB ile AB’ye yönelen göçe kaynaklık eden ülkeler ve bölgeler arasında bir tampon alan olduğu içindir. AB ile Türkiye arasında ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel bağların yoğun bir derinliği olduğu içindir. Bu bağlamda, Türkiye’yi içine almış bir AB’nin Türkiye ile ilgili uluslararası göç sorunsalının yönetişimini çok daha kolay sağlayacağı oldukça belirgindir. Aynı şekilde, AB içindeki bir Türkiye’nin de kendisi ile ilgili uluslararası göç sorunsalıyla çok daha kolay uğraşacağı açıktır. Ancak, bütün bunlara kilit olan nokta şudur: Hem AB, hem de Türkiye ürettikleri ve üretecekleri politikalar ile uluslararası göçün bir sorun değil, toplumsal dönüşüm içinde “yönetişim isteyen bir olgu” olduğunu kavramalıdır. Bu yönetişimin de, ancak, göçle ilgili “sorunların ve yükümlülüklerin paylaşılması” ile olacağı, tersine bugün her iki tarafça da uygulanan “sorumlulukların ve yükümlülüklerin birbirinin omzuna yüklenilmesi” türünden yaklaşımların bir çözüm getirmeyeceği anlaşılmalıdır.¹

¹ Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde daha önce Koç Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde Lisansüstü öğrencisi olan, şu anda ise Avustralya’da Macquarie Üniversitesi’nde Doktora programına başlayan Banu Şenay’ın proje asistanlığı çok değerli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca, Koç Üniversitesi Lisansüstü öğrencisi Kadir Onur Unutulmaz ve Ayşem Biriz Karaçay da kısmi asistanlıkları ile bu çalışmaya yardımcı olmuşlardır. Öte yandan bu çalışmanın ilk taslağını okuyarak yapıcı eleştirileri ile çalışmanın geliştirilmesine yardımcı olan, ancak, isimleri bilimsel hakemlik kurumu içinde gizli kalan iki uzmanın da katkıları da burada anılmalıdır. Bütün bunların ötesinde, yazarın bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde gösterdikleri ilgi ve katkıları nedeniyle TÜSİAD Genel Sekreteri Dr. Haluk Tükel’e ve TÜSİAD Sosyal Politika Araştırmaları Bölüm Sorumlusu (Tedviren) Berna Toksoy’a teşekkür borcu vardır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	15
1. GİRİŞ.....	29
1.1. Çalışmanın Sorunsalı.....	29
1.2. Çalışmanın Amacı.....	32
1.3. Çalışmanın Yöntemi ve Veri Kaynakları	32
2. ARKA PLAN: AVRUPA BİRLİĞİ, TÜRKİYE VE ULUSLARARASI GÖÇ.....	39
2.1. Tarihsel Arka Plan.....	40
2.2. Demografik Arka Plan.....	42
3. AVRUPA BİRLİĞİ - TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE ULUSLARARASI GÖÇÜN BAĞLAMI VE POTANSİYELİ.....	47
3.1. Avrupa Birliği ve Uluslararası Göç.....	48
3.2. Bir Karşılaştırma: Türkiye Nerede, Avrupa Birliği Nerede?.....	51
3.3. Türkiye’de İşgücü Pazarı: Durum ve Olası Eğilimler.....	56
4. TÜRKİYE VE ULUSLARARASI GÖÇ: BİR GÖÇ POTANSİYELİNİN DEVİNİMİ.....	61
4.1. Türkiye’den Avrupa’ya Göç.....	61
4.1.1. 1960’larda Başlayan İşgücü Göçü.....	62
4.1.2. Türkiye’den Göçün Avrupa Dışındaki Bölgelere de Eklemlenmesi.....	65
4.1.3. 1970 Sonrası Dönemde Avrupa’ya Göç: Aile Birleşimleri, Sığınma Göçü ve Geri Dönüşler.....	66
4.2. Türkiye’ye Yönelen Uluslararası Göç Hareketleri.....	70

4.2.1. Düzensiz Göç.....	72
4.2.1.1. Geçiş Göçü ve Mekik Göçü.....	72
4.2.1.2. Sığınma ve Mülteci Hareketleri.....	74
4.2.2. Düzenli Göç (Oturma İzinleri).....	76

5. AVRUPA BİRLİĞİ İLE TÜRKİYE ARASINDA DEMOGRAFİK FARKLILIĞA DAYALI TAMAMLAYICILIK.....81

5.1. Avrupa Birliği İçindeki Demografik Dönüşümler.....	81
5.1.1. Avrupa Nüfusunun Yaşlanması: Nedenler ve Sonuçlar.....	83
5.1.2. 2025 ve 2050 Yıllarına Doğru Demografik Dönüşüm: Öngörüler....	86
5.1.3. Yaşlanmanın İşgücü Üzerindeki Etkileri.....	89
5.1.4. Yaşlanmanın İşgücü Üzerindeki Etkileri ile Başa Çıkma Yolları: Bir Seçenek Olarak Göç.....	91
5.2. Türkiye'deki Demografik Dönüşümler.....	94
5.2.1. 1980-2000 Döneminde Türkiye'deki Demografik Dönüşüm.....	95
5.2.2. 2005-2050 Döneminde Türkiye'de Öngörülen Olası Demografik Dönüşüm.....	96
5.2.3. 2005-2050 Döneminde Türkiye'de Demografik Dönüşüm ve İşgücü Pazarı İçin Olası Sonuçları.....	99
5.3. Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Demografik Tamamlayıcılık Olgusu: Ne Ölçüde Bir Göç Potansiyeli?.....	101

6. TÜRKİYE'DEN AVRUPA BİRLİĞİ'NE GÖÇ: VARSAYIMLAR VE SENARYOLAR.....109

6.1. Avrupa Birliği İçine Yönelecek Göç Potansiyeli: Yeni 10 Üye, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye.....	111
---	-----

6.1.1. Göçün Olası Büyüklüğü Ne Olacak?.....	111
6.1.2. Kimler Göç Edecek?.....	113
6.2. Türkiye’den Avrupa Birliği’ne Olası Göç Senaryoları ve Göç Öngörülleri...116	
7. SONUÇ.....	123
7.1. Politika Önerileri.....	135
KAYNAKÇA.....	141
TABLO LİSTESİ.....	149

ÖZET

Tarihsel olarak uluslararası göç dalgalarının vardıkları ülkelerde hem niceliksel, hem de niteliksel anlamda sorgulanır olması şaşırtıcı değildir. Diğer bir söyleyişle, “*kaç göçmenin geldiği*” sorusunun yanı sıra, “*kimlerin geldiği*” sorusu da her zaman için göç alan ülkelerde sıklıkla ve farklı bakış açılarıyla tartışılır olmuştur. Bu anlamda, Türkiye-AB ilişkileri çerçevesinde, Türkiye’den AB’ye, özellikle işgücünün serbest dolaşımının sağlanması durumunda yönelecek olası göçün niceliksel ve niteliksel olarak bir tartışma alanı oluşturması beklenmedik bir olgu değildir. Ancak, burada şaşırtıcı olan bu tartışmanın vardığı boyutlardır. Örneğin, Türkiye’nin AB üyelik olgusunun neredeyse tümüyle Türkiye’den AB’ye yönelecek olası göçün büyüklüğüne bağlı olarak ele alınışı, bu göç dalgalarının varacağı büyüklükler konusunda pek de bilimsel yöntemleri içermeyen ve gerçekçi olmayan varsayımlarda bulunulması ya da AB nüfusunun içine girdiği belirgin yaşlanma ve demografik küçülme sürecine karşı Türkiye kaynaklı bir göçün çare olabileceğinin tartışılması. Kısacası *uluslararası göç konuları AB-Türkiye ilişkilerinde giderek çok daha fazla siyasa-sallaşan bir alan oluşturmaya başlamıştır.*

Genelde uluslararası göç konularının AB’nin ekonomik, toplumsal ve siyasal bütünleşme alanları ile iç içe geçmesi, özelde ise Türkiye’nin özellikle Avrupamerkezli uluslararası göç ve sığınma rejimleri içinde “*göç veren*”, “*göç alan*” ve “*göçe geçiş alanı sağlayan*” ülke konumlarıyla belirgin bir yer tutması gibi nedenlerle uluslararası göç tartışmaları Türkiye-AB ilişkilerinin merkezine oturmuştur. Bu çerçevede, *AB içinde Türkiye ile ilgili uluslararası göç sorunsalının üç farklı düzeyde tartışıldığı görülmektedir:* (a) Özellikle Avrupa’da bulunan Türkiye kökenli göçmenlerin uyum sorunlarına gönderme yaparak serbest dolaşım AB’ye yönelecek yoğun bir göç dalgasının AB içinde ciddi ekonomik, toplumsal ve siyasal uyum sorunları yaratacağı; (b) Türkiye demografisinin ve onun bir ürünü olarak Türkiye kaynaklı olası göç dalgalarının AB içindeki demografik küçülme süreci (doğurganlığın düşüklüğü ve yaşlanmanın yoğunluğu) üzerinde tamamlayıcı bir rol oynayıp oynayamayacağı; (c) Türkiye’nin “göç alan” ve “göçe geçiş alanı sağlayan” ülke konumlarıyla AB-merkezli uluslararası göç ve sığınma rejimlerine uyumlu ilgili politikaları üretme ve bunların uygulanmasında ne ölçüde başarılı olacağı ya da olamayacağı.

Uluslararası göçle ilgili olarak, burada sözü edilen bu üç tartışma alanının Türkiye’nin AB üyelik serüveninin olası sonuçlarından bağımsız olarak varlığını her

zaman sürdüreceği bir gerçektir. Diğer bir söyleyişle, Türkiye AB'ye üye olsa da olmasa da, şu anda AB ülkelerinde yaşayan Türkiye kökenli göçmenlerin uyum zorlukları ve bu ülkelere Türkiye'den gidecek olası göç dalgalarının nasıl seyredeceği (aile birleşimi, evlilik göçleri, düzensiz göç ve sığınma hareketleri) tartışmaları sürecektir. Bu üyelik gerçekleşmese de, Türkiye'nin genç nüfusunun AB'nin yaşlanan nüfusuna tamamlayıcı bir etkisi olup olmayacağı ya da bu genç nüfusun AB'de yoğun bir göç dalgası yaratıp yaratmayacağı konuşulacaktır. Üyelik konusu gündemden kalksa da, Türkiye'nin AB'nin güneydoğu sınırlarını göç dalgalarından nasıl koruyacağı konusu önemli bir gündem maddesi olarak kalacaktır. Bu bakış açısıyla, AB içindeki Türkiye ile ilgili uluslararası göç sorunsalının, Türkiye'nin AB üyeliğinin gerçekleşmesi ve gerçekleşmemesi gibi iki ayrı senaryo ile düşünülmesinin önemi belirginleşmektedir.

Uluslararası göçün ortaya çıkması ve sürekliliği bağlamında ülkeler ya da bölgeler arası gelişmişlik farkı en önemli neden olarak sıklıkla vurgulanır. *Bugün, Türkiye'nin sahip olduğu sosyoekonomik ve demografik göstergelerin AB ülkelerinin göstergeleriyle belirgin farklılıklar gösterdiği açıktır ve bu fark sıklıkla olası göç dalgaları için bir neden olarak gösterilmektedir.* Örneğin, Türkiye'nin kişi başına düşen GSYİH açısından AB üyesi ülkelerle karşılaştırıldığında en yoksul konumda olan ülke olduğu görülmektedir: GSYİH temelli satın alma standardı açısından AB-25'in ortalama değeri 100, İtalya'nın 105,5, Polonya'nın 48,7 ve Bulgaristan'ın 30,5 iken, bu değer Türkiye'de 28,5'dir. Demografik göstergeler de Türkiye ile AB-25, Romanya ve Bulgaristan ve diğer aday ülkeler arasında çarpıcı farklılıklar olduğunun altını çizmektedir: Örneğin, Türkiye'de nüfusun doğal artış hızı AB-25 ülkelerinin artış hızının 13 katı kadardır. Hiç şüphesiz, ülkeler arasındaki bu farklılıkların zaman içinde hangi doğrultuda ve hangi hızla değişeceği ileride öngörülen olası göç dalgalarının yoğunluğunu açıklayacak en önemli göstergeler arasındadır. Ancak, özellikle farklı sosyoekonomik göstergelerin son 20 yıl içinde alacağı değişim oranlarına bakıldığında, Türkiye'nin modernleşme adımlarındaki hızı, burada karşılaştırıldığı diğer ülkelerle arasında görülen farkın büyük bir hızla kapanmaya başladığını göstermektedir. Kişi başına düşen milli gelirin 1980'lerdeki 1 200 Amerikan Doları düzeyinden, 2000'lerde 6 000 Amerikan Doları düzeyine çıkması ya da doğumdaki yaşama beklentisinin aynı dönemde 10 yıl artması ve 2000'lerde 70 yıl düzeyine çıkması bu gelişmeye verilecek örneklerdendir. Ekonomik büyümenin son yıllarda yüzde altılar ve yüzde dokuzlar arasında seyretmesi bu doğrultudaki başka bir örnektir. Tür-

kiye’de son yıllarda kaydedilen bu dönüşüm ve gelişmenin yönünün uzun dönemde Türkiye’deki göç etme baskısının azalması anlamına geldiği açıktır. Öte yandan, AB içindeki bir Türkiye’nin AB ile arasındaki gelişmişlik farkını, AB dışındaki bir Türkiye’ye kıyasla, çok daha kısa sürede kapatacağı da ortadadır.

Ekonomik gelişmişlik farkının ötesinde, hatta ondan daha önemli olarak, AB ve Türkiye arasındaki demografik farklılık Türkiye’nin AB üyeliği tartışmalarında uluslararası göç konularının yoğun şekilde gündeme gelmesinin ana nedeni olmuştur. Bu demografik farklılık, önümüzdeki yıllarda özellikle Türkiye’nin AB üyeliğinin gerçekleşmesi durumunda, Türkiye’den AB’ye yönelebilecek göçün büyüklüğü konusundaki tartışmalara kaynaklık eden en önemli unsur olarak görülmektedir. *AB açısından bakıldığında doğurganlığın düşüklüğü ve nüfusun yaşlanması, Türkiye açısından düşünüldüğünde ise nüfus artış hızının görece yüksek kalışı ve genç nüfus oranının büyüklüğü Türkiye’den AB’ye yönelecek olası göçün temel nedeni olarak vurgulanmaktadır.* Bu noktada, önümüzdeki yıllarda AB ve Türkiye’de yaşanacak demografik süreçlerin ayrıntılarına bakmak önemlidir.

Düşük doğurganlık oranları ve artmakta olan ortalama yaşam süreleri Avrupa ülkelerindeki yaş piramidinin yapısını büyük ölçüde değiştirmekte, genç nüfusun toplam nüfus içerisindeki payını azaltmakta, yaşlı nüfusun oranını artırmakta ve işgücünün yaşlanmasına neden olmaktadır. Orta ölçekli doğal nüfus değişiklikleri ve göç varsayımları içinde AB-25 ülkelerinin toplam nüfusu, 2005 yılındaki 472 milyon düzeyinden, 2025 yılında 478 milyona yükselecek, ardından azalma sürecine girecektir: 2050 yılında AB-25 ülkelerinin nüfusu 462 milyon düzeyine düşecektir. *Aynı süre içerisinde eğer göç almazlar ise, Batı ve Orta Avrupa ülkelerinin toplam nüfusu 2010 yılında en yüksek seviyesine ulaştıktan sonra azalmaya başlayacak ve 2025 yılında 460 milyona, 2050 yılında ise 415 milyona inecektir.*

Batı ve Orta Avrupa ülkelerinde çalışma yaşında olan 15-64 yaş arası nüfus, 2005 yılında 317 milyon iken, 2015 yılına ulaşıldığında bu sayının 302 milyona, 2025 yılında ise 261 milyona kadar düşmesi beklenmektedir. Birçok AB ülkesinde işgücü pazarına katılan gençlerin sayısı giderek azalmaktadır. Bu durum, önümüzdeki 45 yıl içerisinde tüm AB-25 ülkeleri için de geçerli olacaktır. Bu yaş grubunun tersine, ortalama yaşam süresinin artması sonucunda, 65+ yaş grubu 2005 yılındaki 79 milyon düzeyinden 2025 yılında 107 milyona, 2050 yılında ise 133 milyona ulaşacaktır.

Nüfusun yaş yapısını yansıtan bir ölçü olarak medyan yaşında gözlemlenen değişikliklere bakıldığında gözlemlenen şudur: Doğum oranlarının çok yüksek olduğu 1960'lı yıllarda medyan yaşı şu anda AB üyesi olan 25 ülkede 32 iken, bugün bu yaş bu ülkelerde 38,5'tir. Bu sayının 2050 yılına varıldığında 48'e kadar yükselmesi beklenmektedir. Bu da, o tarihte neredeyse tüm Avrupa nüfusunun yarısının 50 yaş üstü kişilerden oluşması anlamına gelmektedir.

Demografik alanda yaşanan süreçler, işgücü pazarındaki eğilimlerle ve işgücüne katılım oranlarıyla birlikte gelecekte işgücünün hangi büyüklüğe ulaşacağını belirlemektedir. Bugün AB-25 ülkelerindeki işgücü pazarında 227 milyon kişi bulunmaktadır. Bu sayının 21 milyonu (yüzde 9) yabancı ülke doğumlu kişilerden oluşmaktadır. Bugünkü işgücüne katılım oranları temelinde yaşlanan nüfusun işgücünün büyüklüğünü hızla azaltacağı açıktır. Buna göre Batı ve Orta Avrupa ülkelerindeki işgücü miktarının, 2025 yılı itibarıyla yüzde 7 düşerek 211 milyon olacağı, 2050 yılına varıldığında ise yüzde 19 düşerek 183 milyon olacağı öngörülmektedir. Bu ülkelerin hiç göç almaması durumunda, bu düşüşün bizi daha fazla olacaktır: İşgücü 2025 yılında 201 milyon, 2050 yılında 160 milyon düzeylerine inecektir. Bu da eğer orta ölçekle bir göç olmaz ise bugünden 2050 yılına Avrupa'daki işgücünün 67 milyon azalacağı anlamına gelmektedir. Nüfusun yaşlanması ile birlikte, bu sürecin Avrupa'nın toplumsal, ekonomik ve siyasal düzenine getireceği sonucun olumsuz olacağı çok açıktır.

Öyle görünüyor ki, AB açısından demografik yaşlanma ve bunun sonucunda işgücüne katılan yerli nüfusun sayısal olarak azalması durumlarıyla başa çıkmak için izlenebilecek üç temel seçenek vardır: İşgücüne katılım oranının arttırılması, emeklilik yaşının yükseltilmesi ve aktif ekonomik göç politikası izlenmesi. Orta ölçekli göç olması koşulunda, 2050 yılına varıldığında AB-25 ülkelerinin işgücüne katılım oranının, bugün AB ülkeleri arasında en yüksek işgücüne katılım oranına sahip üç ülke (Danimarka, İzlanda ve İsveç) ile aynı seviyede olması koşulunda, Batı ve Orta Avrupa ülkelerindeki işgücü miktarı 2005 yılındaki 227 milyon düzeyinden, 2025 yılında 233 milyona ulaşacak, onu izleyen yıllarda düşüşe geçerek 2050 yılında 222 milyon olacaktır. Göç olmadığı takdirde ise, yine aynı şekilde işgücüne katılım oranının artırılması varsayımı ile, işgücü miktarı 222 milyondan (2025 yılı) 195 milyona (2050 yılı) düşecektir. Ancak, 2050 yılına varıldığında tüm AB üye ülkeleri kadınlarının işgücüne katılım oranı (15-64 yaş grubu içerisinde) erkeklerin işgücüne katı-

lım oranına eşdeğer duruma gelirse, Avrupa'nın işgücü rakamları, 2025 yılında 224 milyonda kalacak ve 2050 yılına kadar olan dönemde 205 milyona düşecektir. *AB üyesi ülkelerdeki emeklilik yaşının 2025 yılına kadar olan dönemde 5 yıl, 2050 yılına kadar olan dönemde ise 10 yaş yükseltilmesi durumunda Avrupa işgücü miktarı da artacaktır. Ancak, AB ülkelerinin göç almadığı koşullarda bu senaryoda da görüldüğü gibi 2050 yılına varıldığında işgücü miktarının düşüşüne engel olunamayacaktır: 2025 yılında 218 milyon olan bu sayı, 2050 yılında 190 milyona düşecektir. AB ülkelerinin hiç göç almaması durumunda, ancak yukarıdaki birinci ve ikinci seçenekler içinde, kısacası işgücüne katılım oranlarının yükseltilmesi ve emeklilik yaşının artırılması koşullarında, yaşlanan nüfusun işgücü üzerinde olumsuz bir etkisinin görülmeyeceği anlaşılmaktadır. Bu iki seçeneğin birlikte uygulanması sonucunda, işgücüne katılım oranlarının yükseltilmesi İskandinav ülkelerinin bugünkü düzeyleri ile gerçekleşirse, 2050 yılı itibariyle Batı ve Orta Avrupa ülkelerinde işgücü düzeyi 228 milyon olacaktır (2005 yılında bu rakam 227 milyon, 2025'te ise 241 milyondur).* Bu iki seçeneğin birlikteliğinde, eğer işgücüne katılım oranlarının yükseltilmesi daha düşük düzeylerde kalırsa, işgücündeki olumsuz değişimin daha yüksek seviyelerde olacağı hesaplanmaktadır.

Avrupa'da demografik boşluğun giderilmesi için ne büyüklükte bir göçe ihtiyaç duyulacağı sorusu, hiç kuşkusuz, çok önemlidir. *İşgücüne katılım oranlarına bakıldığında ve göçün yaşanmadığı düşünüldüğünde Batı ve Orta Avrupa'daki işgücü miktarı 2005-2025 yılları arasındaki dönemde 26 milyon, 2005-2050 yılları arasındaki dönemde ise 66 milyon civarında azalacaktır. İşgücü göçünün bu boşluğu doldurma işlevi olduğu açıktır. Bu durumda 2005-2025 yılları arasında AB-25 ülkelerinin işgücü havuzuna yıllık 1,3 milyon göçmen katmaları gerekmektedir. 2025-2050 yılları arasında bu sayı yıllık 1,6 milyon olacaktır. Avrupa'ya yönelecek göçmenlerin yüzde 70'inin işgücüne katılacağı düşünülürse göçten elde edilecek yıllık net katkı 2025 yılına kadar 1,92,0 milyon arasında, 2050 yılına kadar olan dönemde ise 2,3 milyon olacaktır. Bu varsayımlara göre, 2005-2050 yılları arasında 15-64 yaş grubu içerisinde olan 95 milyon kişinin göç etmesine ihtiyaç duyulacaktır.* Bu sayı Avrupa'nın son yıllarda almış olduğu yıllık göçmen sayısından çok daha fazla sayıdaki göçmenin önümüzdeki yıllarda kıtaya göçünü öngörmektedir. Bu öngörünün gerçekçi bir yanı olmadığı açıktır.

Bugün Türkiye 2000'li yılların başında *demografik dönüşümünü* geleneksel bir toplum yapısından modern bir toplum yapısına geçiş anlamında tamamlamış du-

rumdadır. Bu dönüşüme *demografik geçiş* adı da verilmektedir. Bu, bir açıdan çok yüksek doğum ve ölüm oranlarından düşük düzeydeki doğum ve ölüm oranlarına geçiş, bir açıdan da doğum ve ölüm oranları arasındaki farkın kapanması anlamına gelmektedir. Diğer bir açıdan ise, nüfus artış hızındaki ciddi azalmayı ifade etmektedir. 72,5 milyon nüfusa sahip Türkiye’de nüfusun yıllık artış hızı yüzde 1,5’in altında seyretmeye başlamıştır. Doğumdaki yaşama beklentisi 70’li yıllara yaklaşmış, toplam doğurganlık hızı 2,2 çocuk sayısının altına inme eğilimleri göstermiş ve çocuk ölüm hızı binde 30’un altına inmiştir. Önümüzdeki yıllarda Türkiye nüfusunun bu düzeydeki bir büyüme hızıyla belirli oranda artacağı öngörülmektedir: 2005 yılındaki 73 milyon düzeyinden ilk 20 yıl içerisinde 90 milyona, 2050 yılına varıldığında ise 100 milyon düzeyine ulaşacağı kestirilmektedir. Ancak, 2050’lerde Türkiye nüfusunun bu düzeylerde, hatta 100 milyona ulaşmadan da, durgun hale gelebileceği ve ardından bir azalma dönemine gireceği de hesaplanmaktadır.

Bu kestirimlerdeki temel varsayım, Türkiye’de bir kadının sahip olması beklenen ortalama çocuk sayısının, 2010 yılında nüfusun temel yenilenme oranı olan 2,1’e ulaşması ve ondan sonraki yıllarda da bu oranın sabit kalmasıdır. Bu varsayımdan hareketle yapılan öngörüler içinde, *Türkiye nüfusu içinde 015 yaş grubunun 2005 yılı için hesaplanan oranının yüzde 28’e, 2025 yılında yüzde 22’ye sonra da 2050 yılında yüzde 19’a ineceği görülmektedir. 15-64 yaşları arasındaki işgücü yaş grubunda ise 2005’te yüzde 67 olan oran, 2025 yılında yüzde 68’e yükselecek, 2050 yılında da yüzde 62’ye düşecektir. Bu gelişmeler ışığında nüfusun hızlı bir yaşlanma sürecine gireceği görülmektedir: 2005’te yüzde 6 olan 65 üzeri yaş grubu, 2025 yılında yüzde 10 düzeyine, onu izleyen 25 yılın içinde ise çok hızlı bir artışla yüzde 18 düzeylerine ulaşacaktır.*

15-64 yaş grubunun Türkiye nüfusunun bütünü içindeki konumuna mutlak sayıları açısından bakarsak, bu yaş grubunun 2035 yılına kadar büyüyeceğini söylemek mümkündür. Bu yaş grubunda bulunanların Türkiye’deki doğurganlık oranının yüksek olduğu dönemlerde doğan kuşaklar olduğu düşünülürse, bu yaş grubunda önümüzdeki yıllarda sürecek olan sayısal büyüklüğün nedeni anlaşılmış olur. Türkiye nüfusu bugünden 2030’lara yüzde 30 büyürken, 15-64 yaş grubunun bu hızdan daha fazla büyüyeceği öngörülmektedir: Bu süre içinde yüzde 40 düzeyindeki bir büyüme hızı ile 15-64 yaş grubunun büyüklüğü 42 milyondan 60 milyona çıkacaktır. Şüphesiz bu büyüme işgücünün ve işgücü arzının yükselmesi anlamına gelmekte-

dir. *Elbette bu demografik gelişmeye paralel olarak, eğer işgücünün üretkenlik, hareketlilik ve esneklik kazanması da eş zamanlı olarak gelişirse, sonucun bir “demografik fırsat penceresi” olarak adlandırılmaması için bir neden yoktur.* Ancak, bu fırsat penceresi ortamının, toplam nüfus içinde özellikle 65 üzerindeki yaş grubunun oransal olarak artması ve 15-64 yaş grubunun oranının azalmasıyla birlikte, 2025 yılından sonra kaybolmaya başlayacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

İçine girilen bu demografik dönüşüm süreci içinde, daha önce değinildiği gibi, nüfusun belirgin bir şekilde bir yaşlanma dönemine girmesi de kaçınılmazdır. Bugünden 2050 yılına kadar Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde 40 artacağı öngörüldükten, 65 yaş üzerindeki grubun oranının da ikiye katlanacağı hesaplanmaktadır. Bu dönüşümün doğurganlığın düşmesi ve bugünkü nesillerin yaşlanarak göreceli daha az sayıda bir nüfus grubu ile yer değiştirmesi sonrasında, özellikle 2025 yılını izleyen dönemde görüleceği açıktır. Yapılan kestirimler bu çerçevede 65 yaş üzeri grubun 2000 yılında 3,6 milyon olan sayısının 2050 yılında 17 milyona ulaşacağını öngörmektedir. *Öyle görünmektedir ki, 2025 yılı sonrasında artık Türkiye nüfusunun genç bir nüfus olduğunu söylemek pek kolay olmayacaktır. Bunun en belirgin göstergesinin yükselen medyan yaşı olduğu söylenebilir: Medyan yaşının 2000 yılında yaklaşık 25 iken, 2025 yılında 33'e, 2050 yılında da 39'a yükseleceği görülmektedir.*

Bu çalışma içinde yer alan ayrıntılı incelemenin ortaya koyduğu şekliyle, 2005 ve 2025 yılları arasında göçün hiç yaşanmadığı varsayılırsa, AB-25 içinde 40 yaş altı nüfus (aktif genç nüfus) giderek küçülecek, 40-65 yaş arası kesim (aktif orta yaş) sabit kalacak, 65 yaş üstü grubun (emekli) toplam nüfus içerisindeki oranı ise artacaktır. Bu çerçevede, aktif genç kesim (20-40) yüzde 17 oranında azalacak, aktif orta yaş kesiminde bir değişiklik olmayacak, yaşlı kesimdeki (65+) artış ise üçte birin üzerinde (yüzde 34) olacaktır. Türkiye'nin AB üyeliğinin bugün gerçekleştiği varsayıldığında ise, bugünden 2025 yılına erişildiğinde AB içinde gözlemlenecek değişikliğin yüzde olarak şu şekilde olması beklenmektedir: Aktif genç kesimin (20-40) oranının yüzde 12 azalması, aktif orta yaş kesimin (40-60) oranının yüzde 6 artması ve yaşlı kesimin (65+) oranının yüzde 37 artması. Sözünü ettiğimiz bu karşılaştırma çerçevesinde, genç ve AB'den çok daha hızla büyüyen nüfusuyla Türkiye'nin Birliğe üye olmasının, toplam AB nüfusu içerisinde aktif genç nüfusun azalmasını yavaşlatabileceği söylenebilir, ancak, AB içindeki yaşlanma sorununu tamamen ortadan kaldırmayacağı açıktır.

Demografik ve ekonomik açıdan göçün Avrupa için tamamlayıcı bir etkisi olacağı ve gerekliliği vurgulanırken, “ne tür bir göç” sorusu dolaylı ya da dolaysız olarak gündeme gelmektedir. Bu soruya verilen yanıtların arasında “daha çok gereksinimi hissedilen nitelikli işgücünü sağlayacak bir göç” arzu edilmesinin yanı sıra “toplumsal ve kültürel olarak Avrupa toplumları içine kolaylıkla uyum sağlayacak işgücünü sağlayacak bir göç” kurgulaması da vurgulanmaktadır. *Ancak, sözünü ettiğimiz ekonomik, toplumsal, siyasal ve ideolojik konumlanmalarla çok fazla seçici olacak bir göç yaklaşımının, demografik olarak AB’nin ihtiyaç duyduğu göçün büyüklüğü karşısında, olası göçü verecek göç pazarının darlığı da düşünüldüğünde, pek de gerçekçi olmadığı açıktır.* Örneğin, BM’nin bu çalışma içinde aktardığımız çalışmada AB-15 ülkelerinin yaşamakta olduğu negatif demografik eğilimi ortadan kaldırmaya yetecek göçmen sayısının ülkelerin hedeflerine göre değişeceği belirtilmektedir: Bu çalışmaya göre, eğer bu hedef şu andaki çalışma yaşındaki nüfusun bugünkü büyüklüğünün korunması ise AB, 2000-2050 yılları arasındaki dönemde 79 milyon kişiye (yılda 1,5 milyon göçmene); eğer hedef “potansiyel destek oranı”nın (diğer bir söyleyişle, 15-64 yaş grubunun 65 üzeri yaş grubuna oranının) korunması ise 674 milyon (yılda 14 milyon kişiye) göçmene ihtiyaç duyacaktır.

AB’deki işgücü pazarının ihtiyaç duyabileceği yukarıda ifade edilen göçmen sayısının bütün Türkiye nüfusunun göç etmesi halinde bile sağlanamayacağı çok belirgindir. Daha önce vurguladığımız gibi, Türkiye nüfusunun 2005-2050 dönemindeki değişimi sayısal olarak şu şekilde seyredecektir: 15-64 yaş grubu 2005 yılında 48 milyon iken, 2025 yılında bu sayı 63 milyona (yüzde 31), 2050 yılında ise daha az bir oranda artış göstererek 67 milyona (yüzde 40) ulaşacaktır; aynı dönem içerisinde Türkiye’de bugün 25 milyon olan işgücündeki kişi sayısı 2025 yılında 47 milyona (yüzde 32), 2050 yılında ise 51 milyona (yüzde 45) ulaşacaktır.

AB Türkiye ilişkileri bağlamında uluslararası göç sorunlarının tartışılması şu iki temel soru üzerinde temellenmektedir: (a) AB’ye yönelecek olası göç hareketlerinin büyüklüğü ne olacaktır? (b) Türkiye’den AB’ye göç edecek potansiyel göçmen grupların nitelikleri ne olacaktır? Bu sorulara yanıt aramak için aktardığımız bir çalışma içinde, kişilerin AB ülkelerine göç etme istekleri iki farklı düzeyde incelenmiştir. İlk olarak, genel niyet düzeyi ele alınmıştır. Bu bağlamda AB ülkelerine göç etmeye yönelik genel bir isteğin olup olmaması incelenmiştir. İkinci olarak ise, özgül niyet düzeyi ele alınmış ve böylece alınan yanıtlarla göç etme isteğiyle ilgili daha kesin ve ayrıntılı bilgi elde edilmeye çalışılmıştır.

Bu iki gösterge değerlendirildiğinde, Türkiye'nin ilginç bir görüntü sergilediğini söylemek mümkündür. Toplam 13 ülke (son büyük genişleme sonrası AB üyesi olan 10 ülke, yeni üyeler Bulgaristan ve Romanya ve aday ülke Türkiye) içerisinde genel göç niyetine sahip olan kişilerin en fazla olduğu ülke Türkiye iken, özgül göç etme niyetine sahip kişi sayısının en az olduğu ülke de yine Türkiye'dir. Aynı zamanda, Türkiye nüfusunun yalnızca yüzde 0,3'ünün ilerideki beş yıl içerisinde özgül göç etme niyetine sahip olduğu görülmektedir. "Bu çelişkili durum, serbest dolaşımın devreye girmesinden sonra olası Türkiye göçü hakkında ne ifade etmektedir?" sorusuna yanıt arandığında şunları söylemek olasıdır: *2003 yılı itibarıyla 15 yaş ve üstü nüfusu kapsayan olası Türk göçmen nüfus potansiyelinin 48,9 milyon olduğu düşünülürse, göç etme potansiyelinin genel niyete sahip kişiler için 3,03 milyon, özgül niyete sahip kişiler içinse 150 000 olacağı öngörülebilir. Göç etmek isteği üzerine daha temel niyetlere bakıldığında ise, ileriki 5 yıl içerisinde AB-15 ülkelerinin alacağı olası Türk göçünün en az 400 000 kişi olacağı hesaplanmaktadır.*

Yukarıda açıkladığımız genel göç etme niyeti ve özgül niyet farklılığı temelinde, genel göç etme niyeti üzerinden daha çok hangi özelliklere sahip kişilerin göç etme olasılığı olduğu sorusuna yanıt aramak da ortaya ilginç sonuçlar çıkarmıştır. Türkiye'den olası göç hareketinin daha çok kır kökenli olması, az gelire sahip kişilerce gerçekleşmesi; ayrıca, işsiz olan kişiler arasındaki hareketliliğin de göreceli olarak fazla olması beklenmektedir. Bu üç durumdan yola çıkılarak, Türkiye'den yönelecek olası göçün, göç alan ülkelerin işgücü pazarlarında önemli uyum sorunları ortaya çıkarabileceği düşünülebilir. Ancak, Türkiye'den olası göç hareketleri içinde yer alacak göçmenler ile ilgili diğer bir önemli özellik ise, bu göçmenlerin çoğunluğunun üniversite mezunlarından ve öğretimlerini hala sürdürmekte olan öğrencilerden oluşma olasılığıdır. Bu yanılla değerlendirildiğinde, Türkiye'den gerçekleşecek göç hareketlerinin ekonomik anlamda ciddi bir uyum sorunu yaratmaması söz konusu olabilir.

Türkiye'den AB'ye yönelecek olası göçle ilgili belirli senaryolar geliştiren bir çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar ise şu iki temel çıkarsamayı yapmamıza yardımcı olmaktadır: İlk olarak, beklenen göçün büyüklüğünün hiç de aşırı düzeylere çıkmayacağı, ikinci olarak da eğer Türkiye'nin AB üyeliği ve dolayısıyla gelecek olan serbest dolaşım gerçekleşmezse, ortaya çıkacak göçün daha yüksek düzeylerde olacağı. Bu çalışmanın bazı can alıcı sonuçları şöyledir. Eğer serbest dolaşım senaryosu ger-

çekleşirse, Türkiye’den AB ülkelerine yönelen göç göreceli daha az artarak, 2004-2030 yılı arasındaki dönemde toplam 1 milyona ulaşmış olacaktır. Bu senaryoda olduğu gibi serbest dolaşım hakkına sahip AB üye ülkelerinin deneyimleri yerine *misafir işçi senaryosu* temel alınıp kurgulanan ikinci senaryoda ise, 2015 yılından sonra göçün büyüklüğünde çok önemli bir artış olacağı, göç oranının neredeyse iki katına çıkacağı beklenmektedir. Ancak, bu göç senaryosunda bile 2030 yılı itibariyle Türkiye’den AB’ye yönelecek göçmen sayısı 45 yıl için toplam 1,8 milyon ile sınırlı kalmaktadır.

Öte yandan, yüksek ekonomik büyüme altında ve 2015 yılında üyeliğin ve serbest dolaşımın sağlanması koşullarında, göçün ne olacağının sorgulandığı ilk senaryodan şu sonuçlar elde edilmiştir: Avrupa’daki Türkiye kökenli göçmen nüfusta 2004-2030 yılları arasında yaklaşık 2,1 milyonluk bir artışın olması; 2004-2015 döneminde, bu nüfusun yıllık anlamda yaklaşık 25 bin, 2015-2030 yılları arasında ise, 125 bin artması. *Diğer bir senaryo seçeneğinde ise, Türkiye’nin düşük bir ekonomik gelişme hızı olması, AB üyeliğinin, dolayısıyla serbest dolaşımın gerçekleşmemesi durumunda, çok daha yüksek sayıları bulan olası göç dalgaları ortaya çıkmaktadır. Bu senaryoya göre, 2030 yılına ulaşıldığında, Türkiye’den gerçekleşecek toplam net göç 2,7 milyonu geçecektir. Yıllık anlamda bakıldığında, 2004-2015 döneminde ortalama yaklaşık 70 binin üzerinde kişinin yeni göçmen konumunda Avrupa’da olacağı, 2015-2030 döneminde ise belirtilen bu yıllık ortalamasının 130 binin üzerine çıkacağı tahmin edilmektedir. Diğer bir deyişle, Türkiye’nin üyelik perspektifi ortadan kalktığında, AB çok daha yoğun göç dalgasıyla karşı karşıya kalacaktır.*

Burada özetlemeye çalıştığımız temel bulguların dışında, AB-Türkiye ilişkilerinde göç sorunsalını tartışırken diğer bazı temel noktaların göz önünde bulundurulmasında da yarar vardır. Bunlardan ilki, unutulmamalıdır ki, Türkiye kaynaklı göç dalgalarının vardığı tek nokta Avrupa kıtası değildir; bir yandan Kanada, ABD ve Avustralya gibi geleneksel göç ülkeleri, diğer yandan Ortadoğu ülkeleri ve BDT ülkeleri gibi daha yeni göç ülkeleri Türkiye’den giden yüzbinlerce kişiye iş olanakları sağlamaktadır. Gelecekteki göç öngörülerini ve varsayımları Türkiye’den kaynaklanacak göç hareketleri için başka varış noktalarının da olacağını dikkate almalıdır. Diğer yandan, Türkiye özellikle son yirmi yıl içinde uluslararası göç pazarında “göç veren” ülke kimliği dışında “göç alan” ve “göçe geçiş alanı sağlayan” ülke konumunu da edinmiştir. Benzer bir süreci, şu anda AB ülkesi olan Portekiz, İspanya, İtalya ve

Yunanistan gibi ülkelerin de yaşadığı düşünülürse, bu yeni göç süreçlerinin Türkiye'nin de Avrupa göç ve sığınma rejimleri içindeki konumunu adı geçen bu ülkelere paralel bir yere getirebileceğinden söz edilebilir. Bu değişimin bir yansımasının da, Türkiye'den AB'ye yönelen göç baskısının zamanla değişmesi ve azalması anlamına geleceği açıktır. Elbette ki, böyle bir sürecin işlemesi Türkiye'nin AB üyelik perspektifinde hızlı bir ekonomik ve toplumsal kalkınma dönemini gerçekleştirebilmesi ile birlikte olacaktır.

Bu çalışmada tartışıldığı gibi uluslararası göç hareketlerinin oluşumunda her ne kadar ülkeler ve bölgeler arasındaki ekonomik, toplumsal ve demografik farklılıkların önemi vurgulansa da, kuşkusuz göç basit bir aritmetik hesapla “eksi olanların artı olanlarla değiştirilmesi”, “bir nüfusun başka bir nüfusla ikame edilmesi” anlamında yalnızca kantitatif çerçevede ele alınıp değerlendirilecek bir olgu değildir. Göçün oluşumuna ve zaman içinde sürüp gitmesine çok boyutlu olarak hem *kantitatif* hem de *kalitatif* çerçevelerle bakmak önemlidir: Göç ekonomik anlamda işgücünün “arz ve talep” ve “ihtiyaçlar ve olanaklar” temelinde yer değiştirmesi olsa da, siyasal ve toplumsal anlamda “seçicilik” içeren bir olgudur. Ekonomik ve demografik nedenlerle oluşumu beklenen göç hareketlerinin gerçekleşmesi siyasal ve toplumsal tercihler nedeniyle farklı biçimler alabilir. *O göç yerine bu göç, o göçmen yerine bu göçmen tercih edilebilir.* Kısacası, uluslararası göç “*yönetişim gerektiren bir politika olgusudur*”. Ayrıca, uluslararası göç süreci içsel aktörlerin (göç alan ülke, göç gönderen ülke ve göçmenler) sürekli müzakare ettiği bir siyaset alanıdır, siyasallaşmış bir alandır. Bu çerçevede, *AB-Türkiye ilişkileri bağlamında uluslararası göç konuları, tarafların ya da aktörlerin bu konuyu “yönetişim gerektiren bir politika olgusu” olarak ele almalarını zorunlu kılmaktadır.*

Bu çalışmanın altını çizmeyi amaçladığı temel sonuç, hem demografik farklılığa dayalı uyumsuzluk görüşünün, hem de demografik farklılığa dayalı tamamlayıcılık görüşünün potansiyel uluslararası göç hareketlerinin ileriki zamanlarda Türkiye-AB ilişkilerine nasıl bir yön vereceğini açıklamada yetersiz kaldığıdır. Bu farklılıklar olası göç dalgaları için bir potansiyel ima edebilirler, ancak, bu potansiyelin gerçekliğe dönüşmesi çok daha farklı bir dizi sürecin oluşması ile mümkündür. Önemli olan bu dönüşüm sürecinin gelecekte nasıl oluşabileceğini açıklamaktır. Diğer yandan, salt demografik tamamlayıcılık tezinden yola çıkarak Türkiyekaynaklı göç hareketinin AB nüfusu üzerinde bırakacağı olumlu etkileri vurgulamak ve bu etkilerin üye-

lik gerçekleşmesi durumunda hemen oluşacağı beklentisinde olmak da pek gerçekçi olmayacaktır. Nüfus ve onun bir ürünü olan göç devingen olgulardır ve ekonomik, toplumsal ve siyasal süreçlerle bu devingenlik daha da karmaşılaşmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'nin AB üyeliğinin gerçekleşebileceği ileriki tarihlerde hem AB, hem de Türkiye nüfusunun nasıl bir demografik süreç içerisinde geçeceği de sorgulanmalıdır. *Elbette, AB ve Türkiye arasındaki demografik farklılığın tamamlanmaya dönüşümü, önümüzdeki yıllarda AB içindeki “demografik çöküş”ün (doğurganlığın düşüşü ve nüfusun yaşlanması) ve Türkiye’deki “demografik fırsat penceresi”nin (işgücü arzının, istihdamın ve işgücünün kalitesinin sürekli arttığı ve dolayısıyla ekonominin performansının yükseldiği ortamın), birbirleriyle ilişkili olarak alabilecekleri yeni konumlarıyla ilgili olacaktır.*

Bu çerçevede, bir yandan eğer Türkiye, AB ile üyelik müzakerelerini hızla tamamlamaya çalışır ve bütünleşirse ve eğer önümüzdeki yirmi yıl içinde “demografik fırsat penceresini” “artan işgücü arzı, kaliteli eğitim, yükselen istihdam ve sürekliliği olan bir ekonomik büyüme” ile tamamlarsa; diğer yandan ise, eğer AB, Türkiye ile üyelik müzakerelerini hızla tamamlamaya çalışır ve bütünleşirse ve eğer önümüzdeki yirmi yıl içinde “demografik çöküşü”nü “kapsamlı, ekonomik rasyonalitesi ve çeşitliliği olan, yabancı korkusundan arınmış bir göç politikası” ile tamamlarsa; bütün bunlar her *iki aktörün de bu göç konusunu “yönetişim gerektiren bir politika olgusu” olarak ele alması ile mümkün olacaktır...* Türkiye’den AB’ye yönelecek göç hareketlerinin her iki tarafa da hatta göçmenlerin kendilerine de... olumlu sonuçlar getireceğinden şüphe yoktur.

B Ö L Ü M

GİRİŞ

1. GİRİŞ

Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye ilişkilerinin odağındaki konular arasında, insan hakları üzerinden kurulan demokrasi tartışmaları önemli bir yer tutmuştur. AB üyeliği çerçevesinde yoğunlaşan bu temel tartışmalara son yıllarda *insan coğrafyası* merkezli *demografi* ve *uluslararası* göç konuları da eklenmiştir. Öyle ki, bugün AB-Türkiye ilişkileri üzerine kurulu konuşma ve yazışmaların içinde demografi ve uluslararası göç konularına gönderme yapmayanını bulmak pek olası değildir. Aslında, AB-Türkiye ilişkilerinde öne çıkan uluslararası göç konularının, *serbest işçi dolaşımı* bağlamında, 1963 tarihli Ankara Anlaşması'ndan başlayarak, uzun bir tarihsel süreç içinden geçerek geliştiği ve içselleştiği çok açıktır. Bu çalışma, bu konuların bugün daha da artan önemine karşın onları inceleyen çalışmaların azlığından yola çıkarak, Türkiye ile ilgili uluslararası göç sorunsalını AB bağlamında ve özellikle demografik anlamda yürütülen tartışmalar ekseninde ayrıntılarıyla irdelemeyi amaçlamaktadır.

1.1. Çalışmanın Sorunsalı

AB projesinin *siyasal bütünleşme* çabaları AB Anayasası tartışmaları ile ciddi bir duraksama gösterse de, Birlik içindeki *ekonomik bütünleşme* süreci göreceli de olsa, başarılı nitelendirilebilecek bir düzeyde sürmektedir.² Uluslararası göç konuları ise bu iki temel bütünleşme boyutu ile bağlantılı olarak, siyasal ve ekonomik anlamda, AB'nin gündeminde sıklıkla tartışılan konular arasında öne çıkmaktadır.³ Uluslararası göçün, hem çoğunlukla başarısızlık olarak yorumlanan siyasal alandaki derinleşme ve bütünleşme süreci ile, hem de başarılı olarak değerlendirilen ekonomik bütünleşme süreci ile arasında çok derin bir ilişki bulunmaktadır. AB üyeliği bağlamında, Türkiye'de de uluslararası göç konularının özellikle siyasal ve ekonomik yansımalarıyla birlikte giderek artan yoğunlukta tartışıldığı görülmektedir.⁴ Örneğin, bir yandan, Avrupa'nın yaşlanan nüfusuna karşın Türkiye'nin genç nüfusunun ekonomik anlamda tamamlayıcılık rolü oynayacağı savı ileri sürülürken, diğer yandan, daha çok siyasal endişelerle, AB'nin Türkiye'yi hazmetme kapasitesi bağlamında, Türkiye'nin üyeliği sonrasında işgücünün serbest dolaşımına sürekli sınırlamalar konulabileceğinden söz edilmektedir.

² Sedelmeier ve Young (2006).

³ Moravsku (2002), Geddes (2001), Miles ve Thranhardt (1995).

⁴ Bu konuda, örneğin, bkz. Turkish Family, Health and Planning Foundation (2004).

Hiç şüphe yok ki, dünyada uluslararası göç konusunun tartışılıyor olması yalnızca AB coğrafyası ile sınırlı değildir. Küresel bir olgu olarak uluslararası göç, dünyanın dört köşesinde, hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerin gündeminde yer alan başlıca tartışma konularından biri olarak göze çarpmaktadır. Ancak, AB'nin genişleme süreci değerlendirildiğinde, bu tartışma alanı çok daha belirgin ve çarpıcı bir hal almaktadır. Aday ülkelerin Birliğe üye olmaları gündeme geldiğinde, göç hem devletler düzeyindeki siyasi aktörler arasında, hem de ülkelerin kamuoylarında tartışılan en çekinceli noktalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir taraftan, Avrupa kamuoyu yeni üye olacak ülkelere gelebilecek göç dalgalarından duyulan rahatsızlığı ortaya koyarken, diğer taraftan AB kurumları, bu göç hareketlerinin, kontrol altında gerçekleştirildiği takdirde, ekonomik büyüme yolunda sağlayacağı faydaları dile getirmektedir.

Avrupa-merkezli göç rejimi içinde “göç veren”, “göç alan” ve “göç geçiş ülkesi” sıfatlarının her birini taşıması dolayısıyla oldukça ayırt edici bir konuma sahip olan Türkiye, AB üyeliği tartışmaları bağlamında Avrupa’da uluslararası göç üzerine yapılmakta olan değerlendirmelerde sıklıkla öne çıkmaktadır. 17 Aralık 2004’de aldığı müzakere tarihiyle AB kapısını aralayan ve 3 Ekim 2005’te tam üyelik hedefli müzakerelere başlama kararıyla birlikte kırk iki yıllık AB yolculuğunda yeni ve zorlu bir döneme adım atan Türkiye’nin, AB ile olan ilişkilerinde uluslararası göç konuları en önemli gündem maddeleri arasında sayılır olmuştur. Bu adım, bir taraftan “tarihi bir dönüm noktası” olarak nitelendirilirken, diğer taraftan da hem Türkiye hem de AB açısından zorlu bir müzakere sürecinin başlamış olduğunun sinyallerini vermiştir. Avrupa Komisyonu’nun Türkiye üzerine hazırladığı çeşitli raporlarda da bu genişlemenin öncekilerden farklı olacağı, göç konularına sıklıkla gönderme yapılarak vurgulanmıştır. Örneğin, 6 Kasım 2004 tarihli AB ve Avrupa Parlamentosu’na yönelik Komisyon Bildirimi’nde Türkiye’nin katılıma doğru ilerleyişine ilişkin tavsiye kararında şunlar belirtilmiştir :⁵

- Türkiye’nin katılımı, nüfusu, büyüklüğü, coğrafi konumu ... nedeniyle önceki genişlemelerden daha farklı olacaktır ..
- ... araştırmalar Türkiye’nin üye olmasına müteakip gerçekleşecek göç hakkında

⁵ 6 Ekim 2004 tarihinde Avrupa Komisyonu, 2004 Türkiye İlerleme Raporu ve rapora bağlı tavsiye belgesini yayımladı. Söz konusu belgelerde Türkiye’nin siyasi kriterleri gerekli ölçüde karşıladığı belirtilerek, Birliğe katılım müzakerelerinin başlatılması tavsiyesinde bulunuldu.

değişik hesaplar ortaya koymaktadır ... AB iş pazarında ciddi rahatsızlık vermesini engellemek açısından ... sürekli ihtiyati tedbir maddelerinin uygulanması düşünülebilir ... bununla birlikte, Türkiye'nin nüfus dinamikleri AB'nin yaşlanan nüfusunu dengelemek açısından katkı sağlayabilir ...

- Türkiye bağlamında AB'nin yeni ve uzun dış sınırlarının idaresi önemli bir siyasi zorluk oluşturacak ve büyük yatırım gerektirecektir ... Göç ve sığınma ile başa çıkmanın yanı sıra ... insan ticaretiyle baş etme ... katılım öncesi ve sonrasında daha yakın işbirliğiyle kolaylaştırılacaktır ...

Açıkça görüldüğü gibi, uluslararası göç ve onunla ilintili birçok konu Türkiye-AB ilişkileri tartışmalarında hayati bir önem kazanmıştır. Türkiye'den AB ülkelerine toplu bir göç olup olmayacağı sorusu başlıca gündem maddesi haline gelirken, olası göçün getireceği nitel ve nicel etkiler de sıklıkla tartışılmaya başlanmıştır. Sonuç olarak, Türkiye'den AB ülkelerine yönelecek olası göç hareketinin, yaşlanma süreci içerisinde olan AB nüfus yapısı ve AB işgücü pazarı üzerinde bırakacağı etkiler, AB'nin dış sınırlarının güvenliğinin sağlanması, sığınma, insan kaçakçılığı ve insan ticareti gibi alanlarda oluşturulabilecek işbirliği, üzerinde durulan konular haline gelmiştir.

Her ne kadar, AB içinde ve Türkiye'de sözünü ettiğimiz göç sorunsalı çerçevesinde ortaya çıkan temel soru, popüler bir bakış açısıyla, "Türkiye'den AB'ye olacak göç hareketinin boyutlarının ne olacağının kestirimi ve öngörülmesi" ile ilgili olsa da, bu çalışma böyle bir soruya kesin bir yanıt aramak amacı ile gerçekleştirilmemiştir. Aslında bu çalışmanın dolaylı olarak ortaya koyduğu, böyle bir soruya yanıt verebilecek ve gelecekte olası göç dalgalarının boyutlarını güvenilir ve geçerli ölçüler içinde ortaya koyabilecek bilimsel bir aracın elimizde olmadığıdır. Diğer bir söyleyişle, bilimsel olarak bundan 15-20 yıl sonra Türkiye'den AB'ye olabilecek göçün gerçeğe yakın bir resmini verecek sihirli bir değnek elimizde yoktur. Bu konuda yapılan ve yapılacak olan çalışmalar, yalnızca belirli varsayımlarla, belirli koşullar altında göçle ilgili olası senaryoları yansıtmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışma ile ortaya konulmak istenen AB-Türkiye ilişkileri bağlamında uluslararası göç sorunsalının boyutlarının incelenmesidir.

Uluslararası göç konuları, hiç kuşkusuz, ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel ve demografik boyutları olan karmaşık ve devingen bir alanı içermektedir. Diğer bir

söyleyişle, uluslararası göçün ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel ve demografik nedenleri ve sonuçları vardır. Bu neden ve sonuçlar da kendi içinde çok boyutludur. Buradan yola çıkarak, 15-20 yıla uzanan olası göç hareketleri üzerine geçerli ve güvenilir kestirimler yapmak pek olası değildir. Yalnızca bu kestirimleri yapmamıza yardımcı olacak değişkenlerin konumlarını incelemek olasıdır. Şu hatırlanmalıdır ki, 1960'ların başında hiçbir bilim insanı, hiçbir siyasetçi ya da hiçbir göç uzmanı, ne Türkiye'den Avrupa'ya yönelen göçle giden bir milyona yakın Türkiye kökenli kişinin Avrupa'da bulundukları ülkede vatandaş olup kalacağını öngörmüştür, ne de bu göçmenlerin arasından bulundukları ülkelerde milletvekili ve bakanların çıkacağını hayal etmişlerdir.⁶

1.2. Çalışmanın Amacı

Özellikle Türkiye'nin AB üyeliği karşısında olumsuz konum alanların gündeme getirdiği şekliyle, Türkiye'nin AB üyeliği sonucu ortaya çıkacak olan işgücünün serbest dolaşımı konusu, AB'ye yoğun bir göç dalgası getireceği savı ile birlikte, Türkiye'nin AB üyeliğini engelleyecek derecede önemli bir konu olarak algılanmaktadır. Öte yandan, Türkiye'nin AB üyeliği karşısında olumlu konum alanların ortaya koydukları ise, Türkiye kaynaklı bir göçün yaşanan AB toplumlarına ihtiyaç duyulan işgücünü sağlayacağı, sonuç olarak da Türkiye'nin üyeliğinin AB'ye önemli bir girdisi olacağı yönündedir. Bu bağlamda, odağında bu iki temel çatışan görüşün yer aldığı biçimiyle, AB-Türkiye ilişkilerinin sorgulandığı konular arasında en önemlilerinden birisi olarak uluslararası göç konuları, son birkaç yıl içinde bir dizi çalışma içinde ele alınıp incelenmiştir.⁷ Bu çalışma, son yıllardaki çalışmaları da göz önüne alarak bu konunun kapsamlı bir analizini yapmayı amaçlamıştır.

⁶ Avrupa Parlamentosu'nda milletvekili olarak görev yapan Cem Özdemir ve Vural Öger'in yanı sıra, Almanya'nın Federal Meclisi'nde Ekin Deligöz, Lale Akgün, Sevim Dağdelen, Hakkı Keskin ve Hüseyin Aydın Türk kökenli milletvekilleri olarak görevlerine devam etmektedir. Nebabat Güçlü ve Aydan Özoğuz Hamburg Eyalet Meclisi'ndeki iki Türk kökenli kadın milletvekili, Filiz Polat ise Aşağı Saksonya Eyaleti Meclisi'ndeki tek Türk milletvekili olarak çalışmalarını sürdürmektedir. 2006 yılı Eylül ayında yapılan Berlin Eyalet Parlamentosu seçimlerinde ise, Dilek Kolat, Evrim Helin Baba, İlkey Öney, Canan Bayram, Emine Demirbüken, Ülker Radziwill, Özcan Mutlu ve Gıyasettin Sayan milletvekili olarak meclise girmeye hak kazanmışlardır. Hüseyin Araç, Danimarka Parlamentosu'ndaki tek Türk milletvekili olarak görevini sürdürmekte, Coşkun Gürbüz, Nebabat Albayrak, Fatma Koşer Kaya, Saadet Karabulut ise Hollanda'daki Türkiye kökenli milletvekilleri olarak görülmektedir. 17 Eylül 2006'da yapılan genel seçimlerde ise Yılmaz Kerimo, İbrahim Baylan ve Mehmet Kaplan İsveç Parlamentosu'na seçilme başarısını göstermiştir. Emine Kır, Fatma Peblivan, Cemal Çavdarlı ve Emin Özkara ise Belçika Parlamentosu'ndaki Türkiye kökenli milletvekilleri olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

⁷ Bu konuda, örneğin, bkz. Fargues (2005), Behar (2006), Erzan (2006), Erzan, Kuzubaş, and Yıldız (2006), Kriger and Maitre (2006), Muenz (2006).

Bu çalışma, Türkiye'nin Avrupamerkezli uluslararası göç rejimi içerisindeki konumunu Türkiye'nin AB'ye üyelik sorunsalı çerçevesinde inceleyecektir. Avrupamerkezli uluslararası göç rejimi içerisinde Türkiye'nin konumunu, yalnızca “göç veren ülke” olarak ele almak kapsamlı ve ayrıntılı bir analiz yapmada yetersiz kalacaktır. Avrupa'da bulunan 2,5 milyon Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının yanı sıra, sayıları bir milyona yaklaşan ve bulundukları ülkelerin vatandaşlıklarını edinmiş Türkiye kökenli göçmenler de, hiç şüphesiz, Türkiye'nin “göç veren bir ülke” konumunda olduğunu öncelikli olarak ortaya çıkarmaktadır. Ancak, unutulmamalıdır ki, 1980'li yılların başından itibaren Türkiye, aynı zamanda hem “göç alan” bir ülke, hem de başka ülkelerden gelen göçmenler için “göç geçiş ülkesi” konumunda bir ülke olmuştur. Türkiye'ye yönelen göç dalgaları, özellikle sığınmacı, mülteci, transit göçmen ve kaçak işçi göç hareketleri ile iç içe geçmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'nin aynı anda sahip olduğu bu üç farklı konum göç alan ve göç veren bir ülke olması ve göç geçiş ülkesi olması bu çalışmanın temel konusu olarak ele alınacaktır.⁸ AB'nin Türkiye ile müzakere sürecini başlatma kararı aldığı 2004'ten, Birliğe üyelik için dolaylı olarak sıklıkla öngörülen hedef tarih olan 2015 ile 2025⁹ arası bir dönemde Türkiye-AB arasındaki göç sorunsalının ne olduğunu inceleyen bu çalışmanın temel amaçları şu noktaları içermektedir:

- Uluslararası göç incelemelerinin gereği olarak, üç ana göç aktörü temelinde göç alan ülke/ler, göç veren ülke/ler ve göçmenler üçlemesi içinde (a) AB'nin uluslararası göçle ilgili konumunun belirlenmesi, (b) Türkiye'nin uluslararası göçle ilgili konumunun ortaya konulması, (c) Türkiye'den göç eden ya da etmesi muhtemel olan göçmenlerin konumlarının irdelenmesi;
- Özellikle “*demografik tamamlayıcılık*” savından ortaya çıkarak AB içindeki demografik dönüşüme, Türkiye'deki demografik dönüşümün uluslararası göç bağlamında bir katkısı olup olamayacağı sorusunun tartışılması;

⁸ Bu noktadan yola çıkılarak tarihsel olarak AB üyesi olan Yunanistan, İtalya, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerin göç deneyimleri Türkiye için dolaylı bir karşılaştırma yapma olanağı sağlamaktadır. Bilinmektedir ki, bugün “göç alan AB ülkeleri” olan bu güney Avrupa ülkeleri 1950 ve 1960'ların “göç veren ve görece az refah içinde olan” ülkeler arasında yer almaktaydı. Benzer bir karşılaştırma da, Türkiye'nin konumu ile AB'ye yeni üye olan Polonya gibi on yeni ülkenin göç deneyimleri üzerinden de yapılabilir.

⁹ Bu çalışma içinde geliştirilecek senaryolar 2025 yılı temel alınarak irdelenecektir. Ancak, çalışma 2050 yılına kadar olan dönemi kapsayan tartışma ve önerileri de içerecektir.

- Türkiye'nin AB-merkezli uluslararası göç rejimi içerisindeki konumunun "göç veren", "göç alan" ve "göç geçiş ülkesi" özellikleri üzerinden incelenmesi;
- Türkiye'nin *AB'ye üyeliğinin gerçekleşmesi* halinde, (ülkenin alacağı, vereceği ve geçiş ülkesi olarak katılacağı göç hareketleri temelinde) olası göç hareketlerinin, yön ve büyüklük bakımından gelecekte nasıl bir seyir izleyebileceği senaryolarının ---ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal ve demografik sonuçlar çerçevesinde--- değerlendirilmesi;
- Türkiye'nin *AB üyeliğinin gerçekleşmemesi* durumunda olası göç senaryolarının ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal ve demografik neden ve sonuçlar çerçevesinde değerlendirilmesi.

1.3. Çalışmanın Yöntemi ve Veri Kaynakları

Son birkaç yılda AB-Türkiye ilişkileri bağlamında uluslararası göç konularının tartışılması bazı çalışmalar içinde irdelenen bir dizi *tez* ve *antitez* üzerinden yapılmıştır. AB üyeliğinin gerçekleşmesi sonrasında işgücünün serbest dolaşımı ile "kaç kişinin Türkiye'den AB'ye göç edeceği", "bu göçmenlerin kimler olacağı", "bu göçün AB'ye bir yük mü, yoksa bir kazanım mı getireceği" gibi sorular sözünü ettiğimiz bu tezlerin ve antitezlerin en fazla meşgul olduğu konulardandır. Bu sorulara yönelik tezlerin ve antitezlerin kurgulanması, bazı çalışmalar içinde çok spekülative düzeyde kalmış, bazı çalışmaların bu sorularla ilgili öngörülerini ise bilimsel yöntemlerden uzak olarak yapmıştır.¹⁰ Diğer bazı çalışmalar içinde ise, bilimsel yöntemlerle kurgulanan tezler ve antitezler ortaya atılmış olsa bile, bu çalışmaların AB-Türkiye ilişkileri bağlamında uluslararası göç konularının değerlendirilmesinde büyük ölçüde sığ ve sınırlı kaldığı görülmüştür. İlgili çalışmalarda bu kısıtlılığın iki temel nedeni vardır: Bunlardan ilki, genelde göçün (ve özellikle geleceğe ait göç kestirimlerinin) karmaşık ve çok boyutlu bir süreç olmasından dolayı kuramsal olarak kapsamlı incelenmesinin zorluğu, ikincisi ise ilgili veri kaynaklarının sınırlılığı ve olan verilerin de güvenilirlik ve geçerlilik konusunda sorgulanır oluşudur. Aslında, hemen hemen her uluslararası göç çalışması içinde yöntemsel sorunlar olarak, sayılan bu iki neden sıklıkla yinelenen olgulardır.

¹⁰ Örneğin bu anlamda, Erzan, Kuzubaş ve Yıldız (2006:33), 70 milyon nüfuslu Türkiye'den nüfusun yüzde 25'inin göç edebileceğini söyleyebilen dikkatsizce hazırlanmış çalışmalardan söz etmektedirler. Yine aynı çalışmada söz edildiği gibi, *daha ciddi çalışmalarda bile 2000'li yılların başından 2030 yılına kadar Türkiye'den olabilecek göçün büyüklüğü 0,5 ile 4,4 milyon arasında, çok büyük genişlikte değişen bir aralıkta verilebilmektedir.*

Bu çalışmanın temel *yöntemi*, ortaya konulan ilgili tezleri ve antitezleri göz önüne alıp, yapılmış bazı temel çalışmaların bulgularını¹¹ ki bu çalışmalar var olan veri kaynaklarını en etkin biçimde kullanmışlardır bir araya getirerek bir “*sentez oluşturulması*” ve bu senteze dayanan bir çerçevede analitik bir bakış açısından ilgili göç sorunsalının incelenmesidir. Öte yandan, farklı kaynaklardan elde edilen bazı yeni verilerin analizleri ve bu analizlerle diğer çalışmalardan ortaya çıkan sentezin birleştirilmesi ile de, AB-Türkiye ilişkileri bağlamında uluslararası göç sorunsalının daha derinlemesine bir irdelemesi yapılmaya çalışılmıştır. Ancak böyle bir yöntemsel yaklaşımla, çok boyutlu ve karmaşık bir göç olgusunun ayrıntılı ve kapsamlı bir analizinin yapılabileceği, en azından, böyle bir analitik yaklaşımın, ilgili göç olgusunun temel parametrelerini yansıtabileceği düşünülmüştür.

Bu çalışma içindeki analitik çerçevenin üzerine kurulduğu önceden yapılmış bazı çalışmaların yöntem ve veri kaynaklarına kısaca değinmeden önce, çalışmanın genelinde sıklıkla kullanılan bazı temel veri kaynaklarından yine kısaca söz etmek açıklayıcı olacaktır. Bu çalışma içinde uluslararası göçle (ve bazı diğer ilgili göstergelerle) ilgili veriler, bu verileri toplama ve değerlendirme konusunda en güvenilir kaynaklardan olan, *Eurostat* (Avrupa Birliği İstatistik Kurumu), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (*OECD*), Uluslararası Göç Örgütü (*IOM*), Birleşmiş Milletler (*UN*), Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (*UNHCR*), Dünya Bankası (*WB*), Türkiye İstatistik Kurumu (*TÜİK*) ve Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü (*HNE-E*) gibi kurumların veri havuzlarından alınmıştır.

Çalışmanın 3. bölümü içinde AB-Türkiye ilişkilerinde uluslararası göçün bağlamı ve potansiyeli üzerine olan tartışma temelinde, AB ile ilgili veriler ağırlıklı olarak *Eurostat* ve *OECD* kaynaklarından, Türkiye ile veriler ise hem bu her iki kurum kaynaklarından, hem de *TÜİK*’den elde edilmiştir. Ayrıca bu bölümde, Türkiye’deki işgücü pazarının bugünkü durumu ve geleceğe yönelik eğilimler ile ilgili öngörüler *TÜİK* tarafından 2005 yılında yapılan *Hane Halkı İşgücü Anketi* ve yine aynı kurumca ayrıca 2025 yılına kadar olan dönem için gerçekleştirilen nüfus kestirimleri çerçevesinde yapılmıştır.

4. bölümde ise, tarihsel bir bakış açısından, 1960’lardan bu yana Türkiye’den AB ülkelerine ve 1980’lerden bu yana diğer ülkelere Türkiye’ye yönelen göç değerlendirilirken, yukarıda çalışmanın geneli için sayıldığı çerçevede, ilgili verileri

¹¹ Sözü edilen bu çalışmalara bu çalışmada kullanıldıkları bölümlerin içinde ayrıca gönderme yapılmıştır.

toplama ve değerlendirme konusunda en güvenilir kaynaklardan olan, birçok uluslararası ve ulusal kurumun verileri kullanılmıştır.

Çalışmanın 5. bölümünde öncelikle AB içindeki demografik dönüşümler ele alınırken sıklıkla gönderme yapılan Muenz (2006) çalışması içinde kullanılan veriler Eurostat, ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) ve UN gibi kurumların çalışmalarından elde edilmiştir. Bu çerçevede bu kurumlarca yapılan nüfus kestirimleri kullanılmıştır. Aynı bölümde incelenen Türkiye'nin demografik konumu ve Türkiye nüfusu üzerine geleceğe yönelik öngörüler içinde ise öncelikle gönderme yapılan Behar (2006) çalışması da bir yandan UN gibi uluslararası kurum verilerine diğer yandan ise TÜİK gibi ulusal veri kaynaklarına dayanmıştır. Bu bölümde ayrıca HNEE verileri de kullanılmıştır. Beşinci Bölüm içinde Fergues'in (2005) çalışmasından yararlanılmış, bu çalışmada UN tarafından yapılan nüfus kestirimleri kullanılmıştır.

Çalışmanın son ve analitik bölümü olan 6. bölümü ise, öncelikle AB'ye yönelebilecek göç dalgalarının geneli ile ilgili bir çalışma bağlamında yararlı olan Krieger ve Maitre (2006) çalışmasını ve AB'nin Eurobarometer anketlerine dayanarak elde edilen verileri içermektedir. Bu veriler, AB'ye yönelebilecek göç potansiyeli ve bu potansiyelin içeriği ile ilgili dolaylı bilgileri yansıtmaktadır. Bu bölümün sonunda yer alan Türkiye'den AB'ye olası göç senaryoları ve göç öngörülerinin ele alındığı çerçevede ise ağırlıklı olarak Erzan, Kuzubaş ve Yıldız'ın (2006) çalışması değerlendirilmiştir. Bu çalışma ise daha çok ekonometrik bir çerçevede çeşitli simülasyonlar gerçekleştirirken¹² bir yandan UN ve OECD gibi uluslararası kurum verilerinden, diğer yandan ise Federal German Statistical Office (Almanya İstatistik Ofisi) ve TÜİK gibi ulusal veri kaynaklarından faydalanmıştır.

¹² Bu çalışmada temel olarak Patricia Alvarez-Plata, Herbert Brücker ve Boris Siliverstovs'un 2003 yılında hazırladıkları (Potential Migration from Central and Eastern Europe into the EU-15 - An Update, Berlin:DIW), Orta ve Doğu Avrupa'dan olası göçün kestirimine yönelik çalışmada kullanılan yöntem kullanılmıştır.

B Ö L Ü M 2

ARKA PLAN:
AVRUPA BİRLİĞİ, TÜRKİYE VE
ULUSLARARASI GÖÇ

2. ARKA PLAN: AVRUPA BİRLİĞİ, TÜRKİYE VE ULUSLARARASI GÖÇ

Geniş çevrelerce, Türkiye'nin AB üyeliği içinde işgücünün serbest dolaşımı konusu Türkiye'nin üyeliğini engelleyecek derecede güçlü bir potansiyele sahiptir.¹³ AB-Türkiye ilişkileri bağlamında uluslararası göç sorunsalı, genellikle, Türkiye'nin AB üyeliğinin gerçekleşmesi durumunun Birlik üzerinde yaratacağı etkiler üzerinden tartışılmaktadır. Bu olası etkileri üç temel konuya bağlı olarak irdeleyebiliriz:¹⁴ (a) Türkiye nüfusunun belirli özellikleri, coğrafi konumu, tarihi ve kültürü gibi daha çok verili olan ya da değişmesi zor olan değişkenler; (b) İlerleyen yıllarda Türkiye'nin politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda geçireceği dönüşümler; (c) AB'nin ilerleyen yıllarda nasıl bir Birlik haline geleceği ve ne yönde ilerleyeceği.

Son yıllardaki küresel ve bölgesel gelişmeler çerçevesinde Türkiye nüfusunun belirli özelliklerinin (örneğin, laik bir Cumhuriyet içinde Müslüman nüfus olması, nüfusun büyüklüğü, kırsal ve tarımsal kesimdeki nüfusun oransal fazlalığı gibi), coğrafi konumunun, tarihinin ve kültürünün ülkenin uluslararası ilişkileri için önemli sonuçlar doğurduğu sıklıkla dile getirilmektedir. Benzer tartışmaların özellikle farklı güvenlik alanlarında ortaya çıktığı açıkça görülmektedir. Sıklıkla söylendiği gibi Türkiye, birçok "sert ve yumuşak güvenlik" (hard and soft security) alanında stratejik açıdan önemli,¹⁵ ancak, çoğu zaman istikrarsız olan birçok ülke arasında bir "göç geçiş ülkesi" durumundadır. Karadeniz'den Akdeniz'e, Güney Kafkasya'dan Ortadoğu'ya kadar çeşitli bölgelerle sınırdadır. Konumu itibarıyla Türkiye ile istikrarlı ilişkilere sahip olmak ve bölgede barışın korunmasına yönelik projelerde Türkiye ile ortak hareket etmek, AB'nin uluslararası politika ve güvenlik çıkarlarına da hizmet etmektedir. Bir "yumuşak güvenlik" (soft security) alanı olarak uluslararası göç konularının AB-Türkiye ilişkileri bağlamında tartışılmasına da bu geniş çerçeveden bakmak yararlı olacaktır. Örneğin, Türkiye Avrupa'ya yönelen kaçak göç ve sığınma hareketlerinde bir geçiş ülkesi durumundadır ve diğer göç konularının yanı sıra, bu nokta üzerinden de AB-Türkiye ilişkileri tartışılmaktadır. Türkiye'den Avrupa'ya yönelecek göç bağlamında tartışılan diğer konular ise istihdam ve işsizlik, nitelikli işgücü oranı (ve eğitim alanındaki reformlar), yaşlanan Avrupa nüfusu,

¹³ Aydın Düzgüt (2006:11)

¹⁴ Hughes (2004: 9).

¹⁵ Müftüler Baş (2006).

işgücünün serbest dolaşımı ile ilgili geçiş süreçleri gibi birbiri ile ilintili çeşitli noktaları kapsamaktadır.

AB'nin bütünleşme süreci birçok konuda “rasyonel hükümetlerarası yaklaşım” ile faydamaliyet analizi yapılarak “hükümetlerarası pazarlıkların” ve “ulusal tercihlerin” oluşturulduğu aşamalardan geçilerek yürümektedir.¹⁶ Bu çerçevede, AB-Türkiye ilişkileri bağlamında uluslararası göç sorunsallarının tartışılmasına, ilgili aktörlerce bu süreçten bakılmasının önemi büyüktür. Bu süreç içinde, aktörlerin karşılıklı ilişkilerinin gelişmesi, birbirlerini tanımalarına ve birbirlerini dönüştürmelerine yardımcı olmaktadır. Aşağıda tartışılacağı gibi, demografik anlamda yaşlı ve genç nüfus karşılığı ile birbirlerini tamamlar görülen AB ve Türkiye, ilgili göç sorunsalını karşılıklı yaşarlar ve paylaşırlarsa, bu süreç, hiç şüphesiz, iki aktörün birbirlerini daha iyi tanımalarına ve dönüştürmelerine ciddi olarak katkıda bulunacaktır. Bu pencereden, uluslararası göç olgusunun kendi içinde AB-Türkiye bütünleşmesine sağlayacağı girdinin önemli olacağı açıktır.

2.1. Tarihsel Arka Plan

Uluslararası göç konuları, Türkiye'nin AB serüveninin resmi olarak başladığı 1963 tarihli Ankara Anlaşması'ndan bugüne değin, bu serüvenle derin şekilde içselleşen konuların başında gelmektedir.¹⁷ Öyle ki, bu anlaşmanın 12. maddesinde taraflar “arasında serbest işçi akımının kademeli olarak gerçekleştirilmesinin” *ekonomik* yararları açıkça dile getirilmiş, ardından 1973 tarihli Katma Protokol'ün 36. maddesinde ise “Türkiye ile Topluluk üyesi Devletler arasında işçilerin serbest dolaşımının, Ortaklık Anlaşması'nın 12. maddesinde yer alan ilkelere uygun şekilde, Anlaşma'nın yürürlüğe girişinden sonraki 12. yılın sonu ile 22. yılın sonu arasında kademeli olarak gerçekleştirileceğine” işaret edilmiştir. Ancak, bu çerçeve temelinde öngörülen 1976 ve 1986 yılları arasında işçilerin serbest dolaşımı ile ilgili kararın çıkmasına yönelik somut koşulların oluşmadığı gerçeği, Türkiye'nin 1987 tarihli üyelik başvurusuna, Avrupa Komisyonu'ndan gelen 1989 tarihli olumsuz yanıt ile sonuçlanmıştır. Bu noktada şunu vurgulamak önemlidir: Daha sonra ayrıntıları ile dile getirileceği üzere Ankara Anlaşması'nın imzalandığı dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın yeniden imarının ve ekonomik gelişmesinin sürdüğü, dolayısıyla Avrupa'da

¹⁶ Moravcsik (1993), Moravcsik and Nicolaidis (1999).

¹⁷ Çiçekli (1998: 66).

işgücü piyasasında yabancı işçilere yoğun bir talebin olduğu yıllardır; sonuç olarak ikili anlaşmalar temelinde Türkiye’den de yüz binlerce kişi başta Almanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesine işçi olarak gitmeye başlamıştır. Kısacası, 1960’lı ve 1970’li yılların ilk yarısı Avrupa ekonomilerinin işgücüne ihtiyaç duyduğu yıllardır ve Türkiye’den giden misafir göçmen işçiler, Avrupa’ya ekonomik anlamda talep edilen işgücü imkanını sunmuştur.

1970’li yılların ilk yarısında ortaya çıkan petrol kriziyle birlikte, Avrupa işgücü pazarının yabancı göçmen işçilere karşı daha kısıtlayıcı ve seçici bir tutum sergilemeye başladığı bir döneme tanık olunmuştur. Bu dönemde Avrupa ülkeleri yeni göçmen işçi alımını hızla azaltmışlar; daha çok, aile birleşimi, sığınma ve mülteci hareketleri ile gelen göçmenlere kapılarını açmışlardır. Diğer bir bakış açısıyla, Avrupa’da bu yıllarda göçün işgücü piyasasına katkısının ekonomik ve siyasal olarak göreceli daha az değerli olduğu bir döneme girilmiştir. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği’ndeki komünist rejimlerin çöküşü sürecinde yoğun göç ve sığınma dalgaları ile karşı karşıya kalındığında ise, daha önceleri “kale duvarları ile sarılan Avrupa” (Fortress Europe) sloganı ile resmedilmeye başlanan Avrupa’nın göç ve sığınma rejimi daha da tutucu siyasal bir atmosfer içine girmiştir. Bu dönem içinde, Türkiye’den Avrupa’ya 1960’larda misafir işçi göçü olarak başlayan göç hareketinin, aile birleşimi ve evlilik göçleri ile daha kalıcı hal aldığına tanık olunmuştur.¹⁸ Aynı zamanda, özellikle 1980 askeri rejimi ve onu izleyerek belirginlik kazanan ‘Kürt sorunu’ bağlamında artan sığınma ve mülteci hareketlerinin, Türkiye’den Avrupa’ya yönelen göçün yeni biçimi olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, bu süreç artan kaçak (yasadışı) göç dalgaları ile Türkiye’den Avrupa’ya göçün belli bir düzeyde artarak sürmesine neden olmuştur. Öte yandan, bu dönem içinde özellikle Ortadoğu ülkelerinden ve birçok Afrika ve Asya ülkesinden gelen kişilerin Türkiye’yi bir “geçiş ülkesi” olarak kullanıp Avrupa’ya varmaları Türkiye’nin birçok Avrupa ülkesinde “istenmeyen göç katkıda bulunan bir ülke olma” imajının pekişmesine neden olmuştur.¹⁹ Ayrıca, birçok Avrupa ülkesinde artık artan sayıları ile dikkat çeken Türkiye kökenli göçmenlerin uyum sorunlarının bu yıllarda daha belirgin hale gelmesi de Türkiye’nin göç bağlamında olumsuz bir imaja sahip olmasına neden olmuştur.

Avrupa’ya yönelen Türkiye-merkezli göç rejimi içinde bu gelişmeler gerçekleşirken 1990’lı yılların sonu ve 2000’li yılların başında Avrupa içinde birbiriyle ilintili

¹⁸ İçduygu (2006a) ve Kaya ve Kentel (2005).

¹⁹ İçduygu (2003).

ancak aynı zamanda birbiriyle çatışan iki görüşün ortaya çıkmasına tanık olunmuştur: Bunlardan ilki, özellikle AB bütünleşmesi perspektifinde oluşturulan politikalar doğrultusunda kısıtlayıcı, sınırlayıcı ve seçici ölçütlerle göçmenlerin ve sığınmacıların Avrupa'ya gelişinin belirli düzeylerde tutulmaya çalışılması; ikincisi ise, özellikle Avrupa'nın yeni demografik yapısı içinde göçe ve göçmene olan ve ileriki yıllarda ciddi olarak artacağı öngörülen ekonomik ve toplumsal gereksinimin birçok düzeyde açık olarak dillendirilir hale gelmesidir. Aslında, bu iki görüş eksenli tartışmaların temelinde kaçak göçün ve sığınma hareketlerinin tüm Avrupa içindeki yoğunluğunun artması yatmaktadır. Daha çok Avrupa'nın güney ülkelerinde yoğun şekilde görülen, ancak, AB-25 ülkelerinin hemen hemen hepsini etkileyen kaçak göç olgusunun bu ülkelerde siyasal ve toplumsal açılardan bir sorun olarak algılandığı görülse de, bu ülke ekonomileri tarafından milyonlarca kaçak göçmenin emiliyor ve çalıştırılıyor olması da en azından ekonomik düzeyde Avrupa'nın uluslararası göçe gereksinim duyduğunu açıkça göstermektedir. Öte yandan, kaçak göç dalgalarının yaygınlığı bu ekonomilerde nitelsiz işgücüne duyulan ihtiyacın bugün için sürdüğünü gösterse de, AB ülkeleri içinde özellikle nitelikli işgücüne olan gereksinimin gelecek yıllarda artacağı görüşü de bu göç tartışmalarına bir şekilde eklenmektedir.

2.2. Demografik Arka Plan

Türkiye'nin AB üyeliği tartışmaları içinde uluslararası göç konularını da içine alan geniş arka planının genel çerçevesini en belirgin şekliyle demografik bir alan olarak tanımlayabiliriz. Aslında, bu demografimerkezli tartışmanın ekseni uluslararası göç konularından daha geniştir. Örneğin, buradaki incelememiz ile dolaylı bir ilişkisi olsa da, Türkiye'nin Almanya'dan sonra en büyük nüfusa sahip ikinci ülke olması nedeniyle, çeşitli AB kurumları (Avrupa Parlamentosu gibi) içinde elde edeceği temsil oranı konusu siyasal bir tartışma alanı olarak belirginleşmektedir. Öte yandan, Türkiye nüfusunun çeşitli açılardan AB üyesi ülkelerin nüfuslarından birçok farklı özellikler taşıması... örneğin, tarımda çalışan nüfusun daha yoğun olması, ağırlıklı olarak genç nüfusa sahip olması, nüfus artış hızının yüksekliği, doğum oranlarının fazlalığı, bebek ve çocuk ölüm hızlarının yüksekliği, kentleşen nüfusun azlığı, bölgeler arası ve kırkent arası farklılıkların çok keskin olması gibi... uluslararası göç bağlamında ortaya çıkabilecek ve sonuçları itibariyle de birbiriyle çarpışan şu iki farklı görüşü beslemektedir:

- *Demografik farklılığa dayalı uyumsuzluk*: Bu görüş belirli demografik göstergeler açısından ortaya çıkan derin farklılıklardan hareket ederek, Türkiye ile AB üyesi ülkeler arasında toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal alanlarda da ciddi farklılıklar olduğu savını ortaya atmakta; bu noktayı vurgulayarak, Türkiye'nin AB'ye uyum sürecinin zorluğunu ileri sürüp Türkiye'nin AB üyeliğine karşı sıklıkla olumsuz bir konum alınmasına neden olmaktadır.²⁰

- *Demografik farklılığa dayalı tamamlayıcılık*: Özellikle AB üyesi ülkelerde gözlemlenen nüfusun yaşlanması ve doğurganlığın düşüşü gibi olgular nedeniyle bu ülkelerin toplumsal ve ekonomik açılardan genç nüfusa ciddi şekilde gereksinim duyacağı savından yola çıkarak AB üyesi olacak bir Türkiye'nin Birliğe önemli bir katkısının olacağını ortaya atan bu görüş, Türkiye demografisinin AB demografisini tamamlayıcı olduğunu ileri sürmekte ve sonuç olarak Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgili olarak olumlu bir bakış açısı sunmaktadır.²¹ Ancak bu demografik tamamlayıcılığın hangi ölçüde gerçekleşeceği, hangi ölçüde gerçekleşmeyeceği de bir tartışma konusudur.²²

Bu noktada, bu iki görüşün arasında bulunan, her iki görüşün çeşitli varsayımlarından ve öngörülerinden beslenen ve demografik farklılıklar bağlamında Türkiye'nin AB'ye üyelik sorunsalına daha geniş bakış açıları geliştirmeye çalışan görüşlerin ve fikirlerin varlığını da unutmamak gerekir. Bu tartışmaların içinde üzerinde durulması gereken *iki* temel noktadan birisi, AB nüfusu içinde doğurganlığın düşüşü ve yaşlanma ile karşılaşılan ve bir ölçüde “*demografik çöküş*” diye adlandırılabilir koşullardır; *diğer* nokta ise, Türkiye'de işgücü yaşına giren nüfusun oransal olarak toplam nüfus içinde ciddi bir yoğunluğa ulaşma sürecidir. Türkiye'deki bu süreç eğer istihdamın ve işgücü kalitesinin sürekli arttığı, dolayısıyla, ekonominin performansının yükseldiği bir ortamda gelişirse, “*demografik bir fırsat penceresi*”²³ olacaktır. Hiç şüphesiz, bu her iki sürecin, AB-Türkiye ilişkileri içinde uluslararası göç sorunsalına belirgin yansımaları görülecektir.

²⁰ Örneğin, İngiltere'de Oxford Üniversitesi demografi profesörlerinden David A. Coleman yazdıkları ile bu görüşleri dile getirmektedir. Bkz. Coleman (2004).

²¹ Bu çerçevedeki tartışmalar için bkz. Behar (2006) ve Muenz (2006).

²² Behar (2006), Fargues (2005).

²³ Bu konudaki çok ayrıntılı bir çalışma için bkz. TUSİAD (1999).

B Ö L Ü M

AVRUPA BİRLİĞİ - TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE ULUSLARARASI GÖÇÜN BAĞLAMİ VE POTANSİYELİ

3. AVRUPA BİRLİĞİ - TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE ULUSLARARASI GÖÇÜN BAĞLAMI VE POTANSİYELİ

Hem kuramsal, hem de göç araştırmaları açısından, uluslararası göç sorunsalına beş temel alandan bakılabileceği açıklık kazanır: (a) Göç hareketlerinin ilk başlama nedenleri, (b) Göç hareketlerinin zaman içinde sürekliliği, (c) Göçmenlerin vardıkları ülkedeki uyum sorunları, (d) Göçmenlerin vardıkları ülkedeki işgücü pazarındaki konumları, ve (e) Bu göçün kaynaklandığı ülkedeki, özellikle, ekonomik sonuçları. Bu beş alandan ilk ikisinin genelde göçün nedenleri bağlamında incelenmesi, son üç alanın ise göçün sonuçları içinde ele alınması mümkündür. Her ne kadar bu çalışma içerisinde üzerinde durduğumuz sorunsal bir anlamda bu beş alanın her birine gönderme yapsa da, temelde olası göç dalgalarının konumlarını irdedeğimize yalnızca ilk iki alan üzerine odaklanarak bir tartışma başlatmak faydalı olacaktır. Bu bağlamda, bir ülkedeki göç potansiyelinin göçün nedenleri ve sürekliliği üzerinden belirlenmesi iki farklı soruya yanıt aranmasıyla mümkündür: Bunlardan ilki, o ülkede daha önce göç olgusu ile tanışmamış ya da çok az tanışmış bulunan kişilerin ya da ailelerin ilk kez göç etme isteği geliştirmeleri; diğeri ise, daha önce göç etmiş kişilerle gelişen iletişim ağları, haberleşme ve ulaşım araçları yoluyla sağlanan ilişkiler bağlamında aile üyelerinin, arkadaş ya da komşuların göç hareketlerine katılmaları olgularıdır.

Gerek göç hareketlerinin başlangıç noktaları, gerekse zaman içinde sürüp gitme süreçleri içinde bireysel olarak insanları göç etmeye iten nedenlerin farklılıklar içerdiği açıktır. Temelde ekonomik anlamda iyi yaşam koşulları sağlamak amacıyla göç eden insanlar olduğu kadar, daha özgür ve liberal toplumsal koşullar içinde yaşamlarını sürdürme gibi farklı nedenlerle başka ülkelere gitmek isteyen kişilerin varlığı da bilinmektedir. Siyasal karmaşaların insanları hareketlendirmesi kadar, kültürel nedenlerin, örneğin, aynı dilin konuşulmasının bir etken olarak belirlediği göç hareketlerine de tanık olunmaktadır. Ancak, bireysel nedenler ne olursa olsun, özellikle uluslararası göç dalgalarında ülkelerin göç politikalarının (hem göç gönderen hem de göç alan ülkelerdeki) bu dalgaların oluşmasını etkileyen en önemli etkenlerin başında geldiği unutulmamalıdır.

Uluslararası göç dinamiklerini açıklamada en çok öne çıkan görüş, hiç şüphesiz, ulusal ekonomiler arasındaki gelişme farklılıklarının neden olduğu doğrultuda, az

gelişmiş ülkelerden (bölgelerden) gelişmiş ülkelere (bölgelere); insanların daha yüksek gelir ve kaliteli bir yaşam elde etmek için hareketlenmeleri gerçeğidir. Öte yandan, siyasal çalkantılar ve savaşlar da bu hareketlenmeye başka bir ivme kazandırmaktadır. Bunlarla birlikte, ülkelerin demografik yapıları ve ilgili süreçler de, özellikle işgücü pazarı ile ilintili olarak, uluslararası göçün ortaya çıkması ve sürmesi bağlamında önemli bir değişken olarak ilgili denkleme eklenmektedir. Dünya ölçeğinde baktığımızda, ekonomik, toplumsal ve demografik eşitsizliklerin coğrafi anlamdaki resmi içinde uluslararası göç hareketlerinin yönünün genelde daha az gelişmiş olan Güney ve Doğu'dan, daha çok gelişmiş olan Kuzey ve Batı'ya olduğu açıktır. İşte bu açıdan yaklaşıldığında, ülkelerin ekonomik, toplumsal, demografik, siyasal ve kültürel anlamda birbirleriyle karşılaştırılması ile elde edilecek genel bir değerlendirme, bize bu ülkeler (ya da bölgeler) arasındaki olası göç hareketleri konusunda ipucu verecek bir başlangıç noktasıdır. Böyle bir karşılaştırma aynı zamanda bir göç potansiyelinin ortaya konulması anlamında göç verecek ülkedeki (Türkiye) "itici" ve göç alacak ülkelerdeki (AB) "çekici" unsurların öngörülmesine de katkıda bulunacaktır.

3.1. Avrupa Birliği ve Uluslararası Göç

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın çöken ekonomisinin ve dolayısıyla toplumsal ve siyasal yapısının yeniden kurulmasının bir adımı olarak, bugünkü AB'nin kökeni olan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT), 1951 yılında Belçika, Batı Almanya, Lüksemburg, Fransa, İtalya ve Hollanda'dan oluşan altı üye ile kurulmuştu. Yine savaş sonrası dönemde, özellikle çöken ekonomilerini canlandırmak için gereksinim duyulan işgücünü sağlamak için birçok Avrupa ülkesi yoğun bir göçmen işçi alma sürecine girmişti. Bir anlamda bu altı üyeden başlayarak hızla büyüyen ve bütünleşen AB'nin oluşumu eş zamanlı olarak Avrupa'ya akan yoğun uluslararası göç dalgaları ile birlikte gelişmiştir. Bugün 27 üyeden oluşan AB'nin 1951'den 2007'ye uzanan tarihinde ortaya çıkan ekonomik büyümenin en önemli girdilerinden bir tanesi, hiç şüphesiz, özellikle Avrupa ülkelerinin önceki kolonilerinden ve Avrupa'nın çevre ülkelerinden gelen milyonlarca göçmen işçidir. Geçtiğimiz 50 yıl içerisinde yaklaşık 60-70 milyon göçmen işçi ve onların yakınlarının Avrupa'ya geldiği hesaplanmaktadır.²⁴

²⁴ Bu elli yıllık göç tarihinin bazı ayrıntıları için şu çalışmalara bakmak faydalı olacaktır: Castles and Kosack (1973); Castles, Booth and Wallace (1984); OECD (2003, 2006) ve IOM (2005).

Son 50 yıllık dönemde, bütün AB üyesi ülkeler için genelleyebileceğimiz genel bir göç deneyiminden daha çok, AB üyesi ülkelerin her birinin tek tek kendilerine özgü deneyimleri olduğu açığa çıkmaktadır. Her ülkenin ilgili göç tarihi ve göç politikaları farklı bir konumu göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, AB içinde genel, ayrıntılı ve kapsayıcı bir göç ve sığınma politika paketi olduğundan söz etmek olası değildir. Aslında son yıllarda bu konuda ciddi adımlar atılmış olsa da henüz somut sonuçlar elde edilmemiştir. Göç ve sığınma politikalarının AB içinde uyumlu hale getirilmeye çalışıldığı 1990'lı yıllara kadar Avrupa'nın içinden geçtiği uluslararası göç süreci kısaca şöyle gelişmiştir: Genelde geçici işçi göçü olarak algılanan dönemde (1950-1974 yılları arasındaki dönem) yaklaşık 20 milyon göçmen işçi²⁵ Avrupa ülkelerinin teşviki ile kıtaya gelirken, 1974 yılındaki ekonomik kriz sonrasında Avrupa aktif olarak göçmen işçi alımını durdurmuş, bu yıldan sonra Avrupa'ya göç ağırlıklı olarak aile birleşimi ve evlilik göçleri ile sürmeye devam etmiştir. 1980'ler kısıtlayıcı göç politikalarının gündeme geldiği yıllar olmuştur. 1990'lı yıllarda, özellikle komünist rejimlerin çöküşü öncesi ve sonrası Avrupa yoğun bir sığınma hareketi ile karşı karşıya kalmıştır. 1990'lı yıllarda yaklaşık dört milyonun²⁶ üzerinde sığınmacı Avrupa'ya gelmiştir. Yine aynı dönemde, her yıl 600 000-800 000 düzensiz göçmenin Avrupa'ya girdiği tahmin edilmektedir.²⁷ Özellikle kendi tercihi olmayan göç dalgaları ile karşılaşan AB ülkelerinin göç hareketleri karşısında daha sınırlayıcı politikalarla yönelmeleri 1990'ların sonları ve 2000'lerin başında daha belirgin hale gelmiştir. Bu dönem içinde uluslararası göçün ve göçmenlerin AB içinde artan bir eğilimle olumsuz bir bağlamda ele alınmaya başlanmasına, bir yandan bu ülke nüfuslarında göçle artan etnik çeşitliliğin belirginleşmesinin, diğer yandan ise özellikle "11 Eylül sonrası" dönemde artan yabancı düşmanlığının yükselmesinin katkıda bulunduğu söylenebilir.

1990'lar ve 2000'lerde, AB ülkelerinden İtalya, Portekiz, İspanya, Avusturya, İrlanda, ve İngiltere'ye yönelen göç artarken, Belçika, Almanya ve Hollanda'ya olan göçte düşüş olduğu kaydedilmiştir. Bu arada, İtalya, Yunanistan ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkeler nüfus artışlarını ancak aldıkları göç ile sağlamıştır. Almanya ve Macaristan nüfusları ise göç almalarına rağmen küçülmüştür. 2005 yılında Avrupa kıtasındaki nüfusun artışının yüzde 85'i göç yoluyla gerçekleşmiştir; bu yıl içinde Avrupa nüfusunun göçten kazandığı kişi sayısı net 1,8 milyon olmuştur. Bu net kazanım

²⁵ Castles, Booth and Wallace (1984).

²⁶ OECD (2003).

²⁷ IOM (2005).

İspanya'da 652 000, İtalya'da 338 000, İngiltere'de 196 000, Fransa'da 103 000 ve Almanya'da 99 000'dir. 2005 yılı rakamlarıyla en fazla sayıda göçmenin yaşadığı AB ülkesi Almanya'dır: 10,1 milyon. Almanya'yı 6,4 milyonla Fransa, 5,8 milyonla İngiltere ve 4,8 milyonla İspanya izlemektedir. Göçmenlerin bulundukları ülke nüfusuna oranı olarak bakıldığında en yoğun oldukları ülke Lüksemburg (yüzde 37), Lihtenştayn (yüzde 34), İsviçre (yüzde 23), Avusturya (yüzde 15), İrlanda (yüzde 14), İsveç (yüzde 12) ve Almanya'dır (yüzde 12).²⁸

Bugün AB içinde uluslararası göç ile ilgili genel konumun *iki* temel paradoksu içerdiği açıktır. Bunlardan *ilki*, bir yandan AB nüfusunun yaşlanması ve doğurganlığın düşüklüğü ile işgücü pazarının hızla artan bir düzeyde işgücüne ihtiyaç duyması (ki bunun en etkin ve hızlı şekilde ancak göçle sağlanacağı açıktır), diğer yandan ise göçe ve yabancı işgücüne karşı olan duruşun artması. *İkinci* olarak, bir yandan ekonominin değişen koşulları içinde daha fazla (hatta yalnızca) nitelikli işgücüne ihtiyaç olduğu savının öne çıkması, diğer yandan da daha çok düzensiz göçle gelen ve niteliksiz işgücü sunan yüzbinlerce göçmenin AB ekonomileri tarafından kolayca emilmesi.

Bu noktada, son olarak, AB içinde genel, ayrıntılı ve kapsayıcı bir göç ve sığınma politika paketi olmaması konusuna dönmekte yarar vardır.²⁹ Daha önce sözü ettiğimiz şekliyle, bu konuda son birkaç yılda somut girişimlerde bulunulmuştur. Bu konu, özellikle Türkiye gibi AB üyeliğinin eşliğinde olan ancak AB ile ilişkileri uluslararası göç sorunsallarına endeksli bir ülkenin konumunu değerlendirirken önemlidir. Uluslararası göç ve sığınma konularının AB'nin kurumsal bütünlüğü içinde ele alınmaya başlanması, Adalet ve İçişleri konusunun AB'nin Kurucu Antlaşması'nda yer alması yoluyla 1991 tarihinde imzalanan ve 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması'yla gerçekleşmiştir. Buradaki amaç, AB'nin kişilerin serbest dolaşımı ilkesine uygun bir güvenlik alanı haline gelmesidir. Sığınma ve mülteci politikası, üye ülkelerin dış sınırlarının açılmasına ilişkin kurallar ve göç politikası, adalet ve içişleri politikası kapsamında değerlendirilmektedir. 1997 tarihinde imzalanan ve 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması'nda ise, öncelikle sığınma ve göç alanlarında ilgili koordinasyonun güçlendirilmesi öngörülmüştür. Bu nedenle, vizeler, sığınma, göç ve kişilerin serbest dolaşımı ile ilgili diğer politikalar, Maastricht Antlaşması'nda kabul edilen ilk temel direk olan Topluluk politikaları

²⁸ AB içindeki göç olgusunun ayrıntılı bir incelemesi için bkz. OECD (2003, 2006).

²⁹ Bia (2004).

kapsamına alınmış ve böylece, yönerge ve yönetmelikler çerçevesinde Topluluk hukuki araçları kapsamında yer almaya başlamıştır. Böylelikle, 2004 yılından sonra bu alanda alınacak kararların nitelikli çoğunlukla alınması ve bu şekilde Komisyon, Parlamento ve Adalet Divanı'na yetki verilmesi öngörülmüştür.³⁰

1985 tarihli Schengen Anlaşması, kişilerin serbest dolaşımında son derece önemli bir adımdır. Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg, kendi ülkeleri içinde ikamet veya seyahat eden bütün insanların serbest dolaşımını sağlayan Schengen Anlaşması'nı imzalamıştır. İngiltere ve İrlanda dışındaki tüm üye ülkeler Schengen Anlaşması'na zamanla katılmışlardır. Norveç ve İzlanda gibi AB üyesi olmayan bazı ülkeler de bu anlaşmaya dahil olmuşlardır. Amsterdam Antlaşması'nda Schengen Anlaşması özgürlük, güvenlik ve adalet alanının oluşturulması amacıyla AB'nin yetki alanına dahil edilmiştir.

1999 tarihinde gerçekleştirilen Tampere Zirvesi'nde sığınma konularında somut hedefler üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Ortak bir Avrupa sığınma sistemi üzerinde çalışılmasına dair varılan konsensüsün yanı sıra adil sığınma işlemleri için ortak standartlar ve sığınma talebinde bulunanların kabul edilmesi için ortak asgari standartlar belirlenmesi ve sığınmacı statüsünün tanınması ve içeriği ile ilgili kuralların yakınlaştırılması öngörülmüştür. 2000'li yıllar AB içinde sığınma ile ilgili politikalar da ortak bir anlayışın kabul edilip uygulanmasını getirmiş ise de, benzer bir gelişme ne yazık ki AB içinde göçle ilgili ortak bir politikayı geliştirme alanında görülmemiştir.³¹

3.2. Bir Karşılaştırma: Türkiye Nerede, Avrupa Birliği Nerede?

Türkiye'nin farklı olacağı düşünülen uluslararası göç potansiyelini irdelemek için karşılaştırmalı bir yaklaşım içinde bulunmak faydalı olacaktır. Bu bağlamda, AB ile ilişkileri bakımından çeşitlilik gösteren ülkelerle Türkiye'nin karşılaştırılması mümkündür. Bunlar arasından iki AB-15 üyesi ülke (Almanya ve İtalya), Birliğe son

³⁰ Göç ve sığınma kapsamında olabilecek polis ve suçla mücadelede işbirliği ise, kararların alınması için oybirliğini gerektiren hükümlerarası alanda yürütülmektedir. Irkçılığın ve yabancı düşmanlığının önlenmesi ve bunlara karşı mücadele edilmesi konuları da üçüncü sütun kapsamında yer almaktadır. Böylece, daha etkinleştirilmiş hukuki araçlar kullanılarak örgütlü suç, terörizm ve insan kaçakçılığı ve ticareti, karşı mücadele alanlarında üye devletler arasında işbirliği olanakları sağlanmaktadır.

³¹ Selin (2002)

genişlemede katılan iki ülke (Polonya ve Kıbrıs), Birliğe 2007 başında üye olan iki ülke (Bulgaristan ve Romanya) ve aday ülkelerden Hırvatistan ile bazı seçilmiş sosyoekonomik göstergeler üzerinden yapılacak bir karşılaştırma Türkiye'nin uluslararası göç potansiyeli konusunda faydalı bilgiler sunacaktır.

Türkiye ile AB-25 ve Birliğe aday diğer ülkeler arasında sosyoekonomik göstergeler ışığında bir karşılaştırma yapıldığında, Türkiye'nin, örneğin, kişi başına düşen GSYİH açısından en yoksul konumda olduğu açıkça görülmektedir (Tablo 1). GSYİH temelli satın alma standardı açısından AB-25'in ortalama değeri 100, İtalya'nın 105,5, Polonya'nın 48,7, ve Bulgaristan'ın 30,5 iken, bu değer Türkiye'de 28,5'dir. Ancak, GSYİH artış hızı göz önüne alındığında, Türkiye ekonomisinin çarpıcı bir şekilde AB-25, Romanya ve Bulgaristan ve diğer aday ülkeler arasında en hızlı büyüme potansiyeline sahip ülke olduğu görülmektedir. AB-25'te GSYİH artış hızı 2,3 iken, bu sayı Türkiye'de neredeyse 9,0 civarındadır. Bu hızın yüksekliği ve hızın sürdürülebilirliği, hiç şüphesiz, AB üyeliği süreci içinde, özellikle göç ivmesinin düşebileceği sinyali vermesi nedeniyle göz önünde tutulması gereken önemli bir göstergedir.

İşgücü üretkenliği bakımından ise, Türkiye AB-25 ülkelerinin çok gerisinde olsa da, aday ülkeler arasında Hırvatistan'dan sonra daha iyi bir konumda yer almaktadır. Öte yandan, enflasyon oranları karşılaştırıldığında, Türkiye'nin (yüzde 10,1), Romanya (yüzde 11,9) ile birlikte, belirgin bir düzeyde yüksek enflasyon oranına sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'de enflasyon son yıllarda önemli bir düşüş gösterse de AB-25 ortalamasının beş katı kadardır. Türkiye'deki işsizlik oranı da AB-25 ortalamasının üzerindedir. Ancak, oransal olarak Türkiye, Polonya ve Hırvatistan'dan daha düşük işsizlik oranına sahiptir. Göç üzerinde önemli etkileri olduğunu öngörebileceğimiz gelir dağılımı eşitsizliği göstergesi bağlamında ise, Türkiye kötü bir tablo çizmektedir. Türkiye'deki gelir dağılımı eşitsizliği AB-25, yeni üye olan iki ülke Romanya ve Bulgaristan ve diğer aday ülkelerdeki gelir dağılımı eşitsizliğinin neredeyse iki katıdır.

Türkiye ile AB üyesi ve diğer aday ülkeler arasında birer toplumsal gösterge olan kadın istihdam oranlarına ve kadınların eğitime katılım oranlarına bakıldığında, Türkiye'nin bu alanlardaki belirgin olumsuz konumu bütün açıklığı ile ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de kadın istihdam oranı hem AB-25, Bulgaristan ve Romanya, hem

Tablo 1: Seçilmiş Sosyo-Ekonomik Göstergeler Üzerinden Bir Karşılaştırma (Almanya, Bulgaristan, Hırvatistan, İtalya, Kıbrıs, Polonya, Romanya, Türkiye) (2003-2004)

	Kişi Başına Düşen GSYİH (Satın Alma Gücü Standardı) (AB-25=100)	GSYİH Artış Hızı (%)	İşgücü Üretkenliği (%)	Enflasyon (%)	İşsizlik (%)	Kadın İstihdamı (%)	Kadınların Eğitime Katılımı (%)	Gelir Dağılımındaki Eşitsizlik	Doğal Nüfus Artış Hızı (%)	Toplam Doğurganlık Hızı	Bebek Ölümleri Hızı (%)	Doğumdaki Yaşam Beklentisi (yıl)
AB-25	100,0	2,3	—	2,1	9,1	55,7	79,6	4,8	1,0	1,48	4,6	78,1
Almanya	108	1,2	99,8	1,8	9,5	59,2	74,2	4,4	-1,4	1,37	4,1	75,7
Bulgaristan	30,5	5,6	31,9	6,1	12,0	50,6	77,2	4,0	-5,2	1,29	11,6	68,9
Hırvatistan	46,7	3,8	57,8	—	13,6	47,8	93,7	4,6*	-2,1	1,35	6,1	72,0
İtalya	105,5	1,1	110	2,3	8,0	45,2	78,2	5,6	0,3	1,33	4,1	76,8*
Kıbrıs	82,6	3,9	75,3	1,9	4,6	58,7	83,8	4,1*	4,2	1,49	3,5	77,0*
Polonya	48,7	5,3	62,1	3,6	19,0	46,2	91,6	5,0*	-0,2	1,23	6,8	70,0
Romanya	32,1	8,4	36,3	11,9	7,6	52,1	75,8	4,6 *	-2,0	1,29	16,8	67,7
Türkiye	28,5	8,9	40,8	10,1	10,3	24,3	49,6	9,9 *	1,3	2,20	21,5	68,8

Kaynak: EUROSTAT.

* Bu değerler 2003 yılına aittir.

de diğer aday ülkelerdekisinin yarısından azdır: Örneğin, bu oran Türkiye’de yüzde 24 iken, AB-25’te yüzde 56’dır. Kadınların eğitime katılım oranı açısından da benzer bir farklılık görülmektedir. Bu oran Türkiye’de yüzde 50’nin altından iken, AB-25 ülkelerinde yüzde 80’e yakındır (Tablo 1).

Demografik göstergeler de Türkiye ile AB-25, Romanya ve Bulgaristan ve diğer aday ülkeler arasında çarpıcı farklılıklar olduğunu altını çizmektedir. Örneğin, Türkiye’de nüfusun doğal artış hızı AB-25 ülkelerinin artış hızının 1,3 katı kadardır. Toplam doğurganlık hızı, bebek ölüm hızı ve doğumdaki yaşam beklentisi gibi ölçütler çerçevesinde baktığımızda ise, Türkiye’nin AB-25 ülkelerinden, Romanya ve Bulgaristan’dan ve diğer üye aday ülkelerden farklı olan bir demografi rejimine sahip olduğu açıkça görülmektedir: Doğal nüfus artış hızına katkıda bulunan yüksek toplam doğurganlık hızı (Türkiye’de 2,20 iken AB-25’te 1,48), sağlık statüsünün ve yaşam kalitesinin olumsuzluğunu gösteren çok yüksek bebek ölüm hızı (Türkiye’de binde 21,5 iken AB-25’te binde 4,60), toplam nüfus içindeki sağlık statüsünün ve yaşam kalitesinin göreceli olarak iyi olmayan düzeyini yansıtan doğumdaki yaşama beklentisi (Türkiye’de 68,8 yıl iken AB-25’te 78,1 yıl) (Tablo 1).

Hiç şüphesiz, ülkeler arasındaki bu farklılıkların zaman içinde hangi doğrultuda ve hangi hızla değişeceği ileride öngörülen olası göç dalgalarının yoğunluğunu açıklayacak en önemli değişkenler arasındadır. Özellikle, son 20 yıl içinde yukarıda üzerinde durduğumuz sosyoekonomik göstergelerdeki değişim oranlarına bakıldığında, Türkiye’nin modernleşme adımlarındaki hızı, burada karşılaştırıldığı diğer ülkelerle arasında görülen farkın büyük bir hızla kapanmaya başladığını göstermektedir (Tablo 2). Bu dönüşümün yönünün uzun dönemde Türkiye’deki göç etme baskısının azalması anlamına gelebileceğini söylemek mümkündür.

Burada değindiğimiz şekliyle farklı ülkelerin farklı ekonomik, toplumsal ve demografik göstergelere sahip olmaları, bu ülkeler arasında mutlaka göç dalgalarının ortaya çıkacağı anlamına gelmemektedir; bir başka deyişle, yukarıda yansıttığımız göstergeler çerçevesinde Türkiye ile AB üyesi ülkeler arasındaki farklı gelişmişlik düzeyleri ortaya çıkabilecek göç dalgaları için yalnızca bir arka plan oluşturmaktadır. Bu farklılıkların Türkiye ile AB üyesi ülkeler arasında şu anda sürmekte olan ya da gelecekte görülmesi olası göç dalgalarına neden olabilmesi, ileride değineceğimiz gibi, çok daha karmaşık ekonomik, siyasal, toplumsal ve demografik süreçlerin

Tablo 2: Seçilmiş Ekonomik ve Demografik Göstergeler Üzerinden Bir Karşılaştırma (1980-2000)

	Kişi Başına Düşen Milli Gelir (ABD Doları)		Doğal Nüfus Artış Hızı (%)		Toplam Doğurganlık Hızı*		Bebek Ölüm Hızı (‰)		Doğumdaki Yaşama Beklentisi (Yıl)	
	1980	2000	1980	2000	1980	2000	1980	2000	1980	2000
Almanya	9 580	26 220	-0,11	- 0,09	1,56	1,36	12,5	4,6	72,9	76,5
Bulgaristan	3 230	6 640	0,34	- 0,48	2,05	1,23	20,0	14,9	71,1	71,2
Hırvatistan	—	—	0,39	- 0,15	1,92	1,38	20,6	7,7	70,4	72,2
İtalya	3 850	25 320	0,15	- 0,08	1,64	1,19	14,4	5,2	73,9	78,1
Kıbrıs	—	—	1,11	0,52	2,46	1,84	12,0	6,0	74,6	76,6
Polonya	3 670	10 130	0,96	0,00	1,64	1,19	14,4	5,2	73,9	78,1
Romanya	1 750	6 290	0,75	- 0,14	2,43	1,30	29,0	18,5	69,2	70,6
Türkiye	1 200	6 120	2,29	1,50	4,36	2,40	95,4	37,9	58,1	68,9

Kaynak: EUROSTAT.

* Bir kadının doğurganlık döneminde (15-49 yaş arası) sahip olacağı ortalama çocuk sayısı

katkısıyla olacaktır. Kısaca, bu farklılıklardan yola çıkarak koşulsuz göç varsayımlarını ileri sürmek olası değildir. Aksine bu farklılıkları ortaya koyduktan sonra, özellikle ileriye yönelik göç öngörülerini için iki temel noktanın vurgulanması önemlidir. Bunlardan ilki, ülkeler arasındaki bu farklılıkların zaman içinde hangi doğrultuda ve hangi hızla değişeceği konusu; diğeri ise göçün başlaması ve devamlılığı sürecinde bu “itici ve çekici” göç nedenlerinin dışında özellikle iki kaynaktan göçün dinamiklerinin nasıl etkileneceği olgusudur. Göç dinamiklerini etkileyen bu iki kaynaktan birisi, göçü gönderen ve göçü alan ülkelerdeki siyasi karar alıcıların ve uygulamacıların göçle ilgili politika uygulamaları, diğeri ise göç edenlerin ve edeceklerin kendi bulundukları mekanlarla dünyadaki diğer mekanlar arasında yaygınlaşan iletişim ve ulaşım ağları ile kurdukları ulusaşırı alanın dinamikleridir.

Bu son nokta bağlamında, Türkiye’den AB ülkelerine yönelen göçün ilerleyen zamanlarda alabileceği boyutları tartışmak için, Türkiye ile AB üyesi ülkeler arasında var olan göç tarihinin incelenmesi faydalı olacaktır. Bu nedenle çalışmanın bundan sonraki aşamasında öncelikle, bu tarihçeye Türkiye’nin AB-merkezli göç rejimlerine son yarım yüzyıl içinde nasıl eklemlendiği sorusu ile bakılmaya çalışılacaktır.

3.3. Türkiye’de İşgücü Pazarı: Durum ve Olası Eğilimler

Yakın zamanda yayınlanan bir çalışma³² içinde, Türkiye’deki demografik örüntüler ve eğilimler göz önüne alınarak, 2000 yılındaki çalışan nüfusun toplam nüfus içindeki oranının seviyesinin 2010 ve 2020 yıllarında korunmak istenmesi koşullarında, 2000 yılından 2010 yılına kadar dört milyon iş, 2010 yılından 2020 yılına kadar ise 4,2 milyon yeni işin yaratılması gerektiği hesaplanmıştır. 1980-2004 yılları arasında Türkiye’de toplam 6 milyon iş üretildiği düşünülürse,³³ 2020 yılına kadar Türkiye’nin istihdamı gerekecek nüfus için iş yaratılması konusunda oldukça zor bir süreçle karşı karşıya kalacağı açıktır.

2005 yılında Türkiye İstatistik Kurumu’unca yapılan (TÜİK) Hane Halkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre Türkiye’de 50,8 milyon kişi çalışma yaşındadır, ancak bunlardan 22 milyonu çalışmaktadır, 2,5 milyon kişide işsizdir. İşgücüne katılma oranı yüzde 48,3’tür. Bu oran kırsal alanlarda (yüzde 53,1) kentsel alanlardan (yüzde 45,5) daha yüksektir, erkeklerle (yüzde 72,2) karşılaştırıldığında kadınlar (yüzde 24,8) için ise ciddi düzeyde düşüktür. Bu oranların AB ülkelerindeki oranlarla karşılaştırıldığında, çok düşük düzeylerde kaldıkları görülmektedir. AB ile karşılaştırıldığında Türkiye’deki işgücü pazarının iki önemli farkı şunlardır. *İlk* olarak, kadınlar arasında işgücüne katılımın çok düşük olması, ve ikinci olarak, görece genç yaşlarda işgücünden ayrılma olguları. Türkiye’de ekonominin sektörleri temelinde işgücünün dağılımına bakınca, ağırlığın servis sektöründe olduğu (yüzde 43,4), ancak tarımın hala ağırlığını koruduğu (yüzde 33,9) görülmektedir. Onları izleyerek sanayi (yüzde 18,2) ve inşaat (yüzde 4,6) sektörleri gelmektedir. Bu oranlar arasında tarımın geniş bir yer tutması (ki bu oran da AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında çok yüksektir), ileriki yıllarda modernleşmenin kırsal alanları ve tarımı çözmesi sürecinde, hem iç, hem de dış göç hareketlerini tetikleyeceği için önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

Göç açısından önemli sonuçları olması nedeniyle işsizliğin boyutlarını değerlendirmek elbette çok önemlidir. Yine 2005 Hane Halkı İşgücü Anketi sonuçları ele alındığında, Türkiye’de bulunan 2,5 milyon işsiz kişi, işsizliğin yüzde 10,3 oranında olduğunu yansıtmaktadır. İşsizliğin özellikle eğitimli genç insanların arasında

³² Gallina (2006).

³³ WB (2006).

(yüzde 28) ve kentlerde (yüzde 30) yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye'nin 2010 yılında bugünkü AB ortalaması temelinde bir çalışma düzeyine gelmesi için, 2010 yılına kadar 10 milyon iş üretmesi, AB içinde 2010 yılı için hedeflenen ("*Lisbon hedefi*") düzeye ulaşmak için ise bu tarihe kadar 14 milyon iş yaratması gerekmektedir. Dünya Bankası³⁴ kestirimlerine göre 2010 yılına kadar, Türkiye'nin bugünkü potansiyelleriyle, iş yaratma kapasitesi 1,5 milyonla sınırlıdır. Hiç şüphesiz, AB-Türkiye göç rejimi içinde bu yüksek işsizlik oranları ve istihdam sorunu önemli bir göç potansiyeli gösterdiği için, üzerinde öncelikle durulması gereken alanlardan birisi olarak karşımızdadır.

Bu noktada, şu anda hazırlanmakta olan bir çalışmanın³⁵ ilk bulgularını yansıtarak, gelecekte, 2010 ve 2025 yıllarında, Türkiye'deki işgücünün konumu ile ilgili bazı kestirimleri ileri sürebiliriz. 2010 yılında Türkiye nüfusunun yaklaşık 77 milyon, 2025 yılında ise 88 milyon olacağı kestirildiğinde, bu yıllarda işgücü arzının da 2010 için 28 milyon, 2025 yılı için ise 34 milyon seviyesinde olacağı öngörülmektedir.³⁶ Eğer 2025 yılına kadar Türkiye'deki işgücü katılım oranlarının bugünkü Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkeleri seviyesine çıkacağını varsayarsak, elde edilen sonuçlar temelinde Türkiye'de kadın işgücünün 2005 yılındaki 6,5 milyon seviyelerinden 2010 yılında 9,2 milyona ulaşacağı; 2025 yılında ise 18,3 milyon olacağı hesaplanmıştır. Aynı çerçevede, erkek işgücü ise 2005-2010 döneminde 18,6 milyondan 20,5 seviyelerine ve onu izleyerek 2025 yılında da 25,3 milyona ulaşacaktır. Bu dönemde kadınlar açısından işsizlik rakamları 2005 yılındaki 633 bin düzeyinden, 2010 yılında 835 bine ve 2025 yılında ise 1,3 milyona yükselecektir. Erkekler için, işsizlik sayısının 2005-2010 döneminde 1,9-2,0 milyon düzeyinde kalacağı, sonra da net rakam düzeyinde bir inişe geçeceği ve 2025 yılında 1,7 milyon düzeylerinde olacağı hesaplanmıştır. Bütün bu rakamların yansıttığı, bir yandan işsizlik ve istihdam sorunlarının önümüzdeki 20 yıl içinde önemini sürdüreceği, diğer yandan ise işgücüne katılımın artması ile birlikte, özellikle kadınlar için işsizlik sorununun erkeklere görece daha da büyüyeceğidir. Bu, göç potansiyeli anlamında kadınların göçe katılımının önümüzdeki yıllarda oransal olarak artabileceği anlamına gelmektedir.

³⁴ WB (2006).

³⁵ İçduygu and Ünalın (2007). Bu çalışma henüz hazırlanmakta olan bir araştırmadır.

³⁶ Bu nüfus kestirimlerinin ayrıntıları için bkz. TÜİK.

Diğer taraftan sektörler temelindeki değişime gelince, 2005 yılında kadın işgücünün yaklaşık yüzde 51,6'sı tarımda ve yüzde 33'ü servis sektöründe çalışırken, bu oranların tarım için 2010 yılında yüzde 44,8, 2025 yılında ise yüzde 24,5; servis sektörü için de 2010 yılında yüzde 38,7, 2025 yılında ise yüzde 55,5 olacağı öngörülmüştür. Erkekler için de, benzer bir dönüşüm sürecinin yaşanacağı, ancak tarımdan ayrılan erkeklerin bir kısmının da sanayi sektöründe istihdam edileceği öngörülmüştür. 2005 yılında erkek işgücünün yaklaşık yüzde 29,4'ü tarımda ve yüzde 41,8'i servis sektöründe çalışırken, bu oranların tarım için 2010 yılında yüzde 19,2, 2025 yılında ise yüzde 10; servis sektörü için de 2010 yılında yüzde 54,9, 2025 yılında ise yüzde 58 olacağı hesaplanmıştır. Sanayi sektöründe çalışan erkeklerin oranı, 2005'te yüzde 18,5 iken, 2010 yılında yüzde 22 ve 2025 yılında yüzde 25 olacaktır. Bu sektörel dönüşümün bir yansıması olarak, daha önce değindiğimiz gibi, kırın ve tarımın çözülmesi sürecinde, 2010-2025 yılları döneminde Türkiye özellikle kırkent ve dış göç deneyimleri yaşamaya aday görünmektedir.

B Ö L Ü M 4

TÜRKİYE VE ULUSLARARASI GÖÇ: BİR GÖÇ POTANSİYELİNİN DEVİNİMİ

4. TÜRKİYE VE ULUSLARARASI GÖÇ: BİR GÖÇ POTANSİYELİNİN DEVİNİMİ

Türkiye ile AB arasındaki göç sorunsalının bugününü ve yarınını tartışmak için öncelikle bu sorunsalın tarihsel gelişimini irdelemenin yararı açıktır. Çalışmanın bu bölümünde, ilk olarak Türkiye'nin "göç veren" bir ülke olması bağlamında, Avrupa'ya yönelen göçün kısa bir tarihçesi verilecektir. Bu noktada, Avrupamerkezli göç hareketlerini dolaylı yollardan etkilemeleri nedeniyle, Türkiye'den Avrupa dışına olan göç hareketlerine de değinilecektir. Ardından, Avrupa'nın çevresindeki göç rejimleri temelinde Türkiye'nin "göç alan" ve "göçe geçiş alanı sağlayan" bir ülke konumuna gelmesinin boyutları incelenecektir. Türkiye'nin Avrupa coğrafyası ile ilintili olan göç rejimleri içinde sözünü ettiğimiz bu üç farklı göç rolünün tarihsel bir bakış açısı içinden özetlenmesi, bu bölüm sonrasında tartışacağımız AB-Türkiye ilişkileri içindeki göç sorunsalının geleceğinin anlaşılması için zorunlu bir adımdır.

4.1. Türkiye'den Avrupa'ya Göç

1961 yılında sınırlı sayıda işçinin göçü ile başlayıp, giderek farklı coğrafyaları da içerecek şekilde nicelik bakımından da genişleyen Türkiye kökenli uluslararası göç hareketleri, 2000'li yıllara gelindiğinde yurt dışındaki Türk göçmenlerin dağılımını şu şekilde şekillendirmiştir: Avrupa'da 2 700 000 üzerinde Türk vatandaşı (ve bulundukları ülkelerin vatandaşlıklarını almış yaklaşık 800 000 Türkiye kökenli göçmen), Arap ülkelerinde sayıları 100 000'i bulan Türk işçisi, Avustralya'da 60 000 yerleşik Türk göçmen ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)³⁷ ülkelerinde 75 000'den fazla Türk işçisi (Tablo 3). Ayrıca, 250 000'den fazla Türkiye kökenli göçmen Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da yaşamaktadır. Diğer bir deyişle, son 30 yıllık dönemde Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde altısı yurt dışında bulunmaktadır. Yurt dışına erken dönemlerde göç eden Türk göçmenlerin yaklaşık yüzde 30-40'ının Türkiye'ye kalıcı olarak dönüş yaptığı da düşünülecek olursa, Türkiye toplumunun son 45 yıl içinde uluslararası göçle oluşan yoğun bir dönüşüm sürecini derinden yaşadığı açıktır.

³⁷ Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT): Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, 21 Aralık 1991 yılında (Alma-Ata Zirvesi) kurulmuştur. Katılımcı ülke sayısı 12 olan Topluluğa Baltık Cumhuriyetleri ve Türkmenistan (21 Ağustos 2005'ten beri tam üye değil) hariç, tüm eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri üye bulunmaktadır. Bu ülkeler sırasıyla; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna'dır.

Tablo 3: Yurtdışındaki Türk Göçmenler (1985, 1995 ve 2005) (Kişi)

	1985		1995		2005	
	# (x 1000)	%	# (x 1000)	%	# (x 1000)	%
Avusturya	75,0	3,1	147,0	4,4	127,0	3,8
Belçika	72,5	3,1	79,5	2,4	45,9	1,4
Fransa	146,1	6,2	198,9	6,0	208,0	6,3
Almanya	1400,1	59,3	2049,9	62,0	1912,0	57,9
Hollanda	156,4	6,6	127,0	3,8	160,3	4,9
İskandinav Ülkeleri	41,2	1,7	73,0	2,2	51,6	1,6
İsviçre	51,0	2,2	79,0	2,4	79,5	2,4
Diğer Avrupa Ülkeleri	42,0	1,8	87,0	2,6	130,0	3,9
Toplam Avrupa	1984,6	84,0	2841,3	85,9	2714,3	82,1
Arap Ülkeleri	200,0	8,5	127,0	3,8	105,0	3,2
Avustralya	35,0	1,5	45,0	1,4	60,0	1,8
BDT Ülkeleri	0,0	0,0	50,0	1,4	75,0	2,3
Diğer	140,0	5,9	245,0	7,4	350,0	10,6
Toplam	2359,6	100,0	3308,3	100,0	3304,3	100,0

Kaynak: Buradaki rakamlar Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na ait çeşitli kaynaklardan elde edilmiştir.

4.1.1. 1960'larda Başlayan İşgücü Göçü

1920'li yılların başında ulusdevlet inşa projesinin bir parçası olarak büyük oranda gayriMüslim Türk vatandaşının ülkeden göçü bir kenara bırakıldığında, Türkiye'den yurt dışına göç dalgalarının 1960'lı yıllara kadar sınırlı kaldığı görülmektedir. 31 Ekim 1961 tarihinde, Türkiye ve Batı Almanya arasında imzalanan ve Türkiye'den Batı Almanya'ya yönelecek işçi göçünü düzenleyen göç anlaşmasını izleyen ilk on yıl içerisinde Türkiye, birçok Avrupa ülkesine işgücü sağlayan başlıca ülke konumuna gelmiştir.³⁸ Aslında, başta Batı Almanya olmak üzere, birçok Batı Avrupa ülkesi Türkiye'nin Batı Almanya ile imzalamış olduğu 1961 anlaşmasının da öncesinde Türkiye'deki işgücü pazarından talepte bulunmaya başlamıştır. 1960'lı yıllarda Avrupa göç rejimini belirleyen başlıca unsurlar, savaş sonrası dönemde Avrupa'da

³⁸ Paine (1974), İçduygu (1991).

işgücüne duyulan yoğun talep ve bu bağlamda devletlerarası mutabakata varılan ikili anlaşmalar olmuştur. Türkiye’de 1961 Anayasası’nın yürürlüğe girmesinin ardından hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1962-1967) ‘fazla işgücünün ihraç edilmesi’ hem göçmenlerin sağlayacağı işçi dövizleri, hem de ülkedeki işsizliğin azalması bağlamında önemli bir kalkınma stratejisi olarak belirlenmiştir. Bu stratejinin hayata geçirilmesi için Türkiye ilk olarak, 1961 yılında Batı Almanya ile ikili işgücü anlaşması imzalamıştır. Göçmen işçilerin seçilmesi, işe alma ve işçilere ödenecek ücretler ile ilgili genel şartları düzenleyen benzer ikili anlaşmalar başka ülkelerin hükümetleriyle de imzalanmıştır.³⁹ Bu anlaşmalar, Türkiye’den Avrupa’ya olan göç akımlarının ilerleyen evrelerdeki gidişatına yön vermede yetersiz kalmışsa da, başlangıç evresindeki dinamikleri belirlemede etkin rol oynamıştır. Diğer bir deyişle, sözünü ettiğimiz göç hareketleri başlangıçta öngörülen yapısal özelliklerinden bağımsız olarak sonraki dönemlerde kendi iç dinamik ve mekanizmalarını oluşturup farklı biçimler almışlardır. Bunun en belirgin yansıması, geçici işçi göçü olarak başlayan göçün birçok Avrupa ülkesinde Türkiye kökenli yerleşik göçmen topluluklarının oluşmasına yol açmasıdır.

1960’lı yılların başında, Türkiye’den yurt dışına yönelen uluslararası göç akımları temelde ekonomik faktörlerle ilintilidir. 1961-75 yılları arasındaki dönemde Türkiye’den Avrupa’ya yönelen işçi göçü özellikle Avrupa içindeki ekonomilerin arz talep dengesine paralel olarak dalgalanmalar göstermiştir. 1961 sonrasında Avrupa’ya göç eden işçi sayısında büyük bir artış gözlemlenmiş, 1964 yılında göçmen işçi sayısı yıllık 66 000’e ulaşarak en yüksek değere ulaşmıştır. Ekonomik daralmanın ertesinde 1968 yılından başlayarak göçmen işçi sayısında gözle görülür bir artış kaydedilmiş; diğer bir deyişle, bu dönem toplu göçün yoğun bir şekilde yaşandığı bir dönem olmuştur. Ancak, 1974 yılında ekonomik durgunluk nedeniyle Batı Avrupa hükümetleri göçmen işçi alımını neredeyse durdurmuş, bu da göçmen işçi sayısının yıllık 17 000’e kadar düşmesine neden olmuştur. 1975 yılı Türkiye’den Avrupa’ya yönelen toplu işgücü göçünün son bulduğu yıldır. Türkiye’deki resmi rakamlara göre 1961-1974 arası dönemde yaklaşık 800 000 işçi, İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığıyla Avrupa’ya göç etmiştir (Tablo 4).⁴⁰ Bu göçmen işçilerin 649 000’i (yüzde 81) Almanya’ya, 56 000’i (yüzde 7) Fransa’ya, 37000’i (yüzde 5) Avusturya’ya, 25 000’i (yüzde 3) Hollanda’ya, diğerleri ise çeşitli Avrupa ülkelerine göç etmiştir.

³⁹ 1964 yılında Avusturya, Hollanda ve Belçika ile; 1965 yılında Fransa ile; 1967 yılında İsveç ve Avustralya ile ayrıca, 1961’de İngiltere, 1971’de İsviçre, 1973’te Danimarka ve 1981’de Norveç ile daha az kapsamlı olan anlaşmalar imzalanmıştır.

⁴⁰ İçduygu (1991), Akgündüz (2006).

1970’li yılların ikinci yarısında yurt dışına yönelen Türk göçünün yönünde önemli bir değişim gözlemlenmiş, bu dönemde Orta Doğu ve Kuzey Afrika’nın petrol ihraç eden ülkeleri yeni göç alanları olarak belirlemiştir (Tablo 4). Batı Avrupa’ya yönelen göç dalgaları ile ilgili söylenmesi gereken diğer bir önemli nokta ise, her ne kadar 1970’li yıllarda Türkiye’nin bu bölgeye vermiş olduğu işgücü hareketliliği azalmışsa da, Avrupa’ya yönelen göç tamamen son bulmamış, ileriki yıllarda aile birleşimi, sığınmacı ve mülteci göçü ve düzensiz göç (yasadışı göç) gibi yeni biçimler alarak varlığını sürdürmüştür.

Tablo 4: Vardıkları Ülkelere Göre Türkiye’den Yurtdışına Göç (1961-2005) (Kişi)

Göç Edilen Ülke	1961-1974		1975-1980		1981-1990		1991-1995		1996-2000		2001-2005		Toplam	
	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
Avrupa Ülkeleri	790017	97,5	13426	12,8	2612	0,6	9647	2,8	10465	9,3	16561	9,1	842728	42,4
Arap Ülkeleri	2441	0,3	74181	70,6	423208	97,7	208274	60,4	32195	28,5	57974	31,9	798273	40,2
Avustralya	5806	0,7	2647	2,5	2478	0,6	1324	0,4	515	0,5	176	0,1	12946	0,7
BDT Ülkeleri		-		-		-	115	0,0	65521	58,0	89623	49,3	155259	7,8
Diğerleri	12235	1,5	14792	14,1	4875	1,1	125238	36,3	4256	3,8	17533	9,6	178929	9,0
Toplam	810499	100	105046	100	433173	100	344598	100	112952	100	181867	100	1988135	100

Kaynak: Buradaki veriler çeşitli resmi istatistik kaynaklarından İçduygu (2006) tarafından derlenmiştir.

1970’li yılların ikinci yarısında yurt dışına yönelen Türk göçünün yönünde önemli bir değişim gözlemlenmiş, bu dönemde Orta Doğu ve Kuzey Afrika’nın petrol ihraç eden ülkeleri yeni göç alanları olarak belirlemiştir (Tablo 4).⁴¹ Batı Avrupa’ya yönelen göç dalgaları ile ilgili söylenmesi gereken diğer bir önemli nokta ise, her ne kadar 1970’li yıllarda Türkiye’nin bu bölgeye vermiş olduğu işgücü hareketliliği azalmışsa da, Avrupa’ya yönelen göç tamamen son bulmamış, ileriki yıllarda aile

⁴¹ Orta Doğu ve Kuzey Afrika’ya yönelen işgücü göçü, hem göreceli olarak daha geçici olmasından, hem de yalnızca erkek işçilerin hareketliliğini kapsamaması bakımından, Batı Avrupa’ya yönelen göç dalgalarından farklıdır. Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelen göçmen işçilerin gittikleri ülkelerde ne kadar süreyle kalacaklarını çalıştıkları iş belirlemektedir. Genellikle göçmen işçiler iki yıllık süreyle çalıştırılmaktadır. Söz konusu bölgelere göç eden göçmen işçilerin Türkiye’ye geri dönme oranı oldukça yüksektir. Bu da, yalnızca çok az sayıda göçmen işçinin göç alan ülkede yeni bir projede çalışma fırsatını elde etmesi ile açıklanmaktadır.

birleşimi, sığınmacı ve mülteci göçü ve düzensiz göç (yasadışı göç) gibi yeni biçimler alarak varlığını sürdürmüştür.⁴²

4.1.2. Türkiye’den Göçün Avrupa Dışındaki Bölgelere de Eklemlenmesi

1960’lı yılların sonlarında Avrupa göç rejiminin değişen dinamikleri ve işgücüne duyulan talebin azalması, Türk hükümetini yeni arayışlara yöneltmiştir. İşsizlik probleminin beraberinde getirdiği kaygılar da bu arayışta etkili olmuştur.⁴³ İşte bu bağlamda, Avustralya ve Arap ülkeleri Türk göçmen işçileri için yeni varış noktaları haline gelmiştir. 1967 yılında Avustralya hükümeti ile imzalanan işgücü anlaşması Türk hükümetinin bu yeni stratejisinin somut bir örneği olmuştur. 1968-1974 yılları arasındaki dönemde yaklaşık 12 000 Türk işçisi ve aile üyeleri Avustralya’ya göç etmiştir (Tablo 4). 1960 sonrasında Türkiye’den yurtdışına yönelen göçün genel çizgisi göz önüne alındığında, Avustralya’ya olan göç niceliksel olarak fazla önemli olmasa da geleneksel bir göçmen ülkesine yönelmesi ve kalıcı yerleşme özelliği taşımasıyla ayırt edici bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir.

1980’lerde başta Suudi Arabistan, Libya ve Irak olmak üzere Arap ülkeleri Türkiye’den önemli miktarda işçi göçü alan ülkeler konumuna gelmiştir. Türkiye’nin Türk göçmenlerine açık yeni kapılar bulma arayışı Arap ülkelerinin işgücüne duyduğu talep ile örtüşmüştür.⁴⁴ 1975-1980 arasındaki dönemde 74 000’den fazla Türk işçisi bu ülkelere göç etmiştir. 1990 yılına kadar Türkiye’den Arap ülkelere giden geçici göçmen işçi sayısının 500 000’e ulaştığı tahmin edilmektedir (Tablo 4). Bu göçmen işçilerin çalıştıkları ülkelerde birkaç yılı içeren çalışma izinleriyle geçici konumda bulundukları ve bazılarının iş sözleşmeleri sona erdiğinde Türkiye’ye dönüp bir süre sonra benzer sözleşmelerle bu ülkelere tekrar gittikleri unutulmamalıdır. Ancak, 1990’ların ortalarında hem petrol ihraç eden ülkelerdeki büyük ölçekli altyapı projelerinin tamamlanması, hem de Körfez Krizi’nin olumsuz koşulları Türkiye’den bölgeye yönelen işçi göçünün azalmasına neden olmuştur. 1980’lerde 250 000 civarında olan göçmen işçi sayısı, 1990’ların başlarında 140 000’e, 1990’ların sonlarında ise 120 000’e düşmüştür.

⁴² Böcker (1995), İçduygu (1996).

⁴³ Ancak, şu önemli noktanın altını çizmek önemlidir: Bu dönemde, Türkiye ve Avustralya hükümetlerinin göç politikaları arasında önemli bir farklılık bulunmaktadır. Avustralya göç politikasında göçmen grupların ülkeye kalıcı olarak yerleşmesi beklentisinin yerleşik olmasına karşın Türk göç politikası misafir-işçi kavramı üzerine temellenmiştir.

⁴⁴ Appleyard’ın (1995) belirttiği gibi, 1973 sonrası petrol fiyatlarındaki sıçrama ve bunu takiben petrol ihraç eden ve az nüfusa sahip Arap ülkelerinin gelir seviyelerindeki artış, bu ülkelerde işgücüne duyulan talebi artırmıştır.

Türkiye’den yurt dışına yönelen göçün son safhasını, göreceli olarak daha az sayıda göçmen işçinin BDT ülkelerine olan göç hareketi oluşturmuştur. Sovyetler Birliği’nin çöküşünü izleyen dönemde bölgede ortaya çıkan yeni ülkelere yeniden yapılanma programları başlatılmıştır.⁴⁵ Bazı Türk firmalarının aktif olarak bu programlarda yer alması önemli büyüklükte proje bazlı ve iş temelli göç hareketine neden olmuştur. Körfez Krizi’nin getirdiği olumsuz koşullarla boğuşmakta olan Arap ülkelerine yönelik göçün giderek azaldığı bir dönemde, BDT ülkelerine yönelen göç dalgası, Türkiye’den yurt dışına göçün sürdürülebilirliği bakımından önem teşkil etmiştir. Türkiye’den bu ülkelere olan işgücü göçü giderek artış göstermiştir: 1991-1995 yılları arasında yalnızca 115 kişi Türkiye’den BDT ülkelerine gitmişken, bu sayı 1996-2000 döneminde 65 000’i üzerine çıkmış, 2001-2005 yılları arasında ise 90 000’e yaklaşmıştır. (Tablo 4). 2005 yılında 70 000’den fazla Türk işçinin bölge ülkelerinin işgücü pazarında çalışmakta olduğu kaydedilmiştir.

4.1.3. 1970 Sonrası Dönemde Avrupa’ya Göç: Aile Birleşimleri, Sığınma Göçü ve Geri Dönüşler

Daha önce de belirtildiği gibi, Batı Avrupa’ya yönelen düzenli işgücü göçü 1970’li yılların ortalarında, Avrupa’daki ekonomik durgunluk nedeniyle resmi olarak sonlandırılrsa da, bu Türkiye’den yurtdışına olan göçün bitmesi anlamına gelmemiştir.⁴⁶ Türkiye’den gidecek göçmenlere açık yeni ülkelerin (Avustralya, Arap ülkeleri gibi) keşfedilmesinin yanı sıra Avrupa hala Türkiye’den artan sayıda göç eden göçmen işçi ve aileleri için hedef veya varış noktası olma özelliğini korumuştur. 1972 yılında Avrupa’daki Türk göçmenlerinin sayısı 600 000 iken, bu rakam 1980’lerde yaklaşık 2 milyona, 1990’ların ortalarında ise 2,9 milyona ulaşmıştır. 2000’lerin ortalarında bu rakam 2,7 milyon dolaylarındadır.⁴⁷ Kuşkusuz, Türkiye’den Avrupa’ya göçün önemli bir kısmını aile temelinde gerçekleşen göç hareketleri oluşturmaktadır. Yurtdışında yaşayan Türk göçmenler, ailelerini daimi oturma izni veya aile birleşmesi gibi yollarla yanlarına almışlardır. Eşlerin birleşmesi ya da evlilik göçleri sıklıkla yaşanan göç durumudur.

⁴⁵ Gökder (1994).

⁴⁶ Martin (1991).

⁴⁷ Tablo 3 içinde yansıtılan rakamlar temelinde 1990’ların ortasından 2000’li yılların ortasına uzanan zaman diliminde Avrupa’da bulunan Türkiye kökenli nüfusun 2,9-2,7 (kısacası 3,0) milyon seviyelerinde olduğu görülmektedir. Yıllar içinde bu sayılardaki düşüş şaşırtıcı olsa da, bu azalış bir ölçüde yabancı ülkelerin vatandaşlığını alan göçmenlerin istatistiklerde Türkiye kökenli göçmenlerin toplamından düşmesi olarak değerlendirilmelidir.

Öte yandan, son yirmi yıl içerisinde Türkiye’den Avrupa’ya göç edenlerin beşte ikisinden fazlasını (yaklaşık 700 000) sığınmacılar oluşturmuştur (Tablo 5). 1980’lerden itibaren sayıları giderek artan sığınmacıların çoğunluğunun Kürt kökenli Türk vatandaşları olduğu tahmin edilmektedir; ancak sığınma talebinde bulunanların hepsinin 1951 Cenevre Sözleşmesi koşullarına uygun mülteciler olmadıkları açıktır. Avrupa’nın kısıtlayıcı göç politikaları sığınma talebinde bulunmayı ekonomik amaçlı göç edenler için de bir göç edebilme stratejisine çevirmiştir. 1980-1995 yılları arasındaki dönemde, Türkiye’den Batı Avrupa ülkelerine 350 000 dolaylarında sığınmacı gitmiştir. 1980’li yılların sonu ve 1990’ların başlarında sığınmacı sayısında çok net bir artış görülmektedir. Batı Avrupa ülkelerinin resmi kayıtlarında sığınmacı olarak nitelendirilen Türk vatandaşlarının ortalama yıllık sayısı 1980’lerin başında 10 000 iken, bu rakam 1980’lerin sonunda 40 000’e ulaşmıştır. Türkiye’den göç eden sığınmacı sayısında son yıllarda düşüş kaydedilse de, yakın zamandaki Birleşmiş Milletler (BM) verileri, sığınmacı sayısının hala yüksek oranlarda seyrettiğini göstermektedir (Tablo 5). 1990’lı yılların sonunda yıllık sığınmacı miktarı 30 000 olarak kaydedilmiştir. Bu rakam 2000’li yılların başında 20 000 seviyelerine inmiştir.

Özet olarak, 1980’lerin başından itibaren Türkiye Avrupa ülkelerine giderek artan sayılarda sığınma göçü üreten bir ülke konumundadır. Son yirmi yıl içinde Türkiye’den Avrupa ülkelerine göç eden her beş kişiden ikisi sığınmacıdır. Başka bir çalışmada⁴⁸ da belirtildiği gibi, yurtdışında halihazırda yaşayan Türk göçmen topluluklarının varlığı, bu ülkelere yönelen sığınma taleplerini de yoğunlaştırmaktadır. Örneğin, 1999 yılında Türkiye’den yurtdışına sığınma talebiyle göç edenlerin yüzde 55’i Almanya’ya, yüzde sekizi Fransa’ya, diğer bir yüzde sekizi İsviçre’ye, yüzde üçü ise Hollanda’ya giriş yapmıştır. Oransal olarak bu sığınma eğilimi, sığınılan ülkelerde halihazırda var olan Türkiye kökenli göçmen sayısına paralel bir seyir izlemiştir.

Son olarak, Türkiye’den yurt dışına yönelen göç hareketinin bir diğer çeşidi de kaçak işçi göçüdür. Bu göç tipi, göçmenin çıkışını kayda geçirmeden ülkesini terk etmesi, göç alan ülkeye yasal olmayan yöntemlerle girmesi, ziyaretçi vizesi alarak yasal yollardan girip vize süresinin dolmasından sonra da o ülkede kalması ya da çalışma izni olmadan o ülkede çalışması gibi çeşitli durumlardan kaynaklanmaktadır. Dünyanın her köşesinden olduğu gibi Türkiye’den Avrupa’ya ya da diğer bölgelere olan kayıt dışı göçün büyüklüğü ile ilgili kesin hesaplamalara ulaşılması

⁴⁸ İçduygu (2006a).

oldukça güçtür ve bu konuda üretilen rakamlar da biraz şüpheyile analiz edilmelidir.⁴⁹

Tablo 5: Vardıkları Ükelere Göre Türkiye Kaynaklı Sığınmacı Hareketi (1981-2005) (kişi)

Varılan Ülke	1981-1985		1986-1990		1991-1995		1996-2000		2001-2005		1981-2005	
	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
Avrupa Ülkeleri	45620		185797		175557	98,6	141226	97,9	107534	97,2	655734	98,7
Kanada					755	0,4	1919	1,3	2451	2,2	5125	0,8
Avustralya					780	0,4	928	0,6	332	0,3	2040	0,3
ABD					984	0,6	199	0,1	330	0,3	1513	0,2
Toplam					178076	100	144272	100	110647	100	664412	100

Kaynak: Buradaki veriler çeşitli resmi istatistik kaynaklarından İçduygu (2006) tarafından derlenmiştir.

Sonuç olarak, 45 yıllık bir tarihi olan Türkiye’den Avrupa’ya yönelen göç, geçici işgücü göçü ile başlamış ve bugüne gelindiğinde hemen hemen her Avrupa ülkesinde önemli büyüklükte Türkiye kökenli göçmen topluluklarının oluşmasına yol açmıştır.⁵⁰ Bu dönüşüm üç temel nedenle açıklanabilir. İlk neden, göç eden Türk işçilerinin gittikleri Avrupa ülkelerinde ilk aşamada öngörülen süreden daha uzun kalmaları, hatta eşlerini ve çocuklarını da gittikleri ülkelere getirerek bu ülkelerde yerleşik bir yaşama geçmeleri, hatta bulundukları ülkelerin vatandaşlıklarını almalarıdır (Tablo 6). İkinci neden, 1980’li yılların başlarından itibaren giderek artan sayıda sığınmacının Türkiye’den çeşitli Avrupa ülkelerine gitmesidir. Üçüncü neden ise, aile birleşmesi yoluyla göç alan ülkelere yerleşen ailelerin çocuklarının da gidilen ülkelerde doğması ve bunun sonucunda Avrupa’daki Türk nüfusunun büyüklüğünün artmasıdır.

Son yirmi yıl içerisinde Avrupa’ya göç eden Türk vatandaşlarının büyük bir kısmının (yüzde 95) yöneldiği on ülke şunlardır: Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, Hollanda, Norveç, İsveç, İsviçre ve İngiltere. İlk on yıllık süreçte göç hareketindeki ortalama yıllık artış oranı oldukça yüksektir. Öyle ki, bu oran 1980’lerin başında yıllık 50 000 dolaylarında iken, 1990’ların sonunda 100 000’e ulaşmıştır.

⁴⁹ Türkiye’den yurtdışına yönelen kaçak göçle ilgili olarak bkz. Uluslararası Göç Politikaları Geliştirme Merkezi’nin (ICMPD) göçle ilgili yıllıkları. ICMPD (2006).

⁵⁰ Abadan Unat (2002), Kaya ve Kentel (2005).

Tablo 6: Ülkelere Göre Avrupa’da Vatandaşlıklarını Değiştiren Türkler (1991-2002) (kişi)

Ülke	1991-1993		1994-1996		1997-1999		2000-2002		1991-2002	
	# (x 1000)	%	# (x 1000)	%	# (x 1000)	%	# (x 1000)	%	# (x 1000)	%
Almanya	20,3	27,8	97,0	42,7	129,1	56,8	159,4	63,4	405,8	52,1
Avusturya	4,7	6,4	6,6	2,9	7,8	3,4	18,3	7,2	37,4	4,8
Belçika	7,2	9,9	13,0	5,7	17,5	7,7	31,7	12,6	69,4	8,9
Danimarka	1,1	1,5	2,6	1,1	5,4	2,4	5,9	2,3	15,0	1,9
Fransa	2,8	3,8	8,8	3,9	14,5	6,4	13,8	5,5	39,9	5,1
Hollanda	29,5	40,4	87,6	38,5	39,9	17,6	10,2	4,1	167,2	21,5
İngiltere	0,2	0,3	0,5	0,2	2,0	0,9	2,5	1,0	5,2	0,7
İsveç	5,8	7,9	7,6	3,3	4,9	2,2	4,2	1,7	22,5	2,9
İsviçre	1,4	1,9	3,6	1,6	6,2	2,7	6,2	2,5	17,4	2,2
Toplam	73,0	100,0	227,3	100,0	227,3	100,0	251,2	100,0	778,8	100,0

Kaynak: Buradaki veriler çeşitli resmi istatistik kaynaklarından İçduygu (2006a) tarafından derlenmiştir.

İkinci on yıllık süreçte göç hareketinin büyüklüğünde göreceli olarak düşüş kaydedilmişse de, 1990’ların ikinci yarısında Türkiye’den 50 000 göçmen çeşitli Avrupa ülkelerine gitmiştir. Sığınmacıların ve kaçak yollarla gidenlerin yanı sıra bu göçmen gruplarının çoğunluğunu aile birleşmesi yoluyla giden göçmen grupları oluşturmuştur. Birçok Avrupa ülkesi uluslararası göçü kısıtlayıcı politikalar uygulasa da, ekonomik anlamda ‘itici’ ve ‘çekici’ faktörler (Avrupa’da göçmenleri cezbedici unsurların varlığı, Türkiye’de ise göçe zorlayıcı ekonomik ve siyasi nedenlerin varlığı), Türkiye’de toplumun çeşitli kesimlerindeki insanların göçe eğilim göstermesine neden olmuştur.

Avrupa’ya göç eden Türk vatandaşlarının Türkiye’ye geri dönmesi konusu ile ilgili veriler sınırlıdır. Türkiye’den yurt dışına göç ‘misafir işçi’ kavramı çerçevesinde, dolayısıyla da göç alan ülkede geçici olarak kalmayı öngören göç dalgasıyla başladığından göç veren ülkeye geri dönüş tüm göç sürecinin kaçınılmaz bir parçası olagelmıştır. 1980’lerin başında göç alan ülke hükümetlerinin sunduğu ‘Destekli Geri Dönüş Programları’ bu süreci hızlandırmıştır. Örneğin, 1983-1984 yılları arasında 310 000 göçmen Almanya’dan, 1985-1986 yılları arasında ise 10 000 Türkiye vatandaşı Hollanda’dan Türkiye’ye geri dönüş yapmıştır. 1980’lerin sonunda geri dönüş oran-

larında önemli miktarda düşüş kaydedilmiştir. Bu dönemde Almanya'dan geri dönüş oranı yıllık 37 000, Hollanda'dan geri dönüş oranı ise 3 000 olarak karşımıza çıkmaktadır. 1990'ların ilk yıllarında da geri dönüş oranları benzer seviyelerde seyretmiştir. Bu iki Avrupa ülkesinden geri dönüş yapan göçmenler ve bu ülkelere sığınma amaçlı başvuruda bulunup ret yanıtı alan Türk vatandaşları (Türkiye'den başvuru yapan 450 000 sığınmacının sadece yüzde onu mülteci statüsü kazanmıştır) dikkate alındığında, 1,5 milyondan fazla göçmen ve sığınmacının 1980-1999 yılları arasındaki dönemde Türkiye'ye geri dönüş yaptığı düşünülebilir.⁵¹ Son yıllarda özellikle ikinci ve üçüncü kuşakları içerisine alan geri dönüş göçlerinin yanı sıra özellikle emekli olan birinci kuşak göçmenlerin Türkiye'ye geri dönüşlerinde de bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Ancak, bu geri dönüşlerin önemli bir kısmı yılın altı ayını Türkiye'de, geriye kalan altı ayını da yurtdışında geçirme şeklinde gerçekleşmektedir.

4.2. Türkiye'ye Yönelen Uluslararası Göç Hareketleri

Türkiye'nin dahil olduğu uluslararası göç rejimleri içinde, bilinen en belirgin konumu daha çok çeşitli Batı Avrupa ülkelerine gerçekleşen işçi göçü akımlarından yola çıkılarak 'göç veren' ülke olarak tanımlansa da, son yıllarda ülkeye büyük yoğunlukta yönelen göç hareketleri Türkiye'yi aynı zamanda 'göç alan' bir ülke konumuna taşımıştır.⁵² Aslında, Türkiye'ye yönelen göç dalgaları yeni bir olgu değildir; Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana ülkeye dışarıdan gelen göç akımları varlığını korumuştur. Ancak, bu erken dönemin göç pratikleri doğası ve büyüklüğü bakımından son yıllarda gözlemlenen göç pratiklerinden çok farklı bir seyir izlemiştir. Ulusdevletin inşası sürecinde Türkiye'ye yönelen uluslararası göç hareketlerini, ağırlıklı olarak çevre ülkelerde yaşayan etnik Türklerin göçü oluşturmuştur.

Erken Cumhuriyet döneminden farklı olarak son yıllarda Türkiye, çok çeşitli ülkelerden çeşitli etnik ve dinsel kökenlere sahip ve farklı amaçlarla gelen göçmen gruplarının akımlarına sahne olmuştur. Türkiye'ye 'yabancı' olarak nitelendirilebile-

⁵¹ 1974-77 yılları arasında yaklaşık 190 000 göçmen işçinin Avrupa'dan Türkiye'ye geri dönüş yaptığı, ayrıca 1978-83 yılları arasında diğer bir 200 000 kişinin geri döndüğü tahmin edilmektedir (Gitlemez, 1983). Başka bir çalışmada ise 1960'lardan 1990'lara kadar olan süreçte yaklaşık bir milyon işçinin geri döndüğü belirtilmiştir (Martin, 1991). Göçün erken döneminde yıllık 30 000-60 000 arasında seyreden geri dönüşler, 1970'li yılların sonlarında azalmaya başlamış, ancak 1980'li yıllarda tekrar ivme kazanarak yıllık 70 000'lere ulaşmıştır. 1990'larda yıllık geri dönüşlerin 50 000'in altına düştüğü bilinmektedir.

⁵² İçduygu (2003, 2006b).

cek kişilerin kitle halinde gelişi ile bu göç akımları, Türkiye'nin uluslararası göç rejimindeki konumunu değiştirmiş, bir anlamda Türkiye'nin önceleri sadece 'göç veren' bir ülke olarak bilinen tekli konumuna artık 'göç alan' bir ülke olma durumunu da katarak ikili bir konum meydana getirmiştir.⁵³ Şöyle ki, 1970'li yılların sonundan itibaren özellikle Türkiye'nin sınır komşusu olduğu ülkelerden veya diğer yakın ülkelerden Türkiye'ye gerçekleşen uluslararası göç hareketleri sığınmacı, mülteci, transit göçmen ve kaçak işçi gibi çok çeşitli göç hareketlerini kapsamaktadır.⁵⁴ Şüphesiz, Türkiye'ye yönelen göç yalnızca yukarıda bahsedilen göçmen gruplarından ibaret değildir. Özellikle küreselleşmenin ve liberal ekonomik gelişmelerin ürünü olarak mesleklerinde uzman yabancı ülke vatandaşlarının ülkede iş bulması ya da emeklilik göçü olarak anılan göç çerçevesinde yabancıların Türkiye'de oturma ve çalışma izni edinmesi sıklıkla rastlanan durumlardır.

Türkiye'ye yönelen bu göç hareketleri Türkiye'nin coğrafi konumuyla son derece ilintilidir. Komşu ülkelerde ortaya çıkan ekonomik, siyasi ve güvenlikle ilgili sorunlar buralarda yaşayan insanları Türkiye'ye göçe yönlendiren başlıca unsurlar arasındadır. Türkiye'nin Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında bir köprü vazifesi görmesi ve önemli deniz yollarına sahip olması dolayısıyla çok sayıda göçmen Batı'nın gelişmiş ülkelerine göç etmek için Türkiye'yi bir geçiş alanı olarak kullanmaktadır.

Yukarıda genel resmi verilen yurt dışından Türkiye'ye yönelen göç olgusunu ikili bir sınıflandırma içerisinde incelemek doğru olacaktır: Düzensiz (kayıt dışı) göç ve düzenli (kayıtlı) göç.⁵⁵ Düzensiz göç kategorisinde ise üç ayrı göç tipine değinilecektir: (a) Mekik göçü, (b) Transit göç, (c) Sığınmacı ve mülteci hareketleri. Düzenli göç ise Türkiye'ye çalışma ya da eğitim amaçlı gelen kişilerden ve oturma ve çalışma izni bulunan aile üyelerinden oluşmaktadır.

⁵³ Daba sonra inceleneyeceği üzere, Türkiye'nin uluslararası göç rejimindeki konumu, aynı zamanda üçüncü bir ülkeye göç etme isteğiyle gelen göçmenlere bir geçiş ülkesi (transit bölge) olma özelliğiyle de ilintilidir. Bu çerçevede, ikili bir konumdan ziyade, üçlü bir konumdan bahsetmek yanlış olmayacaktır.

⁵⁴ İçduygu (2003, 2006b), Kirişçi (2002).

⁵⁵ İlgili göç yazını/araştırmaları içerisinde kullandığımız düzenli göç kavramı daba çok 'yasal' çerçeveler içerisinde gerçekleşen göç hareketlerini anlatmakta, düzensiz göç kavramı ise daba çok 'yasadışı' (kayıt dışı) göç hareketlerine gönderme yapmaktadır.

4.2.1. Düzensiz Göç

1970'li yıllarda Afganistan'ın Rusya tarafından işgali ve İran'daki rejim değişikliğinin ardından, Orta Doğu'da Irak'taki Saddam rejiminden kaynaklanan yasal çalkantı ve savaşlar ve son olarak da Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde komünist rejimlerin çöküşü, Türkiye'yi düzensiz göç hareketleri için önemli bir varış noktası haline getirmiştir. Bu dönemde küreselleşme sürecinin yoğunluğu da dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'nin de uluslararası göç rejimleri içinde "göç alan bir ülke" haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Sözü edilen bu göç olgusu Türkiye'de sığınmacı, mülteci, kaçak göçmen, transit göçmen ve hatta zaman zaman düzenli (yasal) göçmen statüsünde olan kişileri bir araya getiren karmaşık bir göç rejiminin oluşmasına neden olmuştur.

Burada sözünü ettiğimiz göç dalgaları kapsamında Türkiye, bir yandan göç alan, bir yandan ise gelen göçmenlere geçiş alanı yaratan bir ülke konumuna gelmiştir. Bu çerçevede, yalnızca yukarıda aktarılan ülkelerden değil, Asya'nın, Afrika'nın ve Orta Doğu'nun çeşitli ülkelerinden de binlerce göçmenin, Türkiye'yi bir köprü olarak kullanıp Batı'ya gitmeye çalıştığı bilinmektedir. Aşağıda değinileceği gibi bu göç hareketleri niceliksel olarak çok büyük ölçekli olmasa da, niteliksel farklılığı itibarıyla ayırt edici özelliğe sahip olan sığınma ve mülteci hareketleriyle de iç içe geçmiştir. Türkiye'ye yönelen bu sığınma ve mülteci hareketlerinin ayrıntılarına geçmeden önce, son on yıllık verilere dayanarak düzensiz göçün bugünkü konumu üzerine bilgi vermek açıklayıcı olacaktır.

4.2.1.1. Geçiş Göçü ve Mekik Göçü

Daha önce belirtildiği gibi, düzensiz göç hareketlerine dair hacim ve eğilimleri tespit etmeye yönelik yeterli ve güvenilir veri bulmak zordur. Ancak gösterge niteliği taşıyan tahminler mevcuttur. Örneğin, Türkiye'de güvenlik makamları tarafından düzensiz göçmen olmaları nedeniyle yakalanan kişilere ait rakamların değerlendirilmesiyle, Türkiye'ye yönelen düzensiz göçün büyüklüğü üzerine yorum yapmak mümkündür. Bu tür göçün 1990'lı yılların ortalarından 2000'li yılların başlarına kadar hızla artış gösterdiği gözlemlenmiştir. 1996 yılında 19 000 düzensiz göçmen yakalanmışken, 1999 yılında bu sayı 47 500'e, 2000 yılında ise 94 600'e ulaşmıştır (Tablo 7). 2001 yılından başlayarak yakalanan düzensiz göçmen sayısının düşmeye baş-

ladığı görülmektedir: 2002 yılında 83 000 olan bu sayı, 2005 yılında 50 000'in altındaki seviyelerine inmiştir (Tablo 7). Bu rakamların yalnızca yakalanan kaçak göçmenleri ifade ettiği düşünüldüğünde, Türkiye üzerinden olan düzensiz göçün büyüklüğünün bu rakamların üzerinde olduğu açıktır. İlgili göç yazınına gönderme yaparsak, gerçek fotoğrafın yakalanan göçmen sayısının en az iki ya da üçle çarpılarak elde edilebileceği söylenebilir. Elde edilecek böyle bir rakamın büyüklüğü düşünüldüğünde, Türkiye'nin son yıllarda aldığı düzensiz göç akımlarının büyüklüğünün dünyada yoğun göç alan birçok ülkeyle karşılaştırılabilir olduğu ifade edilebilir.

Tablo 7: Türkiye'ye Yönelen Göç Hareketleriyle İlgili Sayısal Veriler (1996-2005) (kişi)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Kayıt Dışı Göç	18800	28400	29400	47500	94600	92400	82800	56200	61200	43841
-Yasadışı Girişler					51400	57300	44200	30348	34745	19920
-Vize Süresini Aşanlar					43200	35100	38600	25852	26455	23921
Sığınma Başvurusu		5100	6800	6600	5700	5200	3794	3966	3908	3914
-Afgan kökenliler					100	400	47	77	341	365
-İran kökenliler		1700	2000	3800	3900	3500	2505	3108	2029	1716
-Irak kökenliler		3300	4700	2500	1600	1000	974	342	964	1047
Oturma İzni					168100	161254	157670	152203	155500	131594
-Çalışma					24200	22414	22556	21650	27500	22130
-Eğitim					24600	23946	21548	21810	15000	25240
-Diğer					119300	114894	113566	108743	113000	84224

Kaynak: BMMYK Ankara Ofisi (2002-2006);Yabancılar, Sınırlar ve Sığınma Dairesi (2000-2006).

Düzensiz göçmenlerin geldikleri ülkeler düşünüldüğünde, İran, Irak, Pakistan, Bengaldeş ve bazı Afrika ülkelerinden gelen göçmenlerin hemen hemen hepsinin Türkiye'yi gidecekleri hedef ülkeye varmak için köprü olarak seçtikleri ortaya çıkmaktadır. Güvenlik güçleri tarafından yakalanan göçmenler ile ilgili verilere bakılarak, 2000'li yılların başında yıllık anlamda 100 000'in üzerinde göçmenin Türkiye'yi geçiş ülkesi olarak kullandığı varsayılabilir. Bu sayı bugün için 50 000'in altına düşmüştür. Bu transit göçmenler çoğunlukla insan kaçakçılarının yardımıyla Türkiye'ye

kaçak olarak girmekte ve benzer yollarla Türkiye’den ayrılmakta ya da ayrılmayı denemektedir. Öte yandan, yine göçmenlerin geldikleri ülkeler temelinde Moldova, Ukrayna, Rusya, Gürcistan, Romanya gibi ülkelere gelenler ağırlıklı olarak, ev işleri, fuhuş ve eğlence, tekstil, inşaat, turizm gibi alanlarda geçici olarak istihdam edilmektedir. Bir anlamda bavul ticareti ya da mekik göçü... aynı kişinin defalarca gelip gitmesi... çerçevesinde oluşan bu göç hareketleri içinde göçmenlerin büyük bir çoğunluğu Türkiye’ye yasal yollardan giriş yapmakta, ancak vize süreleri dolduktan sonra da ülkede kalmaya devam ederek kayıt dışı göçmen durumuna düşmektedir. Son yıllarda bu kategorideki kayıt dışı işçi göçmenlerin kaydedilen toplam kayıt dışı göçmen sayısı içerisindeki oranı artış göstermişse de, aslında sayıları giderek azalmaktadır. 2000’li yılların başında bu göçmenlerin sayılarının yıllık anlamda 100 000’e vardığı tahmin edilse de, bugün bu sayının yine yıllık olarak 50 000’in altında olduğu varsayılabilir. Gerek transit göçmenlerin, gerekse mekik göçü çerçevesinde Türkiye’de emeğini satıp çalışan yabancıların sayılarında son yıllarda görülen değişimi bir kaç nedenle açıklamak mümkündür. İlk olarak, özellikle AB’ye uyum süreci temelinde düzensiz göçün düzenli bir hale getirilme çabaları içerisinde, Türkiye’de ilgili resmi birimlerin somut adımlar atması, insan kaçakçılığı ve ticareti konusunda cezaların artırılması ve sınırların korunması konusunun daha ciddi olarak ele alınmasıyla örneklendirilebilir. Öte yandan, daha önceleri varış ülkesi olarak Türkiye’ye gelmeyi tercih eden Doğu Avrupalı göçmenler, AB içerisinde serbest dolaşım hakkı kazandıktan sonra, Batı Avrupa ülkelerine göç etmeye yönelmiştir. Son olarak da, Türkiye’deki ekonomik kriz dönemleri ve yoğun işsizlik durumu Türkiye’deki işgücü pazarını yabancı işçiler için daha az çekici kılmıştır.

4.2.1.2. Sığınma ve Mülteci Hareketleri

Daha önce değinildiği gibi Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında bir geçit bölgesi oluşturan Türkiye, 1980’lerden bu yana çok sayıda sığınmacı için önemli bir durak noktası haline gelmiştir. Şüphesiz, Türkiye’yi çevreleyen coğrafyadaki siyasal düzensizlikler, sorunlar ve karmaşalar Türkiye sınırlarını sığınma amaçlı geçişlere açık hale getirmektedir. Bu sığınmacıların büyük bir çoğunluğunu Asya ya da Afrika kökenli göçmenler oluşturmaktadır. Aslında bu fiili durum, Türkiye’nin BM’nin 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi’ne koyduğu coğrafi sınırlama koşuluyla bir aykırılık göstermektedir. 1951 Sözleşmesi’ne konulan bu sınırlamaya göre, Türkiye yalnızca Avrupa ülkelerinden sığınma talebinde bulunan kişilerin taleplerini değerlendire-

cek; ancak Avrupa dışından gelen sığınmacılar konusunda herhangi bir yükümlülük altına girmeyecektir.⁵⁶ Halihazırda böyle bir yasal sınırlama olmasına rağmen, bugün Türkiye'ye pratikte sığınma başvurusunda bulunanların hepsini Avrupalı olmayan kişiler ağırlıklı olarak İran ve Iraklılar oluşturmaktadır. Hiç şüphesiz, Türkiye'nin uyguladığı coğrafi sınırlama anlayışı ülkedeki sığınma rejimini zorlaştırmakta ve Türkiye'ye uluslararası kurumlardan ve çeşitli ülkelerden bu konuda ciddi eleştiriler yöneltilmesine neden olmaktadır. Coğrafi sınırlama olmaması durumunda, Türkiye'nin siyasi karmaşaların yoğun olduğu bölge ülkeleriyle Avrupa arasında bir 'tampon bölge' haline geleceği ve yoğun bir sığınma hareketiyle karşı karşıya kalacağı endişesiyle, Türkiye'de yetkili kurumlar bu sınırlamanın kaldırılmasına karşı çıkmaktadır. Bu tür değişikliğin sadece AB üyeliğinin gerçekleşmesi durumunda düşünülebileceği dile getirilmektedir. Ancak, pratikte bu sınırlama esas itibarıyla kullanılmamakta, Avrupa dışından gelen sığınmacılara geçici sığınma hakkı tanınmakta, bu kişilerin mülteci statüleri BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) ve İçişleri Bakanlığı'nın ortak çalışması ile onaylandığında, onların üçüncü bir ülkeye yerleştirilmesi aşamasına geçilmektedir.

Son yirmibeş yıl içinde Türkiye'ye yönelen farklı göç dalgalarının toplam büyüklüğü göz önüne alındığında, sığınma ve mülteci hareketinin niceliksel olarak bir ağırlığının olduğunu söylemek mümkün değildir. 1997-2005 yılları arasında Türkiye'ye yaklaşık 24 000 sığınma başvurusu yapılmıştır (Tablo 8). Sığınmacıların yakınları da düşünüldüğünde bu rakam 44 000'in üzerine çıkmaktadır. Türkiye'ye en fazla sığınma talebi İran ve Irak'tan gelmektedir. Bu başvuruların yüzde 46'sı İranlı, yüzde 44'ü Iraklı, geriye kalanı ise diğer ülkelerden gelen sığınmacı göçmenler tarafından yapılmıştır. 2000 yılında 3926 İranlı ve 1671 Iraklı Türkiye'den sığınma hakkı talep etmiştir.⁵⁷ Son yıllarda ise, Türkiye'ye yönelen sığınma başvurularında bir azalma kaydedilmiştir. 1990'ların sonunda sığınmacıların sayısı yıllık yaklaşık 6 000 iken, 2000'li yılların ortalarına gelindiğinde bu rakam 4 000'den azdır.

⁵⁶ Bu, kısmen İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'daki mülteci sorunu ile ilgilidir; kısmen de Türkiye'nin o yıllarda izlediği komünizm karşıtı politikaların bir neticesidir ve Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'dan gelen insanlara mülteci statüsü tanıyacağı anlamına gelmektedir. Böylece Türkiye, özellikle komünist rejimlerden kaçanların korunmaları ve yerleştirilmeleri doğrultusundaki kesin taahhüdüyle, oldukça az sayıdaki sığınmacıya hizmet vereceğini öngörmüştür. Gerçekten de, Soğuk Savaş yıllarında Türkiye'deki Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa kökenli sığınmacıların göç hareketleri seyrek ve sınırlı olmuş, sayıları da çok düşük kalmıştır. BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) verilerine göre, Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesi'ndeki konumu itibarıyla, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye 1945-1991 yılları arasında 8 000'den az sığınma başvurusu yapılmıştır. Bunların yarısından fazlası da 1979-1991 yılları arasında gerçekleşmiştir (İçduygu, 2003).

⁵⁷ İçduygu ve Toktaş (2005).

Zaman zaman sığınmacı ve mülteci göçü ile düzensiz göç hareketlerinin birbiri içine girdiği söylenebilir. Bu, özellikle, her iki gruptaki kişilerin de çoğunlukla yasadışı sınır geçişleri yapmaları ile ilgilidir. Sığınma talepleri reddedilen sığınmacıların ülkelerine geri dönmeleri süreci içine girmesi beklenirken, bunu yapmayıp, Türkiye’de kalmaları, kayıt dışı sektörlerde çalışmaları ya da Türkiye’den yasadışı sınır geçişiyle üçüncü bir ülkeye gitme çabaları düzensiz göçle sığınma hareketlerinin iç içe geçmesinin örnekleridir.

Tablo 8: Türkiye’ye Yapılan Sığınma Başvuruları (1997-2005)

	İranlılar		Iraklılar		Diğer		Toplam	
	Vaka	Kişi	Vaka	Kişi	Vaka	Kişi	Vaka	Kişi
1997	746	1392	1275	2939	83	117	2104	4448
1998	1169	1979	2350	4672	124	187	3643	6838
1999	2069	3843	1148	2472	184	290	3401	6605
2000	2125	3926	791	1671	108	180	3024	5777
2001	1841	3485	497	998	372	709	2710	5177
2002	1456	2505	402	974	219	315	2077	3794
2003	1715	3092	159	342	373	514	2247	3948
2004	1225	2030	472	956	540	922	2237	3908
2005	1021	1716	490	1047	753	1151	2264	3914
Toplam	13367	23968	7584	16071	2756	4375	23707	44399

Kaynak: Yazar tarafından BMMYK Ankara Ofisi (2002-2005) ve Yabancılar, Sınırlar ve Sığınma Dairesi (2000-2005) verilerine dayanarak hazırlanmıştır.

4.2.2. Düzenli Göç (Oturma İzinleri)

Özellikle son yirmi yıl içerisinde artan sayıda ülke vatandaşlarının çalışma ya da eğitimöğretim amacıyla Türkiye’ye geldiklerini bilmekteyiz. Bu kişilerin Türkiye’de kalışı ilgili yasal düzenlemeler çerçevesinde, İçişleri ve Çalışma Bakanlığı makamlarınca düzenlenmektedir. 2000’li yılların başındaki resmi verileri göz önüne aldığımızda, yıllık çerçevede yaklaşık 150-160 bin yabancı ülke vatandaşının Türkiye’de oturma izniyle bulundukları bilinmektedir (Tablo 7). Örneğin, 2001 yılında Türki-

ye’de oturma izniyle bulunan yabancıların sayısı yaklaşık 160 000’dir: Bunların yaklaşık 23 000’i çalışma izniyle, yaklaşık 24 000’i ise öğrenci statüsüyle Türkiye’de bulunmakta, geri kalanlar ise (ki bunların bir kısmı bu çalışan ya da öğrenci olarak bulunanların aile üyeleridir) Türkiye’de oturma izniyle bulunan, ancak halen çalışmayan ya da öğrenci olmayan kişileri kapsamaktadır. 2005 yılı verileri ise, Türkiye’de oturma izniyle bulunan yabancı ülke vatandaşlarının sayısının yaklaşık 132 000 olduğunu göstermektedir; bunların yaklaşık 22 000’i çalışma izniyle bulunurken yaklaşık 25 000’i ise Türkiye’de bulunan öğrencilerdir.

Son dönemde Türkiye’ye artan bir hızla yönelen düzenli göç dalgalarından biri de ‘uluslararası emekli göçü’dür.⁵⁸ Bu göç dalgası içinde, başta Alanya olmak üzere Antalya’nın pek çok ilçe ve kasabası; Bodrum, Marmaris ve Didim gibi turizm merkezleri ve çevreleri önemli sayıda emekli Avrupalı göçmene ev sahipliği yapmaktadır. Güvenilir istatistiklere ulaşmak zor olsa da şu ana kadar yapılan çalışmalar ve oturma izni istatistikleri sadece Alanya’da büyük çoğunluğunu Almanların oluşturduğu 5 000 - 7 000 Avrupalı göçmenin yerleşik olduğunu göstermektedir. Tüm Türkiye’deki yerleşik emekli Avrupalıların sayısının ise, her ne kadar daha fazla istatistiğe ve akademik araştırmaya ihtiyaç duyulsa da, 20 000’e yaklaşmakta olduğu tahmin edilebilir.⁵⁹

Aslında özellikle son on yıl içinde sayıları hızla artan şekilde binlerce AB vatandaşının Türkiye gelişi, yerleşmesi ve çalışması, bir yandan Türkiye ekonomisinin canlılığının yabancı işgücünü ve göçmenleri çekecek biçimde arttığını, diğer yandan ise buna bağlı olarak AB ile Türkiye arasında uluslararası göç bağlamında iki yönlü bir ilişkiye girildiğini göstermektedir.⁶⁰

⁵⁸ Dikkatlerden kaçmaması gereken bir nokta da bu özgün uluslararası hareketin doğasıdır. Uluslararası emekli göçü, genellikle sirküler bir özellik gösterir. Diğer bir deyişle göçmenler genel olarak yılın tamamında değil, önemli bir kısmını göç alan bölgede geçirirler. Bundan dolayı göç literatüründe bu insan hareketliliğini göç olarak mı yoksa belli bir turizm çeşidi olarak mı görmek gerektiği hususunda tartışmalar bulunmaktadır. Türkiye’de, gerek emekli Avrupalıların neredeyse tamamının oturma izni sahibi olarak ikamet etmeleri, gerek büyük çoğunluğunun satın aldıkları evlerde oturmaları, gerekse ortaya çıkardıkları sonuçların önemleri nedeniyle turist değil, yerleşik göçmen olarak değerlendirilmeleri daha yerinde olacaktır.

⁵⁹ Unutulmaz (2006).

⁶⁰ Kaiser (2003), Kaiser ve İçduygu (2005).

B Ö L Ü M
5

AVRUPA BİRLİĞİ İLE TÜRKİYE
ARASINDA DEMOGRAFİK
FARKLILIĞA DAYALI
TAMAMLAYICILIK

5. AVRUPA BİRLİĞİ İLE TÜRKİYE ARASINDA DEMOGRAFİK FARKLILIĞA DAYALI TAMAMLAYICILIK

Bu çalışmanın başında, AB ve Türkiye arasındaki ilişkiler içinde uluslararası göçün önemli bir gündem maddesi olarak belirmesinin birkaç boyutu olduğuna değinilmiştir. Bunlardan en önemlisi, gelecekte olası görülen göç dalgalarının AB ve Türkiye'nin demografik dinamiklerinin ve yapılarının farklılıklarından yola çıkarak alabilecekleri *işlevsel tamamlayıcılık* konusudur. Bu konu özellikle işgücü pazarı ile ilintili olarak göçün ekonomik boyutu ile de iç içe olduğu için, olası göç dalgalarının öngörülmesi açısından temel bir alanın incelenmesi anlamına gelmektedir. Bu bölümde, önce AB içindeki sonra da Türkiye'deki demografik dönüşümlerin, 2025 ve 2050 yıllarına kadar nasıl gelişeceği ve bu gelişmelerin uluslararası göç hareketlerine nasıl bir temel hazırlayacağı tartışılacaktır. Buradaki tartışmaya temel sağlayan belli başlı kaynaklar, özellikle son iki yıl içinde Türkiye içinde ve dışında bazı demografların yaptıkları ayrıntılı çalışmalardır.⁶¹

5.1. Avrupa Birliği İçindeki Demografik Dönüşümler

Bir ülkeye gelen göç dalgaları ile o ülkeden giden göç dalgaları arasındaki fark, bir başka söyleyişle, göç dengesi, o ülkedeki nüfusun artma ya da azalma eğilimlerini belirleyen temel olgulardan biridir. İki yüzyılı aşkın bir süredir 'göç veren' ülke konumunda olan birçok Avrupa ülkesi, son elli yıl içerisinde göçmenler için bir varış noktası haline gelmiştir. Bu nedenle, pozitif göç dengesi (ülkeye giriş yapanların sayısının ülkeden çıkanların sayısından fazla olma durumu) olan Avrupa ülkelerinin sayısı giderek artmaktadır. Bugün tüm Batı Avrupa ülkeleri (AB-15, Norveç ve İsviçre) pozitif göç dengesine sahiptir. Birliğe üye olan son 10 ülkeden altısı (Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Malta, Slovenya, Slovakya, Güney Kıbrıs) için de benzer durum söz konusudur. İlerleyen yıllarda Avrupa'nın diğer ülkelerinin de aynı süreç içerisine gireceği öngörülmektedir. 2005 yılında Batı ve Orta Avrupa, Balkanlar ve Türkiye'nin toplam nüfusu 594 milyon olarak kaydedilmiştir. AB-25 ülkelerinde toplam 462 milyon kişi yaşamakta, bunların 389 milyonu (yaklaşık yüzde 84'ü) AB-15 ülkelerinde bulunmakta, geriye kalan 73 milyon ise 10 yeni üye ülkenin nüfusunu oluşturmaktadır (Tablo 9). AB-25 ülkeleri dışında 29 milyon kişi Bulgaristan ve

⁶¹ Bu tartışmaya çerçeve hazırlayan çalışma için bkz. Muenz (2006); Fargues (2006); Bebar (2006) ve Hancıoğlu, Er-göçmen ve Ünalın (2004).

Romanya’da (AB’ye 2007’de katılan ülkeler) yaşamaktadır. 2005 yılında AB ile müzakerelere başlayan Türkiye 72 milyonluk bir nüfusa sahiptir. Balkanlar’ın batısında ise 17 milyon kişinin Arnavutluk, Bosna Hersek, Karadağ ve Sırbistan’da olduğu bilinmektedir.

Tablo 9: Avrupa’da Bazı Seçilmiş Demografik Göstergeler (2005)

	Nüfus (Ocak 2005 - Bin)	Doğum (Bin kişi başına)	Ölüm (Bin kişi başına)	Doğal Nüfus Değişimi (‰)	Net Göç (‰)	Toplam Nüfus Değişimi (‰)	Nüfus (Ocak 2006 - Bin)
AB-25	459 488	10,5	9,7	0,7	3,7	4,4	461 507
Almanya	82 501	8,4	10,1	-1,7	1,2	-0,5	82 456
Fransa	60 561	12,6	8,8	3,7	1,7	5,4	60 892
İngiltere	60 035	11,9	9,9	2,0	3,3	5,3	60 354
İtalya	58 462	9,9	10,4	-0,5	5,8	5,3	58 772
İspanya	43 038	10,9	8,8	2,1	15,0	17,1	43 781
Polonya	38 174	9,4	9,7	-0,3	-0,3	-0,7	38 148
Hollanda	16 306	11,6	8,4	3,1	-1,2	2,0	16 338
Yunanistan	11 076	9,4	9,2	0,2	3,1	3,3	11 112
Portekiz	10 529	10,5	9,7	0,8	3,9	4,7	10 579
Belçika	10 446	11,4	10,0	1,4	3,2	4,6	10 494
Çek Cumhuriyeti	10 221	10,0	10,5	-0,5	3,5	2,9	10 251
Macaristan	10 098	9,6	13,5	-3,9	1,8	-2,1	10 076
İsveç	9 011	10,4	9,9	0,5	2,7	3,2	9 040
Avusturya	8 207	9,4	9,0	0,4	7,4	7,8	8 270
Danimarka	5 411	11,8	10,3	1,6	1,4	3,0	5 428
Slovakya	5 385	10,0	9,8	0,2	0,8	0,9	5 390
Finlandiya	5 237	11,0	9,2	1,8	1,7	3,5	5 255
İrlanda	4 109	15,3	6,5	8,8	11,4	20,2	4 193
Litvanya	3 425	8,9	12,9	-4,0	-3,0	-7,0	3 401
Letonya	2 306	9,3	14,2	-4,9	-0,5	-5,4	2 294
Slovenya	1 998	8,8	9,2	-0,5	3,6	3,1	2 004
Estonya	1 347	10,6	13,1	-2,5	-0,3	-2,8	1 343
Güney Kıbrıs	749	10,9	6,7	4,1	27,2	31,3	773
Lüksemburg	455	11,5	7,6	3,9	3,4	7,3	458
Malta	403	9,9	7,2	2,7	5,0	7,8	406
Hırvatistan	4 444	9,4	11,1	-1,7	2,6	0,9	4 448
Bulgaristan	7 761	9,0	14,6	-5,6	-1,8	-7,4	7 704
Romanya	21 659	10,2	12,3	-2,1	-0,5	-2,5	21 604
Türkiye	71 609	18,9	6,2	12,6	0,0	12,6	72 520

Kaynak: Muenz (2006).

Bugün Avrupa ülkelerinin yerli nüfuslarının durumunu tasvir etmek için söylene-
bilecek en uygun saptama, demografik durgunluktur. Örneğin, doğum ve ölüm
oranlarına göre belirlenen doğal yıllık nüfus değişim hızı, 2000-2004 yılları arasında
AB-15 ülkelerinde yüzde 0,1 kadar düşüktür. Birliğe yeni üye olmuş birçok Orta Av-
rupa ülkesi ve Güney Avrupa'daki bazı ülkeler de benzer bir doğal nüfus azalması
sürecine girmiştir (Tablo 9). 2005 yılında AB-25 ülkelerinin doğal nüfus artış hızı
yüzde 0,07 civarındadır. Sonuç olarak, Ocak 2005'ten Ocak 2006'ya kadar geçen sü-
re içerisinde Avrupa nüfusu yalnızca iki milyon civarında artış göstermiştir. Bu artış
da daha çok göç kaynaklıdır.

1990'lı yıllarda ve 2000'lerin başlarında, hem Güney Avrupa ülkelerine (özellikle
Yunanistan, İtalya, Portekiz ve İspanya), hem de Avusturya, İrlanda ve İngiltere'ye
yönelen göç dalgaları önemli miktarda artış göstermiştir. Aynı dönemde, Belçika, Al-
manya ve Hollanda'daki göçmen sayılarında bir düşüş olduğu kaydedilmiştir. Hır-
vatistan, Slovakya ve Slovenya gibi bazı ülkeler, 1990'ların başında hala 'göç veren'
ülke olma durumlarını korusalar da, artık 'göç alan' ülkeler haline gelmişlerdir. Çek
Cumhuriyeti, İtalya, Yunanistan, Slovenya ve Slovakya'nın 2005 yılında kaydettikle-
ri nüfus artışı göçten kaynaklanmaktadır. Almanya ve Macaristan gibi ülkelerin nü-
fusları ise pozitif bir göç dengesi olmaksızın, çok daha büyük bir oranda azalmaya
uğrayacak durumdadır. 2005 yılında AB-25 ülkelerinin net göç oranı binde 3,7'dir
(Tablo 9). Bu oran uluslararası göçten net kazancın 1 800 000 kişi olduğu anlamı-
na gelmektedir. Bu sayı ise toplam Avrupa nüfusunun 2005 yılında kaydettiği artı-
şın yüzde 85'ine denk düşmektedir.

5.1.1. Avrupa Nüfusunun Yaşlanması: Nedenler ve Sonuçlar

2050 yılına ilişkin demografik kestirimlere bakıldığında, Avrupa ülkelerinde çalış-
ma yaşında olan nüfusun giderek küçüleceği, işgücü pazarında yer alan bu ülke va-
tandaşlarının sayısının azalacağı ve bunlara paralel olarak, emeklilerin sayısında bü-
yük bir artış olacağı görülmektedir. Bugün, nüfusun yaşlanması kuşkusuz küresel
bir olgu haline gelmiştir. Bu durum iki evrensel süreçten kaynaklanmaktadır: Do-
ğurganlık oranlarının azalması ve artan yaşam süresi. Çağımızda dünyanın birçok ül-
kesi yaşlanma ile karşı karşıya kalma dönemine girmiştir. Ancak, bu sürece giren ül-
keler arasında farklılıklar gözlemlenmektedir. Dünyanın diğer bölgeleri ile karşılaştı-
rıldığında Avrupa, günümüzde yaşlanma sorununu aşırı düzeylerde yaşamakta

olan bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan, birçok AB-25 ve diğer Avrupa ülkeleri şu an dünyadaki en düşük doğurganlık oranlarına sahiptir. Aynı zamanda, birçok AB-25 ülkesi ve Birlik dışındaki Batı Avrupa ülkeleri dünyadaki en yüksek yaşam süresine sahip olan ülkeler grubunu oluşturmaktadır. Gelecekte, AB üye ülkelerinin çoğunluğunda ölüm oranlarının doğum oranlarını geçmesi ve 2050 yılına varıldığında medyan (ortanca) yaşı 48'e ulaşması beklenmektedir. Tüm bu gelişmeler neticesinde Avrupa, demografik yaşlanmanın olası sonuçları üzerine derin tartışmalara sahne olmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi günümüzde birçok AB ülkesi ve Avrupa'nın diğer bölgeleri dünyadaki en düşük doğurganlık oranlarına sahiptir. Bir kadının ortalama çocuk sayısı 1,4'tür. Avrupa'daki yerli nüfusun büyüklüğünü sabit tutmak için kadın başına ortalama 2,1 çocuk sayısına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu oranın üzerinde kadın başına ortalama çocuk sayısına sahip tek Avrupa ülkesi Türkiye'dir (kadın başına 2,4 çocuk). Fransa'da (1,9) ve çeşitli İskandinav ülkelerinde (İzlanda: 1,9, Norveç: 1,8, İsveç: 1,7) bu oran 2,0'nin altındadır. Avusturya, Almanya ve İsviçre, AB ortalamasına benzer ortalama doğurganlık oranlarına sahiptir. Batı, Orta ve Güney Avrupa'daki birçok ülkede de mevcut durum aynıdır. En düşük doğurganlık değerlerinin Çek Cumhuriyeti, İtalya, Slovakya ve Ukrayna'ya ait olduğu kaydedilmektedir (kadın başına 1,2'den az çocuk).

Doğurganlık oranlarının yanı sıra Avrupa'daki birçok ülke dünyadaki en uzun yaşama beklentisine sahiptir. Bu oran Avrupalı erkekler için 70, kadınlar içinse 78 yıldır. İzlanda (79,0), İsviçre (78,6) ve İsveç (77,9)'in sahip olduğu erkekler için yaşama beklentisi göreceli en üst seviyelerdeyken, kadınlar için bu oranın en yüksek olduğu ülkeler İsviçre (83,7), İspanya (83,6) ve İtalya'dır (82,9). Avrupa ülkeleri arasında en düşük yaşama beklentisine sahip olan ülkeler AB-25'in dışında kalan ülkelerdir: Erkekler için Rusya (58,8), Beyaz Rusya (62,3) ve Ukrayna (62,7); kadınlar için Rusya (72,0) ve Moldova'dır (72,0).

Göreceli olarak 2005 yılında Batı ve Orta Avrupa'da hala nüfus artışı yaşanmaktadır. Bu yıl içinde tüm AB üyesi ülkelerinin toplam nüfusu yaklaşık 2 milyon kişi artmıştır; bu binde 4,4'lük bir hızla büyüme anlamına gelmektedir. Bu büyümenin yaklaşık 1,7 milyonluk (binde 3,7'lik) bölümü uluslararası göç yoluyla gerçekleşirken, ancak küçük bir kısmı, 300 binlik (binde 0,7) bir katkı doğal nüfus artışı yo-

luyla olmuştur. Açıkçası, Avrupa nüfusunun son yıllarda kaydettiği büyümenin %85'i uluslararası göç kaynaklıdır.

AB üyesi ülkeler 2005 yılındaki nüfus büyüklükleri üzerinden değerlendirildiğinde en fazla nüfus artışı Kıbrıs'ta kaydedilmiştir: Binde 31. Kıbrıs'ı İrlanda (binde 20) ve İspanya (binde 17) izlemektedir. Nüfus azalması ise sadece Estonya (binde -2,8), Almanya (binde -0,5), Macaristan (binde -2,1), Letonya (binde -5,4), Litvanya (binde -7,0) ve Polonya'da (binde -0,7) görülmektedir. 2007 yılında Birliğe katılan Bulgaristan (binde -7,4) ve Romanya (binde -2,5) azalan sayıda nüfusa sahip diğer iki ülkedir. İlerleyen yıllarda bu nüfus düşüşü sürecinin içerisinde olan ülkelerin sayısının artacağı beklenmektedir.

1960'lı ve 1970'li yılların öncesinin aksine, bugün birçok Avrupa ülkesi pozitif net göç dengesine sahiptir. Net göçün en fazla olduğu ülkeler şunlardır: İspanya (652 000), İtalya (338 000), İngiltere (196 000), Fransa (103 000), Almanya (99 000), Portekiz (64 000), Avusturya (61 000) ve İrlanda (47 000). 2005 yılında Orta Avrupa ve Baltık ülkelerinde içerisinde en fazla net göçün gözlemlendiği ülke ise Çek Cumhuriyeti'dir (36 000). Macaristan, Slovakya ve Slovenya da pozitif göç dengesine sahip diğer bölge ülkeleridir. AB'ye katılacak olan ülkeler arasında yalnızca Hırvatistan, Türkiye'ye benzer konumdadır.

Az sayıda Avrupa ülkesinde doğum oranları ölüm oranlarından fazladır (doğal nüfus artışı) ve aynı zamanda pozitif göç dengesi bulunmaktadır. Çek Cumhuriyeti, İtalya, Yunanistan, Slovenya ve Slovakya nüfus artışı uluslararası göç temelli olan ülkelerdir. Almanya ve Macaristan gibi ülkelerde ise göçten kaynaklanan nüfus artışı çok fazla seviyelerde değildir, ancak bu ülkelerde son yıllarda gözlemlenen nüfus azalması, pozitif bir göç dengesi olmaksızın çok daha kritik seviyelerde olacaktır. Yine az sayıdaki ülkede --- Baltık ülkeleri, Polonya, Bulgaristan ve Romanya --- ortalama ölüm oranları doğum oranlarından fazladır ve negatif göç dengesi bulunmaktadır.

Günümüzde tüm Avrupa ülkelerinde 503 milyon kişi yaşamaktadır. Bunun 42 milyonunu göçmenler oluşturmaktadır: Diğer bir söyleyişle Avrupa'da yaklaşık olarak nüfusun yüzde 9'u göçmendir. Bu göçmenlerin küçük bir bölümü diğer AB üye devletlerinden gelmektedir. Her dört göçmen kişiden en az birinin bu şekilde AB-

içi göç eden bir kişi olduğu hesaplanmıştır. Geriye kalan 30 milyon kişi ise, Avrupa'nın ve dünyanın diğer bölgelerinden göç etmektedir.

Almanya en fazla yabancı yerleşimcinin bulunduğu AB ülkesidir (10,1 milyon). Onu Fransa (6,3 milyon), İngiltere (5,1 milyon), İspanya (4,5 milyon) ve İtalya (2,5 milyon) izlemektedir. Nüfus büyüklüğü göz önüne alındığında, Avrupa'nın en küçük iki ülkesi --- Lüksemburg (yüzde 37) ve Lihtenştayn (yüzde 34) --- en fazla göçmene sahiptir; bunu, İsviçre (yüzde 22), Letonya (yüzde 20), Estonya (yüzde 15) ve Avusturya (yüzde 15) izler. Batı Avrupa ülkelerinin çoğunluğunda yabancı nüfus, toplam nüfusun yüzde 7-15'ini oluşturmaktadır. AB'ye yeni üye olan Orta Avrupa ülkeleri arasında Slovenya (yüzde 9) ve Çek Cumhuriyeti (yüzde 4) en yüksek sayıda yabancı ülke doğumlu göçmene sahiptir.

5.1.2. 2025 ve 2050 Yıllarına Doğru Demografik Dönüşüm: Öngörüler

Düşük doğurganlık oranları ve artmakta olan ortalama yaşam süreleri Avrupa ülkelerindeki yaş piramidinin yapısını büyük ölçüde değiştirmekte, genç nüfusun toplam nüfus içerisindeki payını azaltmakta ve işgücünün yaşlanmasına neden olmaktadır. Birçok uzman, göçün Avrupa ülkelerindeki yerli nüfusların ve işgücü içindeki kişi sayısının azalmasını çok kısıtlı oranda önleyeceğini düşünmektedir. Sonuç olarak, AB'nin istatistik kurumu EUROSTAT ve BM nüfus birimlerinin orta-ölçekli nüfus kestirimleri 2025 yılından sonra toplam AB nüfusunun azalacağını öngörmektedir. BM nüfus kestirimlerine göre --- orta ölçekli doğal nüfus değişiklikleri ve göç varsayımları içinde --- AB-25 ülkelerinin toplam nüfusu 2005 yılındaki 472 milyon düzeyinden, 2025 yılında 479 milyona yükselecek, ardından azalma sürecine girecektir: 2050 yılında AB-25 ülkelerinin nüfusu 462 milyona düşecektir (Tablo 10). Aynı süre içerisinde, Batı ve Orta Avrupa ülkelerinin toplam nüfusu, eğer göç almazlar ise, 2010 yılında en yüksek seviyesine ulaştıktan sonra azalmaya başlayacak ve 2025 yılında 460 milyona, 2050 yılında ise 415 milyona inecektir (Tablo 10).

AB-25 ülkelerinin komşu bölgelerinde de benzer şekilde bir nüfus azalmasının yaşanacağı açıktır. Örneğin, Balkan ülkelerinde 2005 yılı itibarıyla 54 milyon kişi yaşamaktadır. Bölgedeki toplam nüfus 2025 yılında 50 milyona, 2050 yılında ise 43 milyona inecektir. Rusya ve Avrupa'daki diğer BDT ülkelerinde benzer bir sürecin gerçekleşeceği öngörülmektedir. 2005 yılında 219 milyon olan toplam bölge nüfu-

Tablo 10: AB-25 İçinde Nüfus ve İşgücünün Gelişimi ve Yaş Grupları (2005-2050)
(Milyon Kişi)

		2005	2025	2050
Orta Ölçekli Göç Varsayımı ile	0-14 yaş grubu	75,6	69,6	68,6
	15-64 yaş grubu	317,1	302,1	261,1
	65+ yaş grubu	78,9	106,8	132,6
	Toplam	471,7	478,6	462,2
	İşgücü	226,7	210,5	183,3
Sıfır Göç Varsayımı ile	0-14 yaş grubu	75,6	65,4	59,2
	15-64 yaş grubu	317,1	288,6	229,0
	65+ yaş grubu	78,9	105,5	126,5
	Toplam	471,7	459,4	414,7
	İşgücü	226,7	200,5	160,4

Kaynak: Muenz (2006).

su, 2025 yılında 197 milyona, sonraki 25 yıl içerisinde ise 167 milyona düşecektir (Tablo 11). Aynı dönem içerisinde Orta Asya'daki BDT ülkelerinin nüfusunda artış olması beklenmektedir. Bugün bu bölgenin toplam nüfusu 58 milyondur. Kestirimler bu sayının 2025 yılında 73 milyona, 2025 yılında ise 82 milyona ulaşacağını belirtmektedir (Tablo 11).

Önümüzdeki yıllarda, dünyada nüfus artışının en fazla gözlemleneceği ülkeler Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleridir. İşgücü ithal eden Körfez ülkelerinin nüfuslarının ikiye katlanması beklenmektedir. Günümüzde bu ülkelerde 36 milyon yerli vatandaş ve göçmen yaşamaktadır. Bu sayının 2025 yılında 54 milyona, 2050 yılında ise 71 milyona ulaşacağı düşünülmektedir. Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde ise 313 milyon kişi yaşamaktadır. Bu sayı ise önümüzdeki dönemlerde artarak 2025 yılında 438 milyona, 2050 yılında ise 557 milyona ulaşacaktır (Tablo 11).

Avrupa'da düşük doğurganlık oranları ve artan yaşam süreleri yaş piramidinin yapısını büyük ölçüde değiştirmektedir. Genç nüfusun oranı azalırken, yaşlı nüfusun oranı ve işgücüne katılanların ortalama yaşı yükselmektedir. Günümüzde 0-14 yaş grubu içerisinde sayısal bir azalma gözlemlenmektedir. Batı ve Orta Avrupa ülkelerinde çalışma yaşında olan 15-64 yaş arası nüfus 2005 yılında 317 milyonken, 2025 yılına ulaşıldığında bu sayının 302 milyona, 2050 yılında ise 261 milyona kadar düş-

mesi beklenmektedir (Tablo 10). Birçok AB ülkesinde işgücü pazarına giren gençlerin sayısı giderek azalmaktadır. Bu durum, önümüzdeki 45 yıl içerisinde tüm AB-25 ülkeleri için de geçerli olacaktır. Bu yaş grubunun tersine, 30-54 yaş grubu 2010 yılına kadar olan dönemde artma eğilimi gösterecektir. 55-65 yaş grubu ise 2030 yılına kadar artacaktır. Diğer yanda, ortalama yaşam süresinin artması sonucunda 65+ yaş grubu 2005 yılındaki 79 milyon düzeyinden, 2025 yılında 106 milyona, 2050 yılında ise 126 milyona ulaşacaktır (Tablo 10). Bu yaş grubu içerisinde en fazla artışın 80+ yaş grubunda olması beklenmektedir: 2005 yılında 19 milyon olan bu sayı, yüzde 180'lik bir artışla 2050'de 51 milyona ulaşma eğilimindedir. Medyan yaşında gözlemlenen değişikliklere bakıldığında, doğum oranlarının çok yüksek olduğu 1960'lı yıllarda medyan yaşı şu anda AB üyesi olan 25 ülkede 32 iken, bugün bu

Tablo 11: AB-25'e Komşu Bazı Bölge ve Ülkelerde Sıfır Göç Varsayımı ile Nüfus ve İşgücünün Gelişimi ve Yaş Grupları (2005-2050) (Milyon Kişi)

		2005	2025	2050
BDT; Rusya, Kafkaslar ve Doğu Avrupa	0-14 yaş grubu	34,7	30,5	26,2
	15-64 yaş grubu	154,2	132,3	101,3
	65+ yaş grubu	30,7	34,7	40,0
	Toplam	219,5	197,5	167,5
	İşgücü	119,0	101,4	74,9
BDT; Orta Asya	0-14 yaş grubu	18,0	17,6	15,1
	15-64 yaş grubu	36,7	49,9	55,3
	65+ yaş grubu	3,3	5,5	12,0
	Toplam	58,0	73,0	82,4
	İşgücü	27,0	37,5	40,3
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	0-14 yaş grubu	104,3	120,1	116,2
	15-64 yaş grubu	195,2	289,2	364,8
	65+ yaş grubu	13,7	28,5	75,6
	Toplam	313,2	437,8	556,6
	İşgücü	118,3	183,6	236,2
Türkiye	0-14 yaş grubu	21,4	20,7	18,5
	15-64 yaş grubu	47,8	62,6	66,8
	65+ yaş grubu	4,0	7,7	17,3
	Toplam	73,2	91,0	102,7
	İşgücü	35,3	46,5	51,1

Kaynak: Muenz (2006).

yaş bu ülkelerde 38,5'tir. Bu sayının 2050 yılına varıldığında 48'e kadar yükselmesi beklenmektedir. Bu da, o tarihte tüm Avrupa nüfusunun neredeyse yarısının 50 yaş üstü kişilerden oluşması anlamına gelmektedir.

5.1.3. Yaşlanmanın İşgücü Üzerindeki Etkileri

Bugün yaşlı bağımlılık oranına --- 15-64 yaş grubundaki her 100 kişiye karşı kaç kişinin 65+ yaş grubunda olduğu ölçüsüne --- bakıldığında, AB-25 ortalaması 25 kişidir. Almanya ve İtalya'da bu oran AB-25 ortalamasının da üstündedir: 29 kişi. Buna karşılık, Kıbrıs, İrlanda, Malta ve Slovakya hala göreceli olarak genç nüfusa sahiptir ve bu ülkelerdeki yaşlı bağımlılık oranı 17-18 kişi kadardır. 2050 yılına varıldığında bu oranın iki katına çıkacağı, dolayısıyla 15-64 yaş grubundaki her 100 kişiye karşı yaklaşık 51 kişinin 65+ yaş grubunda olacağı öngörülmektedir. O tarihte, İspanya (68), İtalya (66) ve Portekiz'in (58) en yüksek yaşlı bağımlılık oranına sahip olması beklenmektedir. Kadın başına olan çocuk sayısının göreceli daha yüksek olduğu Lüksemburg (36), Hollanda (39), Danimarka (40) ve İsveç (41) gibi ülkelerde ise yaşlı bağımlılık oranı daha düşük seviyelerde olacaktır. Eğer benzer ama farklı bir ölçüyü kullanarak "15-64 yaş grubunda işgücü içinde bulunan her 100 kişiye karşı kaç kişinin 65+ yaş grubunda olduğu" sorusuna bakarsak, destek oranı olarak adlandırılan bu ölçü içinde AB-25 ortalamasının 2005 yılında 35 kişi olduğu ortaya çıkmaktadır. 2050 yılında bu oranın 72 kişiye yükseleceği beklenmektedir.

Sözünü ettiğimiz nüfus dinamikleri bağlamında, Balkanlar ve Avrupa'daki BDT ülkelerinde de AB-25 ülkelerine benzer bir durum vardır. Ancak, Arnavutluk, Azerbaycan, Kosova, Makedonya ve Türkiye'de ve Orta Asya'nın birçok bölgesinde nüfus artış eğilimi bulunmaktayken, birçok Balkan ülkesinde, Rusya ve Ukrayna'da nüfusun düşeceği beklenmektedir. Avrupa'nın Güney ve Güneydoğu'sunda yer alan komşu ülkelerde (Orta Doğu ve Kuzey Afrika) ise daha yüksek -- ama azalmakta olan -- doğurganlık oranları, artan ortalama yaşam süresi ve nüfus artışı söz konusudur. Bu ülkelerin nüfusunun, 2005 yılında 313 milyon iken, 2025'de 438 milyona (yüzde 40 artış hızı), 2050'de ise 557 milyona (yüzde 78 artış hızı) yükseleceği öngörülmektedir (Tablo 11). İşgücü kapasitesini gösteren 15-64 yaş grubundaki kişilerin sayısının ise, 2005 yılında 195 milyon iken, 2025'de 289'a (yüzde 48 artış hızı), 2050 yılında ise 365'e (yüzde 78 artış hızı) ulaşacağı hesaplanmaktadır. Ancak, önümüzdeki 45 yıl içerisinde bu bölgelerde de yaşlanma sürecinin başlayacağı ve 65+ yaş grubunun toplam nüfus içindeki oranının artacağı beklenmektedir.

Demografik gelişmeler farklı yaş gruplarının yapısını değiştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Demografik alanda yaşanan süreçler, işgücü pazarındaki eğilimlerle ve işgücüne katılım oranlarıyla birlikte, gelecekte işgücünün hangi büyüklüğe ulaşacağını belirlemektedir. Bugün AB-25 ülkelerindeki işgücü pazarında 227 milyon kişi bulunmaktadır. Bu sayının 21 milyonu (yüzde 9) yabancı ülke doğumlu kişilerden oluşmaktadır. Bugünkü işgücüne katılım oranları temelinde, yaşlanan nüfusun işgücünün büyüklüğünü hızla azaltacağı açıktır. Ekonomik olarak aktif nüfus içerisindeki değişimin, 15-64 yaş grubu içerisinde olması öngörülen değişimden daha az olması beklenmektedir. BM nüfus kestirimlerine göre, Batı ve Orta Avrupa ülkelerindeki işgücü oranı, 2025 yılı itibariyle 211 milyona (yüzde 7), 2050 yılına varıldığında ise 183 milyona (yüzde 19) düşecektir (Tablo 10). Bu ülkelerin hiç göç alması durumunda, bu düşüşün hızı daha fazla olacaktır: İşgücü 2025 yılında 201 milyon, 2050 yılında 160 milyon düzeylerine inecektir (Tablo 10).

Balkanlar'daki demografik durum da, bölge göç almadığı koşullarda Batı ve Orta Avrupa'ya benzer olacaktır. Bu bölgede çalışma yaşında olan nüfusun 2005 yılındaki 36 milyon düzeyinden, 2025 yılında 34 milyona (yüzde 8), 2050 yılında ise 27 milyona (yüzde 28) kadar düşeceği beklenmektedir. Bugün bile Bulgaristan, Moldova, Romanya, Sırbistan ve Karadağ gibi ülkelerde, aktif nüfus ya da iş arayan nüfus giderek azalmaktadır. Rusya ve diğer Avrupa BDT ülkeleri, göç almadıkları takdirde, çalışma yaşında olan nüfuslarının (15-64 yaş grubu) daha büyük bir oranını kaybedeceklerdir: 2005 yılında sayısı 154 milyon olan bu yaş grubu, 2025 yılı itibariyle 32 milyon (yüzde 14), 2050 yılı itibariyle ise 101 milyon (yüzde 34) düzeyinde olacaktır. Bu da, bugün 119 milyon olan işgücü sayısının 45 yıl içerisinde yüzde 37 oranında azalarak, 75 milyona gerilemesi anlamına gelmektedir (Tablo 11).

Bu bölgelerden farklı olarak, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde doğurganlık oranlarının yüksek olması, hem bu ülkelerdeki genç nüfus sayısını, hem de çalışma yaşında olan kişilerin sayısını artıracaktır. Ancak, bu ülkelerde çalışma yaşında olan birçok kişi bugün işsizdir. Körfez ülkeleri dışındaki Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde 15-64 yaş grubu bugün 195 milyon iken, bu sayı 2025 yılında 289 milyona (yüzde 48), 2050 yılında ise 365 milyona (yüzde 87) ulaşacaktır. Bu ülkeler başka bölgelere göç vermedikleri koşullarda, işgücü sayısı 2005 yılındaki 118 milyondan, 45 yıl içerisinde 236 milyona ulaşacaktır (yüzde 100) (Tablo 11). Bu ülkelerdeki işgücü pazarlarının böyle bir artışa iş olanakları sağlayamayacağı açıktır.

Türkiye ve Orta Asya'daki birçok ülkede de benzer bir problem olacağı beklenmektedir.

5.1.4. Yaşlanmanın İşgücü Üzerindeki Etkileri ile Başa Çıkma Yolları: Bir Seçenek Olarak Göç

Demografik yaşlanma ve bunun neticesinde işgücüne katılan yerli nüfusun sayısal olarak azalması durumuyla başa çıkmak için izlenebilecek üç temel seçenek vardır. (a) İşgücüne katılım oranının artırılması: Bu seçenek özellikle kadınların ve göçmenlerin işgücüne katılımının düşük olduğu ülkelerde uygulanabilir. 2003 yılında AB-15 ülkelerindeki 15-64 yaş grubu göz önüne alındığında, işgücüne katılım erkeklerde yüzde 78,3 iken, bu oran kadınlarda yüzde 60,8 idi. Hiç şüphesiz, kadınların işgücüne katılımını artırmak gibi bir olasılığın ortada olduğu açıktır. (b) Emeklilik yaşının yükseltilmesi: Bu seçenek gerçekleşen emeklilik yaşının yasal olarak belirlenmiş emeklilik yaşından çok daha küçük olduğu ülkelerde uygulanabilir. AB-25 ülkelerinin yarısından fazlasında erkekler için emeklilik yaşı 60 yaşın altına düşmüştür. Kadınlar için bu oran zaten hep 60 yaşın altındadır. Sonuç olarak, 2003 yılı itibarıyla 55-65 yaş grubunda işgücüne katılım oranı yüzde 40 idi ve bu oran, AB'nin Lizbon'da gündemine aldığı hedeflerin altındaydı. AB ülkelerinde 65-74 yaş arası işgücüne katılım oranı yüzde 5,6 iken, bu oran ABD'de yüzde 18,5'dir. (c) Aktif ekonomik göç politikası izlenmesi: Bu strateji şu anda ve gelecek yıllarda işgücü sıkıntısı çeken ülkeler tarafından uygulanabilecek bir yoldur. Son yıllarda AB-25 ülkelere yönelen net yıllık göç 1,2 milyondur. 2004-2005 yıllarında bu oran 1,7 milyona, yani en yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu dönemde İspanya, İtalya, İngiltere ve Almanya kıtaya yönelen göçmenlerin üçte ikisi için varış noktaları haline gelmiştir. 2000'lerin başlarında AB-25 ülkelerinde oturma iznine sahip olan kişilerin yüzde 40'ı bu izni çalışma amaçlı, diğer bir yüzde 30'luk kesim ise aile birleşmesi nedeniyle almıştır. Mevsimlik göçmenler ve kayıt dışı göçmenlerin büyüklüğü düşünüldüğünde, bu rakamların gerçek durumu tamamen yansıttığı söylenemez.

Öyle görünüyor ki, Avrupa'nın hiç göç almaması durumunda, Batı ve Orta Avrupa ülkelerindeki işgücü oranı önümüzdeki 45 yıl içerisinde yüzde 29 oranında azalmaya uğrayacaktır. 2005 yılında 227 milyon olan işgücü büyüklüğü 2025 yılında 201 milyona, 2050 yılında ise 160 milyona düşecektir (Tablo 10). Diğer bir söyleyişle, işgücü içinde 2005-2025 yılları arasında 26 milyonluk (yüzde 12), 2005-2050 yılları arasında ise 66 milyonluk (yüzde 29) bir azalma olacaktır.

Tablo 12: Olası Senaryolar ile AB-25 içindeki İlgücü Değişimi (2005-2050) (Milyon)

	2005	2025	2050
Senaryo 1	226,7	233,1	221,7
Senaryo 2	226,7	222,4	194,9
Senaryo 3	226,7	223,5	204,8
Senaryo 4	226,7	218,0	190,2
Senaryo 5	226,7	241,2	228,3

Kaynak: Muenz (2006).

Senaryo 1: Orta ölçekli göç koşulunda; AB-25'teki işgücü katılım oranının 2050'de, bugünkü Danimarka, İzlanda ve İsveç işgücü katılım oranına ulaşması varsayımı ile;

Senaryo 2: Sıfır göç koşulunda; AB-25'teki işgücü katılım oranının 2050'de, bugünkü Danimarka, İzlanda ve İsveç işgücü katılım oranına ulaşması varsayımı ile;

Senaryo 3: Orta ölçekli göç koşulunda; AB-25'te kadınların işgücüne katılım oranının devamlı bir artış göstererek 2050 yılına kadar erkeklerin işgücüne katılım oranıyla aynı seviyeye çıkması varsayımı ile;

Senaryo 4: Sıfır göç koşulunda; AB-25'teki emeklilik yaşının 2025'e kadar 5 yıl, 2050'ye kadar 10 yıl artırılması varsayımı ile;

Senaryo 5: Sıfır göç koşulunda; hem AB-25'te kadınların işgücüne katılım oranının devamlı bir artış göstererek 2050 yılına kadar erkeklerin işgücüne katılım oranıyla aynı seviyeye çıkması, hem de AB-25'teki emeklilik yaşının 2025'e kadar 5 yıl, 2050'ye kadar 10 yıl artırılması varsayımı ile.

Orta ölçekli göç olması koşullarında 2050 yılına varıldığında AB-25 ülkelerinin işgücüne katılım oranı, bugün AB ülkeleri arasında en yüksek işgücüne katılım oranına sahip üç ülke (Danimarka, İzlanda ve İsveç) ile aynı seviyede olduğu koşullarda, Batı ve Orta Avrupa ülkelerindeki işgücü oranı 2005 yılındaki 227 milyon düzeyinden 2025 yılında 233 milyona ulaşacak, onu izleyen yıllarda düşüşe geçerek 2050 yılında 222 milyon olacaktır (Tablo 12, Senaryo 1). Göç olmadığı koşullarda ise, yine aynı şekilde işgücüne katılım oranının artırılması varsayımı ile işgücü oranı 222 milyondan (2025 yılı) 195 milyona (2050 yılı) düşecektir (Tablo 12, Senaryo 2). Ancak, 2050 yılına varıldığında tüm AB üye ülkeleri kadınların işgücüne katılım oranını (15-64 yaş grubu içerisinde) erkeklerin işgücüne katılım oranına eşdeğer durumuna getirirse, Avrupa'nın işgücü rakamları 2025 yılında 224 milyonda kalacak ve 2050 yılına kadar olan dönemde 205 milyona düşecektir (Tablo 12, Senaryo 3). AB üyesi ülkelerdeki emeklilik yaşının 2025 yılına kadar olan dönemde 5 yıl, 2050 yılına kadar olan dönemde ise 10 yaş yükseltilmesi durumunda Avrupa işgücü oranı da artacaktır. Ancak, AB ülkeleri göç almadığı takdirde, bu senaryo da 2050 yılına

gelindiğinde işgücü miktarındaki düşüşe engel olunmasında yetersiz kalacaktır: 2025 yılında 218 milyon olan bu sayı, 2050 yılında 190 milyona düşecektir (Tablo 12, Senaryo 4).

AB ülkelerinin hiç göç almaması durumunda ancak yukarıdaki birinci ve ikinci seçenekler içinde (işgücüne katılım oranlarının yükseltilmesi ve emeklilik yaşının artırılması koşullarında), yaşlanan nüfusun işgücü üzerinde olumsuz bir etkisinin görülmeyeceği anlaşılmaktadır. Bu iki seçeneğin birlikte uygulanması sonucunda, işgücüne katılım oranlarının yükseltilmesi İskandinav ülkelerinin bugünkü düzeylerinin uygulanması ile gerçekleşirse, 2050 yılı itibarıyla Batı ve Orta Avrupa ülkelerinde işgücü düzeyi 228 milyon olacaktır (2005 yılında bu rakam 227 milyon, 2025'te ise 241 milyondur) (Tablo 12, Senaryo 5). Bu iki seçeneğin birlikteliğinde, işgücüne katılım oranlarının yükseltilmesi daha düşük düzeylerde kalırsa, işgücündeki olumsuz değişimin daha yüksek seviyelerde olacağı hesaplanmaktadır.

Avrupa'da demografik boşluğun giderilmesi için ne büyüklükte bir göçe ihtiyaç duyulacağı sorusu, hiç kuşkusuz, çok önemlidir. İşgücüne katılım oranlarına bakıldığında ve göçün yaşanmadığı düşünülüğünde, Batı ve Orta Avrupa'daki işgücü oranı 2005-2025 yılları arasındaki dönemde 26 milyon, 2005-2050 yılları arasındaki dönemde ise 66 milyon civarında azalacaktır. İşgücü göçünün bu boşluğu doldurma işlevi olduğu açıktır. Bu durumda 2005-2025 yılları arasında AB-25 ülkelerinin işgücü havuzuna yıllık 1,3 milyon göçmen katmaları gerekmektedir. 2025-2050 yılları arasında bu sayı yıllık 1,6 milyon olacaktır. Avrupa'ya yönelecek göçmenlerin yüzde 70'inin işgücüne katılacağı düşünülürse göçten elde edilecek yıllık net katkı 2025 yılına kadar 1,9-2,0 milyon arasında, 2050 yılına kadar olan dönemde ise 2,3 milyon olacaktır. Bu varsayımlara göre, 2005-2050 yılları arasında 15-64 yaş grubu içerisinde olan 95 milyon kişinin göç etmesine ihtiyaç duyulacaktır. Bu sayı, Avrupa'nın son yıllarda almış olduğu yıllık göçmen sayısından çok daha fazla sayıdaki göçmenin önümüzdeki yıllarda kıtaya göçünü öngörmektedir.

Farklı demografik süreçler göz önüne alındığında, Avrupa'nın komşu bölgelerden işgücü göçü alması mümkündür. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da 2005-2050 yılları arasındaki dönemde, işgücü, 2005 yılındaki 118 milyon düzeyinden 66 milyon artarak, 2025 yılında 184 milyona, toplamda 118 milyon artarak 2050 yılında 236 milyona yükselecektir. Yukarıda geliştirilen tartışma içinde ortaya çıkan rakamlar çerçe-

vesinde düşünöldüğönde, Avrupa'nın sözü edilen bir büyüklükte bir göç alması gerçekçi değildir. Öte yandan, 45-50 yıl içerisinde bu miktarda göçmenin Avrupa'ya ulaşması sonucunda ciddi bir uyum sorunu yaşanacağı ortadadır. Diğer bir söyleyişle, Avrupa'ya yakın bölgelerdeki ölkelerin de işgücü alanındaki sorunlarını ancak göçle çözebileceklerini düşünmenin de sağlıklı olmayacağı açıktır.

5.2. Türkiye'deki Demografik Dönüşömler

Türkiye 2000'li yılların başında *demografik dönüşümünü* --- geleneksel bir toplum yapısından modern bir toplum yapısına geçiş anlamında --- tamamlamış bir konumdadır. Bu dönüşöme *demografik* geçiş adı da verilmektedir. Bu, bir açıdan, çok yüksek doğum ve ölüm oranlarından, düşük düzeydeki doğum ve ölüm oranlarına geçiş, bir açıdan da doğum ve ölüm oranları arasındaki farkın kapanması anlamına gelmektedir. Diğer bir açıdan ise nüfus artış hızındaki ciddi azalmayı ifade etmektedir. 72,5 milyon nüfusa sahip Türkiye'de doğumdaki yaşama beklentisi 70'li yıllara yaklaşmış, toplam doğurganlık hızı 2,2 çocuk sayısının altına inme eğilimleri göstermiş ve çocuk ölüm hızı binde 30'un altına inmiştir. Nüfusun yıllık artış hızı yüzde 1,5 altında seyretmeye başlamıştır. Önümüzdeki yıllarda Türkiye nüfusunun bu düzeydeki bir büyüme hızıyla belirli oranda artacağı öngörülmektedir: 2005 yılındaki 73 milyon düzeyinden ilk 20 yıl içerisinde 90 milyona, 2050 yılına varıldığında ise 100 milyon düzeyine ulaşacağı kestirilmektedir. Ancak, 2050'lerde Türkiye nüfusunun bu düzeylerde, hatta 100 milyona ulaşmadan da, durgun hale gelebileceği ve sonra bir azalma dönemine yöneleceği de hesaplanmaktadır.⁶²

Bu noktada, öncelikle, Türkiye'nin son yirmi yıl içinde geçirdiği demografik dönüşümün özelliklerine bakmak, sonra da belirli varsayımlar üzerinden yapılan öngörüler ve kestirimler içinde önümüzdeki yıllarda bu demografik dönüşümün hangi boyutlara ulaşabileceğinin ayrıntılarına değinmek, Türkiye'deki göç beklentilerini anlamak için faydalı olacaktır.⁶³

⁶² Türkiye'nin içinde bulunduğı bızlı demografik dönüşümün ayrıntıları için bkz. Hancıoğlu, Ergöçmen ve Ünalın (2004) ve Bebar (2006).

⁶³ Burada kurulan tartışmaların üzerine oturduğu çerçeve de şu iki çalışmadan alınmıştır: Hancıoğlu, Ergöçmen ve Ünalın (2004) ve Bebar (2006).

5.2.1. 1980-2000 Döneminde Türkiye'deki Demografik Dönüşüm

Türkiye nüfusu 1980'lerin başında yüzde 2,3 hızında artarken bu oran 2000'li yılların başında yüzde 1,5 düzeyinin altına inmiştir (Tablo 13). Bu değişim içinde nüfustaki artış yirmi yıl içinde 23 milyonun üzerindedir: 1980 yılında 45 milyon olan bu sayı, 2000 yılında 68 milyona ulaşmıştır. Doğum ve ölüm hızlarındaki değişiklik, yüzde 30'ların üzerinde gerçekleşmiştir: Örneğin, kaba doğum hızı yüzde 31'den yüzde 20'ye, kaba ölüm hızı ise binde 9'dan binde 6'ya inmiştir. 1980 yılında, bir kadın yaşamı boyunca ortalama 4'ün üzerinde çocuğa sahip olurken, bu hız ortalama 2 çocuğa inmiştir. Bir insanın ortalama yaşam uzunluğu beklentisi 1980'lerde 60 yıldan az iken, 2000'lerde bu rakam 70'lerin üzerine çıkmıştır. Bebek ölüm hızı açısından çok kötü bir kaydı olan Türkiye nüfusu, son yirmi yıl içinde bu oranda yüzde 70'lere varan bir düzelme göstermiştir: Bebek ölüm hızı binde 90'lardan binde 29'a inmiştir. 1980'lerde her on kişiden ancak dördü kentlerde yaşarken, 2000'lerde her on kişiden neredeyse yedisi kentlerde yaşamaya başlamıştır. Medyan yaş 20'den 25'in üzerine çıkmıştır. Bütün bu değişimler olurken doğum kontrol yöntemleri kullanımında yüzde 50'lerin üzerinde bir artış olmuş, kürtaj ise yüzde 30 düzeyinde azalmıştır (Tablo 13).

Tablo 13: Demografik Göstergelerdeki Eğilimler (1980-2000)

	1980	2000	Değişim Yüzdesi
Nüfus (x1000)	44 737	67 420	50,7
Nüfus Artış Hızı (‰)	22,8	14,9	-34,6
Kaba Doğum Oranı (‰)	30,8	19,6	-36,4
Kaba Ölüm Oranı (‰)	9,0	6,3	-30,0
Toplam Doğurganlık Hızı*	4,1	2,2	-46,3
Doğumdaki Yaşama Beklentisi (Yıl)	59,0	70,4	19,3
Bebek Ölümü Oranı (‰)	91	29	-68,1
Kentli Nüfus (%)	43,9	64,9	47,8
Medyan (Ortanca) Yaş	20,3	25,3	24,5
Gebelik Önleyici Metotların Yaygınlık Oranı (%)	44,5	67,5	51,6
Toplam Kürtaj Oranı**	0,73	0,51	-29,7

Kaynak: Hancıoğlu, Ergöçmen ve Ünalın (2004).

* Bir kadının doğurganlık döneminde (15-49 yaş arası) sahip olacağı ortalama çocuk sayısı

** Bir kadının doğurganlık döneminde (15-49 yaş arası) sahip olacağı ortalama düşük sayısı

Yukarıda yansıttığımız verilere paralel olarak, Türkiye demografisinin özellikle göç yaratma potansiyeli üzerine etkisi olabilecek bazı özelliklerini burada özetlersek şu noktaların altını çizmek mümkündür: (1) Nüfusun gençleşme eğilimleri azalmakta iken, yaşlanma eğilimleri belirgin hale gelmektedir, (2) Nüfus artış hızı hızla düşmektedir; doğal artış hızına bağlı olarak Türkiye nüfusun önümüzdeki yıllarda 100 milyonu geçme olasılığı ortadan kalkmaktadır, (3) Nüfusun sağlık statüsünde iyileşme görülmekte ve özellikle üreme sağlığı konusunda ciddi bir gelişme gözlenmektedir, (4) Ancak Türkiye’de hala kırsal, kent ve bölgeler arasında ciddi demografik farklılıklar vardır.

Türkiye’nin son yirmi yılda içinden geçtiği demografik dönüşüm, hiç şüphesiz, aynı zamanda bu dönem içinde ülkenin geçirdiği çok yoğun ve hızlı toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümlerin bir parçasıdır. Bu gelişme süreci, bu çalışmanın daha önceki bölümlerinde değinildiği gibi, henüz AB-25’lerin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik gelişmişliğin ortalamasının Türkiye tarafından yakalandığı anlamına gelmese de, bu gelişme düzeyi, hem bugün önemli bir noktaya gelindiğini göstermekte, hem de bu doğrultudan bir sapma olmadığı takdirde bu gelişim sürecinin önümüzdeki yıllarda yoğunlaşarak süreceğinin de sinyalini vermektedir.

5.2.2. 2005-2050 Döneminde Türkiye’de Öngörülen Olası Demografik Dönüşüm

2005 yılı sonrasında 2050 yılına kadar uzanan zaman diliminde Türkiye nüfusunun geçireceği olası dönüşümün ne olacağı konusunda BM tarafından gerçekleştirilen 2000 ve 2002 yılı temelli orta ölçekli kestirimler göz önüne alındığında, Türkiye nüfusunun önemli bir dönüşüm süreci içinde olduğu ve olacağı görülmektedir. Bu kestirimlerdeki temel varsayım, Türkiye’de bir kadının sahip olması beklenen ortalama çocuk sayısının 2010 yılında nüfusun temel yenilenme oranı olan 2,1’e ulaşması ve ondan sonraki yıllarda da bu oranın sabit kalmasıdır. Bu varsayımdan hareketle yapılan öngörüler içinde, Türkiye nüfusu içinde 0-14 yaş grubunun 2005 yılı için hesaplanan oranının yüzde 28’e, 2025 yılında yüzde 22’ye, 2050 yılında ise yüzde 19’a ineceği görülmektedir (Tablo 14). 15-64 yaşları arasındaki işgücü yaş grubunda ise 2005’te yüzde 67 olan oran, 2025 yılında yüzde 68’e yükselecek, 2050 yılında da yüzde 62’ye düşecektir. Bu gelişmeler ışığında nüfusun hızlı bir yaşlanma sürecine gireceği görülmektedir: 2005’te yüzde 6 olan 65 üzeri yaş grubu, 2025

yılında yüzde 10 düzeyine, onu izleyen 25 yılın içinde ise çok hızlı bir artışla yüzde 19 düzeylerine ulaşacaktır (Tablo 14).

Tablo 14: Yaş Gruplarına Göre Türkiye’de Nüfus (1980-2050) (%)

	0-14	15-64	65+	Toplam	Medyan Yaş
1980	39,1	56,1	4,7	100	19,8
1985	37,6	58,2	4,2	100	21,4
1990	35,0	60,7	4,3	100	22,2
1995	32,3	63,0	4,7	100	23,8
2000	29,6	64,9	5,5	100	25,6
2005	27,6	66,6	5,8	100	27,6
2025	21,9	68,4	9,7	100	33,2
2050	19,4	61,9	18,7	100	38,7

Kaynak: Behar (2006).

Nüfus içindeki yaş dağılımlarına bakıldığında, yukarıda sözünü ettiğimiz dönüşümler oluşurken, diğer bazı temel nüfus göstergelerinin de önemli ölçüde değişeceği açıktır. Buna göre, örneğin, Türkiye nüfusunun 2005’teki 72 milyon düzeyinden 2025 yılında 87 milyona ulaşacağı, 2050 yılında ise 99 milyon düzeyinde olacağı kestirilmektedir (Tablo 15). Bu değişimler, 2005 yılında yüzde 1,3 düzeylerinde olan bir büyüme hızının 2025’lerde 0,75, 2050 yılında ise 0,34 olması anlamına gelmektedir. Bu zaman dilimi içinde kaba doğum hızının 2025 yılında yüzde 15’e, 2050 yılında ise yüzde 13’e inmesi, kaba ölüm hızının da 2025 yılında yüzde 7’ye, 2050 yılında ise yüzde 10’a çıkması beklenmektedir.⁶⁴ Bebek ölüm hızında ise hızlı düşüşünü bu dönemde de hissettireceği açıktır: Bu hız 2025 yılında yüzde 18’e, 2050 yılında ise yüzde 11’e inecektir. Doğumdaki yaşama beklentisinin, bu dönem içinde, 2005 yılındaki 70 yaş düzeyinden, 2025 yılında 76 yaşa, 2050 yılında ise 79 yaşa yükseleceği hesaplanmaktadır (Tablo 15).

2006 yılındaki Behar (2006) çalışması, yukarıda sözü edilen “Türkiye’de bir kadının sahip olması beklenen ortalama çocuk sayısının 2010 yılında temel yenileme

⁶⁴ Kaba ölüm hızındaki bu artış nüfus yapısının değişmesi, diğer bir söyleyişle nüfustaki yaşlanma ile orantılıdır.

oranı olan 2,1'e ulaşması ve ondan sonraki yıllarda da bunun sabit kalması" şeklindeki varsayımın kestirimlere temel olarak alınmasının pek de gerçekçi olmadığı noktasından yola çıkarak, başka bir varsayım üzerinden Türkiye'deki yaş dağılımının önümüzdeki yıllarda alacağı şekle bakmıştır. Burada ortaya koyulan yeni varsayım şudur: 2015 yılı sonrası Türkiye'de bir kadının sahip olması beklenen ortalama çocuk sayısının 1,85 olarak alınması, ki bu oran toplam doğurganlık hızının bugün Avrupa'da gözlenen düzeyidir. Bu varsayım, aynı zamanda, Türkiye nüfusunun 2030'lar civarında büyüme anlamında bir durgunluk dönemine gireceğini ve 2050 öncesi 100 milyona ulaşmadan bir azalma dönemine bile girebileceğini öngörmektedir. Bu varsayımla birlikte nüfusun yaş yapısının farklı bir şekil alacağı açıktır. Ancak, bu koşullarda işgücü yaş grubu olan 15-64 grubunun diğer temel yaş grupları ile karşılaştırıldığında (0-15 ve 65+ yaş grupları ile), 2005-2050 döneminde fazla değişmeyeceği görülmektedir. Bu yaş grubunun toplam nüfus içindeki ağırlığının 2000 yılında yüzde 64 olan oranının, 2030 yılında yüzde 67, 2050 yılında ise yüzde 64 olacağı öngörülmektedir.⁶⁵

Tablo 15: Türkiye'de Temel Demografik Göstergelerin Projeksiyonu (2000-2050)

	2000	2010	2025	2040	2050
Toplam Nüfus (x1000)	66 668	75 145	86 611	95 123	98 818
Yıllık Nüfus Artışı (%)	1,32	1,00	0,75	0,51	0,34
Kaba Doğum Oranı (‰)	20,1	17,0	15,1	13,8	13,4
Kaba Ölüm Oranı (‰)	6,2	6,4	6,7	8,2	9,5
Toplam Doğurganlık Hızı*	2,30	2,10	2,10	2,10	2,10
Bebek Ölümü Hızı (‰)	39	28	18	12	11
Doğumdaki Yaşama Beklentisi (Erkek+Kadın) (Yıl)	70,5	72,9	75,8	77,4	78,6

Kaynak: Behar (2006).

* Bir kadının doğurganlık döneminde (15-49 yaş arası) sahip olacağı ortalama çocuk sayısı

⁶⁵ Bkz. Behar (2006: 20).

5.2.3. 2005-2050 Döneminde Türkiye’de Demografik Dönüşüm ve İşgücü Pazarı İçin Olası Sonuçları

Yirmibirinci yüzyılın ilk yarısında Türkiye nüfusu düşen bir hızla artmaya devam ederken, 0-14 yaş grubunun önümüzdeki yirmi yıl içinde büyüklüğünün 20 milyon düzeyinde sabit kalacağı görülmektedir. Ancak, oransal olarak toplam nüfus içindeki payı bugünkü düzeyi olan yüzde 30’lardan 2025 yılında yüzde 23 düzeyine, sonra da 2050 yılında yüzde 20’lere inecektir (Tablo 16).

Tablo 16: Belli Yaş Gruplarının Türkiye Nüfusundaki Payları (2000-2050) (%)

Yaş Grupları	2000	2005	2010	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
0-14	30,1	29,1	26,4	24,1	23,0	22,6	22,0	22,1	20,3	19,7	19,5
15-24	20,3	17,5	17,0	16,7	16,2	14,5	13,7	13,7	13,7	13,4	12,9
65+	5,8	6,2	6,5	7,2	8,29	9,5	11,1	12,4	14,4	16,4	17,9
80+	0,6	0,8	1,1	1,3	1,4	1,5	1,8	2,2	2,7	3,3	3,8
5-14	19,4	19,8	18,1	16,1	15,1	14,9	14,7	14,2	13,6	13,1	12,9
18-23	12,3	10,7	9,8	10,6	9,9	8,8	8,1	8,2	8,1	8,1	7,8

Kaynak: Behar (2006).

2005-2050 yılları arasında 15-64 yaş grubunun toplam nüfus içindeki oranın fazla dalgalanmayacağı ortadır. 2002’li yılların başındaki yüzde 64 oranı, 2030’larda yüzde 67’ye yükselecek, 2050’de ise yüzde 64’e düşecek gibi görünmektedir. Bu yetişkin nüfus bir yandan işgücü içinde olan aktif çalışanları kapsarken, diğer yandan da özellikle 15-24 yaş grubu ile orta ve yüksek öğretimdeki öğrenci gruplarını da barındırmaktadır. Üzerine tartışmamızı kurduğumuz 2005-2050 döneminde, bu yaş grubunun oranında da bir azalma olacağı açıktır: Bu oranda 2000’lerin başındaki yüzde 20’lerden, 2050’de yüzde 13’e varan bir düşüşün olacağı hesaplanmıştır (Tablo 16).

15-64 yaş grubunun Türkiye nüfusunun bütünü içindeki konumuna mutlak sayıları açısından bakarsak, bu yaş grubunun 2035 yılına kadar büyüyeceğini söylemek mümkündür. Bu yaş grubunda bulunanların Türkiye’deki doğurganlık oranının

yüksek olduğu dönemlerde doğan kuşaklar olduğu düşünülürse, bu yaş grubunun önümüzdeki yıllarda sürececek olan sayısal büyüklüğünün nedeni anlaşılmış olur. Türkiye nüfusu bugünden 2030'lara yüzde 30 büyürken, 15-64 yaş grubunun bu hızdan daha fazla büyüyeceği öngörülmektedir: Bu süre içinde yüzde 40 düzeyindeki bir büyüme hızı ile 15-64 yaş grubunun büyüklüğü 42 milyondan 60 milyona çıkacaktır. Şüphesiz bu büyüme işgücünün ve işgücü arzının yükselmesi anlamına gelmektedir. Elbette bu demografik gelişmeye paralel olarak, eğer işgücünün üretkenlik, hareketlilik ve esneklik kazanması da eş zamanlı olursa, sonucun bir “demografik fırsat penceresi” olarak adlandırılmaması için bir neden yoktur. Ancak, bu fırsat penceresi ortamının özellikle toplam nüfus içinde 65 üzerindeki yaş grubunun oransal olarak artması ve 15-64 yaş grubunun oranının azalmasıyla birlikte 2025 yılından sonra kaybolmaya başlayacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

Öte yandan işgücüne yeni girecek kişileri içine alan 15-24 yaş grubunun zaman içinde toplam nüfus içinde değişecek konumunun özellikle ülkedeki işgücü pazarını etkileme gücü hatırlanmalıdır. Burada değerlendirdiğimiz zaman dilimi içinde (2000-2050) bu yaş grubunun büyüklüğünün fazla değişmeyeceği görülmektedir. Oransal olarak ise, bu yaş grubu 2000'li yılların başında nüfusun yüzde 20'lerini oluştururken, 2050 yılında bu ağırlığın yüzde 13'e ineceği görülmektedir (Tablo 16). Bugünkü düzeyi ile Türkiye'de bu yaş grubundaki kişilerin eğitim ve öğretim kurumları içinde olma oranlarının düşüklüğü göz önüne alındığında, gelecek yıllarda okullaşma oranının ciddi olarak artacağı varsayımı temelinde, bu yaş grubunda giderek azalan oranlarda kişinin işgücüne katılacağını söylemek olasıdır. Bu aynı zamanda bu yaş grubundan iş arayacakların sayısında da bu dönem içinde düşüş olacağı anlamına gelebilir.

İçine girilen bu demografik dönüşüm süreci içinde, daha önce değinildiği gibi, nüfusun belirgin bir şekilde bir yaşlanma dönemine girmesi de kaçınılmazdır. Bugünden 2050 yılına kadar Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde 40 artacağı öngörülmürken, 65 yaş üzerindeki grubun oranının da ikiye katlanacağı hesaplanmaktadır. Bu yaş grubunun toplam nüfus içindeki oranının, 2000 yılındaki yüzde 6 düzeyinden 2025 yılında yüzde 10'a, 2050 yılında ise yüzde 18 düzeyine yükseleceği görülmektedir (Tablo 16). Bu dönüşümün, doğurganlığın düşmesi ve bugünkü nesillerin yaşlanarak göreceli daha az sayıda bir nüfus grubu ile yer değiştirmesi sonrasında, özellikle 2025 yılını izleyen dönemde görüleceği açıktır. Yapılan kestirimler bu çer-

çevede 65 yaş üzeri grubun 2000 yılında 3,6 milyon olan sayısının 2050 yılında 17 milyona ulaşacağını öngörmektedir. Öyle görünmektedir ki, 2025 yılı sonrasında artık Türkiye nüfusunun genç bir nüfus olduğunu söylemek pek kolay olmayacaktır. Bunun en belirgin göstergesinin yükselen medyan yaşı olduğu söylenebilir: Medyan yaşının 2000 yılında yaklaşık 25 iken, 2025 yılında 33'e, 2050 yılında da 39'a yükselmesi beklenmektedir.

5.3. Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Demografik Tamamlayıcılık Olgusu: Ne Ölçüde Bir Göç Potansiyeli?

Daha önce vurguladığımız gibi, son yıllarda “Avrupa’daki demografik dönüşümün bu kıtadaki sürdürülebilir ekonomik gelişme ve sosyal refah önünde önemli bir engel teşkil etmeye başlayacağı” görüşü⁶⁶ sıklıkla kabul görür olmuştur. Avrupa’da gözlemlenen düşük sayıdaki doğum oranları her geçen gün işgücü pazarına daha az sayıda yeni kişinin katılımı anlamına gelirken, düşük doğurganlık ve ortalama yaşam süresinin uzaması da daha fazla sayıda emekli kişinin toplumun önemli bir parçası haline gelmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak uluslararası göç de sıklıkla bu demografik boşalmaya önerilebilecek bir çözüm olarak görülmektedir.

Avrupa’da gözlemlenen negatif demografik eğilimlerin aksine, yukarıda Türkiye örneğinde ayrıntılarıyla açıklandığı gibi, kıtanın hemen güneyinde (ve doğusunda) yer alan gelişmekte olan bazı komşu ülkelerde farklı bir demografik gelişim sürmektedir. Bu ülkelerde nüfus büyüme hızı hala yüksek seviyelerdedir. İşgücü oranının fazla olduğu komşu ülkelerden işgücü sıkıntısı içerisindeki Avrupa’ya yönelecek ekonomik göç hareketleri, bu anlamda hem göç veren hem de göç alan ülkeler için olumlu sonuçlar ortaya çıkaracak bir süreç olarak öngörülmektedir.

Örneğin, yukarıdaki ayrıntılı incelemenin ortaya koyduğu şekliyle, 2005 ve 2025 yılları arasında göçün hiç yaşanmadığı varsayılırsa, AB-25 içinde 40 yaş altı nüfus (aktif genç nüfus) giderek küçülecek, 40-65 yaş arası kesim (aktif orta yaş) sabit kalacak, 65 yaş üstü grubun (emekli) toplam nüfus içerisindeki oranı ise artacaktır. Bu çerçevede aktif genç kesim (20-40) yüzde 17 oranında azalacak, aktif orta yaş kesiminde bir değişiklik olmayacak, yaşlı kesimdeki (65+) artış ise üçte birin üzerinde (yüzde 34) olacaktır. Türkiye’nin AB üyeliğinin bugün gerçekleştiği varsayıldığında

⁶⁶ *Fargues (2005).*

ise, bugünden 2025 yılına erişildiğinde AB içinde gözlemlenecek değişikliğin yüzde olarak şu şekilde olması beklenmektedir: Aktif genç kesimin (20-40) oranının yüzde 12 azalması, aktif orta yaş kesimin (40-60) oranının yüzde 6 artması ve yaşlı kesimin (65+) oranının yüzde 37 artması.

Sözünü ettiğimiz bu karşılaştırma çerçevesinde genç ve AB'den çok daha hızla büyüyen nüfusuyla Türkiye'nin Birliğe üye olmasının toplam AB nüfusu içerisinde aktif genç nüfusun azalmasını yavaşlatabileceği söylenebilir, ancak, AB içindeki yaşlanma sorununu tamamen ortadan kaldırmayacağı açıktır. Diğer taraftan, unutulmalıdır ki, Türkiye'nin AB üyeliği yalnızca AB'nin bütününe demografik yapısı üzerinde etki uyandıracak, tek tek üye ülkelerin demografik yapıları üzerindeki etkisi farklı ve sınırlı olacaktır.

Demografik ve ekonomik açıdan göçün Avrupa için tamamlayıcı bir etkisi olacağı ve gerekliliği vurgulanırken, “ne tür bir göç” sorusu dolaylı ya da dolaysız gündeme gelmektedir. Bu soruya verilen yanıtların arasında “daha çok gereksinimi hissedilen nitelikli işgücünü sağlayacak bir göç” arzu edilmesinin yanı sıra “toplumsal ve kültürel olarak Avrupa toplumları içine kolaylıkla uyum sağlayacak iş gücünü sağlayacak bir göç” kurgulaması da vurgulanmaktadır. Ancak, sözünü ettiğimiz, ekonomik, toplumsal, siyasal ve ideolojik konumlanmalarla çok fazla seçici olacak bir göç yaklaşımın, demografik olarak AB'nin ihtiyaç duyduğu göçün büyüklüğü karşısında, olası göçü verecek göç pazarının da darlığı nedeniyle, pek de gerçekçi olmadığı açıktır. Örneğin, BM'nin (2000) bir çalışmasında⁶⁷ AB-15 ülkelerinin yaşamakta olduğu negatif demografik eğilimi ortadan kaldırmaya yetecek göçmen sayısının ülkelerin hedeflerine göre değişeceği belirtilmektedir: Bu çalışmaya göre, eğer bu hedef şu anda çalışma yaşında bulunan nüfusunun bugünkü büyüklüğünün korunması ise AB, 2000-2050 yılları arasındaki dönemde 79 milyon kişiye (yılda 1,5 milyon göçmene), eğer hedef “potansiyel destek oranı”nın (diğer bir söyleyişle, 15-64 yaş grubunun 65 üzeri yaş grubuna oranı) korunması ise 674 milyon (yılda 14 milyon kişiye) göçmene ihtiyaç duyacaktır.

AB'deki işgücü pazarının ihtiyaç duyabileceği yukarıda ifade edilen göçmen sayısının bütün Türkiye nüfusunun göç etmesi halinde bile sağlanamayacağı çok belirgindir. Daha önce vurguladığımız gibi, Türkiye nüfusunun 2005-2050 dönemin-

⁶⁷ BM (2000).

deki gelişimi sayısal olarak şöyle seyredecektir: 15-64 yaş grubu 2005 yılında 48 milyon iken, 2025 yılında bu sayı 63 milyona (yüzde 31), 2050 yılında ise daha az bir oranda artış göstererek 67 milyona (yüzde 40) ulaşacaktır; aynı dönem içerisinde Türkiye’de bugün 35 milyon olan işgücündeki kişi sayısı 2025 yılında 47 milyona (yüzde 32), 2050 yılında ise 51 milyona (yüzde 45) ulaşacaktır. Kısacası, Türkiye nüfusunun önümüzdeki 20 ya da 45 yıl içindeki dönüşümünün Avrupa’daki nüfusun beklentilerine yanıt veremeyeceği görülmektedir.

Demografik anlamda kalıcı göçün yaşlanma sorununu kökten ortadan kaldıramayacağı sıklıkla yinelenmektedir. Çünkü göçmenlerin kendileri de benzer bir yaşlanma süreciyle karşı karşıya kalacaklardır. Ancak, kalıcı göç hareketleri göç alan ülkelerde iki şekilde işgücü sağlamaktadır: İlk olarak, bu göçmenler göç ettiklerinde kendileri işgücüne katılım açısından etkin durumdadırlar; ikinci olarak ise, sahip oldukları çocuklar yoluyla gittikleri ülkelerde genç nüfusun artmasına neden olmaktadır. Kalıcı göç, yalnızca demografik sürecin kendisine yanıt vermektedir.

Kalıcı göçün aksine, geçici göç hareketlerinin ise demografik sürecin doğurduğu ekonomik sonuçlara daha kalıcı yanıt verebileceği söylenebilir. Göç alan ülkede geçici olarak bulunan göçmenler bu ülkelerdeki doğum oranlarına herhangi bir katkıda bulunamadıklarından gittikleri ülkelerin demografik yapısını değiştirme gibi bir rol oynamamaktadırlar. Bu tür göçmenler, yalnızca ikamet ettikleri süre boyunca göç alan ülkedeki çalışan nüfus oranının artmasına neden olmakta; bu etki gelecekteki çalışan nüfusun büyüklüğü ya da yaşlanan nüfusa bir katkı olarak ortaya çıkmamaktadır. Bu çerçevede, örneğin, eğer önümüzdeki 20 yıl içinde şu anda AB-25 içindeki 20-60 yaş grubu nüfusun büyüklüğünü korumak istenirse, 2010 yılında bir milyonun üzerinde göçmen işçiye, daha sonra da artan rakamlara, 2015 yılında yaklaşık beş milyon, 2020 yılında yaklaşık 12 milyon, ve 2025 yılında da 21 milyonun üzerinde göçmen işçiye gereksinim duyulacağının kestirimleri yapılmaktadır.⁶⁸

AB içinden gelen işgücü talebi karşısında, Türkiye gibi olası işgücü arzı sağlayacak ülkelerdeki demografik süreçlerin bu arzı ne ölçüde ve nasıl sağlayacağı üzerinde durulması gereken konunun ikinci önemli yüzüdür. Yukarıda açıkladığımız gibi, doğurganlığın düşüşü, bu ülkelerde, Türkiye’de de, bugüne dek olmadığı ölçülerde genç yetişkinlerin demografik yükünü azaltmıştır. Şu andaki doğurganlık

⁶⁸ *Fargues (2005).*

az olduğu için çocuklarla ilgili yük olma olasılığı düşüktür, yakın zamandaki doğurganlık yüksek olduğu için de yaşlılarla ilgili yük olma olasılığı düşüktür. Demografik fırsat penceresi adı verilen bu durum, ki ancak bir nesil sürecektir, ekonomik yatırımlar yapma olasılığını artırmaktadır. Ancak genç yetişkinlerin yatırım yapması için tasarruf yapmaya, tasarruf için çalışmaya ve yeterli para kazanmaya gereksinimleri vardır. Ancak bu koşulları Türkiye gibi ülkelerde sağlamak zordur ya da bu ülkelerin gelişme hızlarıyla doğru orantılıdır. Var olan koşullar içinde özellikle işsizlik sorunun yapısalıştığı ve gençler arasında, özellikle de yüksek eğitimli gençler arasında, çok yüksek işsizlik oranlarına ulaşıldığı görülmektedir.

Bu noktadan hareket ederek, AB'den gelebilecek geçici işgücü talebinin --- ki nitelikli işgücü talebinin yüksek olacağı varsayılabilir --- Türkiye gibi ülkelere gidebilecek yüksek öğrenim görmüş ama işsiz genç yetişkinlerin işgücü arzı ile karşılanabileceği söylenebilir. "Beyin göçü" endişesi ile bu tür bir göç akışına göçü gönderen ülke açısından olumsuz olarak bakılabileceği düşünülse de, bu göçün --- göçün her üç temel aktörü açısından --- bazı olumlu sonuçlar doğurabileceği de düşünülmelidir: (a) Göç alan ülkenin sosyal güvenlik sistemi üzerinde demografik bir baskı yaratmaksızın bu ülkeye yeni, güncel işgücü bilgisinin aktarılması; (b) Göç veren ülkede işsizlik üzerindeki baskının azalması ve göçmenin kendi ülkesine geri dönmesiyle birlikte insan sermayesinin geri dönmesi; (c) Göçmenin sahip olduğu yetenek ve bilgisini yurt dışında edineceği deneyim sonucunda daha da geliştirme imkanı bulması.

Beyin göçü ve beyin göçünü önleme konuları önemli tartışmaları da beraberlerinde getirmektedir. Bir yanda ülkenin kaynak ve imkanlarını kullanarak kendini yetiştiren bireyin tam da ülkesine faydalı olacağı zaman onu terk etmesinin etik boyutu yer almakta, buna izin verilmemesi istenmekte; diğer yanda ise kendi potansiyelini sonuna kadar kullanmak isteyen bireyin seyahat özgürlüğünün elinden alınmasının insan hakları boyutu bulunmakta ve iki tartışma yönü konuyu bir paradoksa çevirmektedir. Bu çerçevede, yetişmiş beyinlerin ülkede kalmasını özendirici ve teşvik edici düzenlemeler yapılması, bu kişilerin ülkeden çıkmasının ya da bir ülkeye girişinin devlet eliyle engellenmesinden daha makul bir çözüm olarak görünmektedir. Ayrıca, beyin göçü sonucu devletin uğradığı zararın, göç eden birey ya da bireyin göç ettiği ülke tarafından karşılanması da bu konuya yeni bir bakış açısı getirmiştir. Buna göre, hem göç eden kişinin bireysel özgürlüğü kısıtlanmamış, hem de göç veren ülkenin zararı bir nebze de olsa tazmin edilmiş olacaktır.

Öte yandan “beyin göçü” konusu önemini korumakla birlikte, bu konu çerçevesinde yeni göç kavramlarının geliştiği ve tartışmanın bazı değişimlere uğramış olduğu da gözden kaçmaması gereken bir gerçektir. Örneğin tek bir “beyin göçü” kavramı yerine göç literatüründe “beyin kaybı” (*“brain drain”*), “beyin kazancı” (*“brain gain”*) ve “beyin dolaşımı” (*“brain circulation”*) gibi göçün yönü, etkisi, yeni konumunu belirten yeni kavramlar kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavram çeşitliliği ve değişmelerinin de gösterdiği gibi beyin göçünün doğasında da bazı değişim ve dönüşümler gerçekleşmektedir. Örneğin, eskiden beyin göçü yalnızca yetişmiş insan gücünün kendi ülkesinden bir başka ülkeye fiziksel olarak göç etmesine işaret ederken, günümüzde kendi ülkesinde olmasına rağmen emek ve yeteneklerini bir diğer ülke için kullanan insanlar için de kullanılabilir. Özellikle bilişim konusundaki pek çok sektörün, kişilerin fiziksel olarak varlığından ziyade, internet başta olmak üzere çeşitli iletişim araçları yoluyla uzmanlıklarından faydalanmaları bunun güzel bir örneğidir.⁶⁹

⁶⁹ Hindistan’dan Türkiye’ye kadar birçok ülkede örneğin özellikle bankacılık, ulaşım, iletişim ve bilişim sektörlerinde “çağrı merkezleri”nin (*call centers*) oluşması bu çerçevede ele alınabilir.

B Ö L Ü M

TÜRKİYE'DEN AVRUPA BİRLİĞİ'NE GÖÇ: VARSAYIMLAR VE SENARYOLAR

6. TÜRKİYE'DEN AVRUPA BİRLİĞİ'NE GÖÇ: VARSAYIMLAR VE SENARYOLAR

Önceki bölümlerde aktardığımız gibi, günümüzde AB'yi en çok ilgilendiren konulardan biri haline gelen uluslararası göç çok farklı tartışma konularını da beraberinde getirmektedir: Göç alan ülkelerdeki işsizlik sorunu, göçmenlerin sosyal ve kültürel uyumları ile ilgili endişeler bunların arasındadır. Ancak, aynı zamanda uluslararası göçün bir dizi olumlu sonuçlarının da olabileceği varsayılmaktadır. Örneğin, nüfusun yaşlanması sorununa sahip olan Avrupa için, göçün uzun vadede işgücü pazarında ortaya çıkabilecek boşlukları doldurabileceği ya da göç alan ülkelerdeki emeklilik sistemlerinin maddi yönden çökmesini engelleyebileceği savları sıklıkla yinelenmektedir. Bu tür tartışmalar, bugün 27 üye devletten oluşan AB içerisinde artan göç dalgalarıyla, ama özellikle de Birliğe üçüncü ülkelerden gelen ya da gelmesi olası göç hareketleri ile daha da belirginlik kazanmaktadır.

Avrupa göç rejimini son zamanlarda meşgul eden uluslararası göç tartışmaları şu beş ana konu üzerinde yoğunlaşmaktadır: (a) 2004 yılında AB'ye Orta, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'da bulunan on yeni üye devletin katılması; (b) 2007'de Bulgaristan ve Romanya'nın Birliğe katılması; (c) Türkiye'nin AB üyelik perspektifi; (d) Oldukça fazla sayıdaki kaçak göçmenin yasal olmayan yollarla AB'ye girmesi ya da girmeye çalışması; (e) AB'nin önemli sayıda sığınma başvurusu alması. Sadece 2004 yılındaki 10 üyeli genişleme ve 2007'de Bulgaristan ve Romanya'nın üyelikleri ile ilgili olarak sıklıkla dile getirilen endişeler üzerinden değil, aynı zamanda sürüp giden kaçak göç ve sığınmacı hareketleri ve Türkiye'den gerçekleşebilecek olası büyük ölçekli göç senaryoları ile ilgili olarak da Türkiye-merkezli göç konularına göndermeler yapılmaktadır. Bu tartışmalar içinde sorulan temel soru, özellikle "serbest dolaşımla birlikte Türkiye'den AB'ye olacak göçün büyüklüğünün ne olacağı" konusudur.

Bu çerçevede, önceleri AB-15, sonraları da AB-25 ülkelerindeki siyasi karar alıcıların, üretenlerin ve üye ülkelerin kamuoylarının önemli bir kısmı, Birliğe yeni üye olan ya da ilerleyen yıllarda katılımı gerçekleşecek ülkelerden çok fazla sayıda göçmenin ekonomik nedenlerle göç edeceği endişesini taşımaktadır. Temelde bu endişelerin yeni üye olan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle 'eski' üye ülkeler arasındaki yüzde 60 düzeyindeki gelir farkına bağlı olarak ortaya çıktığı ileri sürülmektedir.

Üstelik, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye gibi ülkeler düşünüldüğünde bu farkın yüzde 70'lere çıktığı dolayısıyla endişelerin daha da arttığı vurgulanmaktadır. Ekonomik endişeler aynı zamanda hem AB içindeki, hem de aday ülkelerdeki yüksek işsizlik oranlarıyla da ilgilidir. Nitelikli işgücü arzına sahip ve aynı zamanda daha az ücret karşılığında çalışmaya hazır olan göçmenlerin işgücü pazarında daha kolay bulacağından korkulmaktadır. Ayrıca, sosyal refah kaynaklarının kötüye kullanılmasından ve ucuz yerleşim alanları üzerinde çok fazla rekabetin ortaya çıkmasından da endişe duyulmaktadır. Diğer endişelerin birçoğu ise, farklı kültürlerle gelen göçmenlerin bu ülkelerin toplumsal yaşamı içinde çeşitli uyum sorunları yaşamaları üzerine kurulmaktadır.

Birliğe katılan 10 yeni üye ülke ve ileride katılacak diğer ülkelerde göçün bu ülkelerdeki işgücü pazarında yaratacağı olası sonuçlar iki yönden değerlendirilmektedir: Bir yandan, yüksek işsizlik oranlarıyla boğuşan ve daha az ekonomik gelişmeye sahip ülkelerdeki göreceli niteliksiz işgücünün, AB'nin gelişmiş ülkelerine göç etmesiyle göç veren ülkelerdeki işgücü pazarının rahatlaması; diğer yandan ise göçmenlerin sağlayacağı işçi dövizleri ile göç veren ülkelerdeki gelir, tüketim ve toplam iç talep gibi göstergelerin düzelmesi. Ancak, olası göç hareketlerinin niteliksiz değil de, nitelikli genç nüfus tarafından gerçekleşmesi durumunda, olası beyin göçü ile göç veren ülkelerin gelişme süreçlerinin zedelenmesi de bir diğer kaygı kaynağı olarak dile getirilmektedir.

Tüm bu tartışmaların gölgesinde, İrlanda, İngiltere ve İsveç dışındaki tüm AB-15 ülkeleri yeni üye olan ülkelere gerçekleştirebilecek olası göç hareketlerine yönelik yedi yıllık bir geçiş dönemi uygulama yoluna gitmiştir. Ancak, İngiltere ve İrlanda bile yeni üye olan 10 ülkeden gelen göçmenlere, gelmelerini izleyen ilk iki yıl içerisinde daha sınırlı sosyal refah olanakları tanımaktadır. Bu gibi düzenlemeler, 'yeni' 10 üye ülke vatandaşlarının kendilerini 'ikinci sınıf Avrupalılar' gibi hissetmelerine neden olmuştur. Türkiye'nin üyelik perspektifiyle ortaya çıkan durum ise daha da tartışmalıdır. Bazıları, ağırlıklı olarak Müslüman bir topluma sahip Türkiye ile Hristiyan AB-25 ülkeleri arasında kültürel uyumsuzluk olduğu tezini öne sürerken, bazıları da Almanya'dan sonra Birlik içinde en fazla nüfusa sahip olacak Türkiye'nin siyasi kararlar alma sürecinde sahip olacağı ağırlıktan çekince duymaktadır. Türkiye'den yönelecek göçmenlerin sayısının iki ya da üç milyonu bulacağı bazı siyasal çevrelerce ileri sürülmektedir. Ancak, bu çalışmaya da temel oluşturan birçok bilim-

sel çalışma içinde, bu yüksek öngörülerin hiçbir temeli olmadığı açıkça belirtilmektedir.

6.1. Avrupa Birliği İçine Yönelecek Göç Potansiyeli: Yeni 10 Üye, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye

Çalışmanın bu bölümünde, üç farklı bölgeden, ‘eski’ AB-15 ülkelerine gerçekleşecek olası göç dalgaları üzerine kurulan bir tartışma yer alacaktır:⁷⁰ 10 yeni üye ülke; 2007’de AB’ye katılan Bulgaristan ve Romanya; ve Türkiye. Buradaki tartışmalar şu iki temel soru üzerinde temellenmektedir: (a) ‘Eski’ AB üyesi ülkelere yönelecek olası göç hareketlerinin büyüklüğü ne olacaktır? (b) Yeni 10 üye ülkeden, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye’den göç edecek potansiyel göçmen grupların nitelikleri nelerdir?

6.1.1. Göçün Olası Büyüklüğü Ne Olacak?

Bu çalışmada 2002 yılında Avrupa Komisyonu adına yürütülen *Eurobarometer* verileri esas alınmıştır. Çalışmada, AB ülkelerine göç etme istekleri iki farklı düzeyde incelenmiştir. İlk olarak, *genel niyet* düzeyi ele alınmıştır. Bu bağlamda AB ülkelere göç etmeye yönelik genel bir isteğin olup olmaması incelenmiştir. Bunu ortaya çıkarmak için katılımcılara yöneltilen “Önümüzdeki beş yıl içerisinde yaşama ya da çalışma gibi amaçlarla herhangi bir AB ülkesinde gitme niyetiniz var mı?” sorusu irdelenmiştir. Bu soruya olumlu bir yanıt verildiği koşulda, “İleriki beş yıl içerisinde bulunduğunuz bölgedeki başka bir şehre mi, bulunduğunuz ülkedeki başka bir bölgeye mi; Avrupa’daki başka bir ülkeye mi, ya da Avrupa dışında bir ülkede mi yerleşmeyi düşünürsünüz?” sorusu yöneltilmiştir. İkinci olarak ise, *özcül niyet* düzeyi ele alınmıştır. Bu bölümde alınan yanıtlar sonucunda göç etme isteğiyle ilgili daha kesin ve ayrıntılı bilgi elde edilmeye çalışılmıştır. Örneğin, “Ana diliniz dışında bir dilin hakim olduğu bir AB ülkesinde yaşamayı düşünür müsünüz?” gibi kişinin göç etme düşüncesiyle ilgili daha ayrıntılı bilgi veren sorular analiz edilmiştir.

Bu çerçevede yapılan analiz sonucunda ele alınan 13 ülkenin --- yeni 10 üye ülke, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye --- vatandaşlarının yüzde beşinden azı ileriki beş yıl içerisinde genel olarak göç etme eğiliminde olduklarını söylemişlerdir

⁷⁰ Krieger ve Maitre (2006).

(Tablo 17). Özgün niyete sahip olanlara bakıldığında, bu oran yüzde birin altına düşmektedir. Genel göç etme niyetine sahip olanların en çoğunlukta olduğu ülke Türkiye’dir (yüzde 6). Türkiye’yi yüzde 5 ile Bulgaristan ve Romanya izlemektedir. Bulgaristan tek başına değerlendirildiğinde Türkiye’ye yaklaşmaktadır. Birliğe son üye olan 10 ülkeye bakıldığında buradaki kişilerin daha az göç etme eğilimli olduğu görülmektedir (yüzde 3). Bu grup içerisinde en az göç eğilimi olan ülke Malta’dır (yüzde 1). Genel göç etme niyetinin bu grup içinde en fazla olduğu ülkeler ise Polonya ve Baltık ülkeleridir (yüzde 4). Ancak, bu oran bile, yeni üye olan Bulgaristan ve Romanya ve aday ülke Türkiye’nin sahip olduğu orandan azdır (Tablo 17).

Tablo 17: Göç Etme Potansiyeli (Toplam nüfusun yüzdesi)

Ülke	Genel Niyet	Özgül Niyet
Polonya	3,7	1,0
Türkiye	6,2	0,3
Bulgaristan ve Romanya	5,0	2,0
Yeni 10 Üye Ülke	3,1	0,8
Toplam 13 Ülke	4,6	0,9

Kaynak: Krieger ve Maitre (2006: 49).

İkinci gösterge olan özgül göç etme niyetlerine bakıldığında, ancak yüzde birlik bir nüfusun eski AB-15 ülkelerine göç etme eğiliminde olduğu görülmektedir. Bulgaristan ve Romanya (yüzde 2) ise en fazla sayıda göçmen gönderme potansiyeline sahip ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 17). Bu oranın en yüksek kaydedildiği ülke Bulgaristan (yüzde 3) iken, en az kaydedildiği ülke ise Malta’dır (yüzde 0,1). Bu iki gösterge değerlendirildiğinde, Türkiye’nin ilginç bir görüntü sergilediğini söylemek mümkündür (Tablo 17). Toplam 13 ülke içerisinde genel göç niyetine sahip olan kişilerin en fazla olduğu ülke Türkiye iken, özgül göç etme niyetine sahip kişi sayısının en az olduğu ülke yine Türkiye’dir. Türkiye nüfusunun yalnızca yüzde 0,3’ü ilerideki beş yıl içerisinde özgül göç etme niyetine sahip olduğu görülmektedir. “Peki, bu çelişkili durum serbest dolaşımın devreye girmesinden sonra olası Türkiye göçü hakkında ne ifade etmektedir?” sorusuna yanıt arandığında, şunları söylemek olasıdır: 2003 yılı itibariyle 15 yaş ve üstü nüfusu kapsayan olası Türk göçmen nüfus potansiyelinin 48,9 milyon olduğu düşünülürse, göç etme po-

tansiyelinin genel niyete sahip kişiler için 3,03 milyon, özgül niyete sahip kişiler içinse 150 000 olacağı öngörülebilir. Göç etmek isteği üzerine daha temel niyetlere bakıldığında ise, ileriki 5 yıl içerisinde AB-15 ülkelerinin alacağı olası Türk göçünün en az 400 000 kişi olacağı hesaplanmaktadır.⁷¹

Bu üç grup ülkeden, AB'ye önemli büyüklükte bir göçün gerçekleşme olasılığının neden az olduğu sorusuna verilecek yanıtlar içinde, genellikle şu dört sav ileri sürülmektedir: (a) Öncelikle, bu ülkelerden gidecek potansiyel göçmenlerin önemli bir kısmı AB ülkelerine çoktan göç etmiştir; (b) 13 ülkenin şu anki demografik durumu AB'nin demografik yapısıyla önemli benzerlikler göstermektedir; bu ülkelerin birçoğunda (Türkiye hariç) doğurganlık oranları AB'ninkinin de altındadır; (c) Birliğe yeni ülkelerin katılması, bu ülkelere ekonomik gelişme yolunda daha fazla kaynağın transfer edilmesi, bu ülkelerin uluslararası ticaret hacimlerinin büyümesi ve daha fazla yatırım almaları gibi süreçlerle birleşecek, sonuç olarak, bu ülkelerdeki ekonomik gelişme hız kazanacak, buna karşın, bu ülkelerde varolan göç potansiyeli de düşecektir; (d) Ekonomik kuramın öngörülerinin tersine, Avrupalı çalışanlar serbest dolaşım durumundan çok az avantaj elde etmektedirler.

6.1.2. Kimler Göç Edecek?

Bu bölümde, yukarıda açıkladığımız genel göç etme niyeti ve özgül niyet farklılığı temelinde, genel göç etme niyeti üzerinden daha çok hangi özelliklere sahip kişilerin göç etme olasılığı olduğu sorusu üzerinde durulacaktır.

Yaşın göç etme eğilimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu üzerine göç yazını içinde bir fikir birliği bulunmaktadır. Gençlerin daha hareketli bir nüfus oluşturduğu, 40 yaş üstü kişilerin ise göç etme olasılığının düşük olduğu bilinmektedir. Bu durum ekonomik bir bakış açısıyla şu şekilde açıklanmaktadır. Gençler gittikleri ülkelerdeki işgücü pazarına daha az sürede uyum sağlamakta, özellikle daha düşük ücretler karşılığında hizmet sektöründe çalışmaları mümkün olmaktadır. İkinci bir görüş ise daha çok insan sermayesi üzerinden geliştirilmektedir. Buna göre, göçmenin yaşı küçük oldukça göç sonrası çalışma karşılığı elde edilecek getiri daha fazla olacaktır. Diğer bir deyişle, ileriki yaştaki işçilerin göç etmek için harcadıkları ve yaptıkları yatırım üzerinden geri kazanım elde etmeleri için geçecek zaman da-

⁷¹ Krieger (2004).

ha kısa olduğundan, bu yaştaki kişilerin göç etmeleri için daha az ekonomik neden bulunmaktadır. Yaş üzerinden yapılan bir analize göre, Türkiye’de 15-24 yaş arası nüfusun yüzde 8’i, 25-39 yaş grubunun ise yüzde 7’si AB ülkelerine göç etme konusunda genel niyet taşımaktadır. Bu iki oranın Türkiye örneğinde birbirine çok yakın seviyelerde olduğu görülmektedir. Oysa, karşılaştırılan diğer ülkelerde 15-24 yaş grubundaki kişilerin AB’ye göç etme eğilimlerinin çok daha fazla olduğu görülmektedir.

Genellikle göç edenlerin çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. Erkekler ailenin geri kalan üyelerinin geçimini sağlayabilmek için başka ülkelere giderken, kadınlar ailenin bakımıyla ilgili sorumluluklarını yerine getirmek için evde kalmaktadırlar. Kadınların göçü ağırlıklı olarak aile birleşmesi gibi nedenlerden ötürü gerçekleşmektedir. Ancak, bugün bu durum uluslararası göçün daha çok kadına açık olması, diğer bir söyleyişle göçün kadınlaşması olgusu ile değişmektedir. Aile içerisindeki rol modellerinin değişimi, daha fazla eğitim olanakları elde etmesi ve yeni istihdam olanaklarını değerlendirmek istemesi gibi nedenlerden ötürü artık kadınlar da yoğun olarak göç etmektedir. Cinsiyet üzerinden yapılan bir analize göre, Türkiye’deki erkek nüfusun yüzde 9’u, kadın nüfusun ise yüzde 4’ü göç etmek istemektedir. Diğer ülkelerle kıyaslandığında, göç etme isteğinin en fazla olduğu erkek nüfusu Türkiye’dedir. Bu oran, Polonya, Bulgaristan ve Romanya’da yüzde 6 ve 7 arasında, 2004 yılında üye olan Polonya dışındaki diğer ülkelerde ise toplam yüzde 3 olarak görülmektedir. Kadınlar için ise bu oranın en yüksek olduğu ülkeler Bulgaristan ve Romanya’dır (yüzde 5).

Eğitime katılımın fazla olması göçü etkileyen pozitif bir etken olarak değerlendirilmektedir. Eğitimin hem işgücü pazarı üzerinde olumlu etkileri olduğu, hem de göçmenlere daha fazla bilgiye ulaşma olanağı sağladığı bilinmektedir. Ancak, bazı çalışmalar yüksek eğitim seviyesine sahip olma ile göç etme eğilimi arasında negatif bir ilişki olduğunu savunmaktadır. Bu görüşe göre, göç edilen ülkedeki işgücü pazarı daha çok az nitelikli kişilere yöneliktir, bu nedenle de nitelikli göçmenler için göç tercih edilecek bir durum değildir. Burada sonuçlarını yansıttığımız çalışma⁷² ise, göç etme ve eğitim arasındaki ilişki anlamında ülkeler arasında önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir. Yüksek eğitim dikkate alındığında, Türkiye’de görüşmecilerin yüzde 15’inden fazlasının göç etme niyetinde olduğu görülmektedir.

⁷² Krieger ve Maitre (2006).

Diğer üç grupta (son üye olan 9 ülke, Polonya, Bulgaristan ve Romanya) bu oran yüzde 3-4 dolaylarındadır. Bu nedenle, genel göç etme isteği açısından bakıldığında, Türkiye'nin en fazla 'beyin göçü' verecek ülke olacağı sonucuna varılabilir. Ayrıca, burada incelenen ülkelerin önemli sayıda öğrenci göçü vereceği tahmin edilmektedir. Bu durum Bulgaristan ve Romanya'da daha da belirgindir (yüzde 21). Bu oran Polonya'da yüzde 13, Türkiye'de ise yüzde 12'dir. Bu veriler ışığında tüm ülkelerin genç nüfusun beyin göçü ile karşı karşıya kalacağı sonucuna varılabilir. Bu da, ekonomik gelişme yolunda önemli bir risk faktörü anlamına gelebilir.

İşgücü pazarı kuramına göre işsizlik, gelir seviyelerindeki farklılıktan sonra göçe neden olan en önemli ikinci etmendir. Yüksek işsizlik oranlarına sahip olan bazı ülkelerde işsiz kişilerin çalışan kişilere göre göçe daha yatkın olduğu görülmektedir. Sosyo-ekonomik göstergelere dayanarak karşı bir görüş de ileri sürülmektedir: Daha az kaynaklara sahip olan kişiler için göç etmek daha zordur. Bu iki farklı karşıt görüşten şu ortak sonuca varılabilir: Belli bir sosyo-ekonomik sınırın altındaki kişiler kaynak yetersizliği nedeniyle göç etme eğiliminde değildir, bu sınırın üzerinde olanlar ise halihazırda sahip oldukları yüksek yaşam standartları nedeniyle göçe ihtiyaç duymamaktadırlar. Bu noktadan hareketle işsizlik temelli yapılan analiz sonucunda, karşılaştırılan ülkeler arasında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Türkiye'de işsizlerin yüzde 12'si göç etme niyetine sahiptir. Bulgaristan, Romanya ve Polonya'daki işsizlerin ise yüzde 6-7'si farklı bir ülkeye göç etmeyi istemektedir. İşsizler arasında göç etme eğiliminin en az olduğu ülkeler Orta Avrupa ülkeleridir (yüzde 4). Öyle anlaşıyor ki, bu ülkelerde göreceli daha iyi işgücü pazarı koşulları bulunmaktadır.

Öte yandan, göçün daha çok göç veren ülkelerdeki kırsal bölgelerden mi, yoksa kentsel bölgelerden mi kaynaklandığı sorusu üzerine göç yazınında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Karşılaştırılan ülkeler arasında yalnızca Türkiye'de kırsal kökenli göç hareketlerinin, kentsel kökenli göç hareketlerinden daha fazla olacağı kaydedilmektedir. Türkiye'de kırsal alandaki görüşmecilerin yüzde 7'sinin, kentsel alandaki görüşmecilerin ise yüzde 5'inin göç etme niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Polonya ve Birliğe üye diğer 9 ülkedeki durum farklıdır. Bu ülkelerde kent kökenli göçün kır kökenli göçten çok daha fazla yoğunlukta olacağı sonucuna varılmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye’den olası göç hareketinin daha çok kır kökenli olması, az gelire sahip kişilerce gerçekleşmesi, ayrıca, işsiz olan kişiler arasındaki hareketliliğin de göreceli daha fazla olması beklenmektedir. Bu üç durumdan yola çıkılarak, Türkiye’den yönelecek olası göçün göç alan ülkelerin işgücü pazarlarında önemli uyum sorunlarına neden olabileceği düşünülebilir. Ancak, olası göç hareketleri içinde yer alacak Türk göçmenler ile ilgili bir diğer önemli özellik ise, bu göçmenlerin çoğunluğunun üniversite mezunlarından ve öğretimlerini hala sürdürmekte olan öğrencilerden oluşma olasılığıdır. Bu yanıla değerlendirildiğinde, Türkiye’den gerçekleşecek göç hareketlerinin ekonomik anlamda ciddi bir uyum sorunuyla karşılaşmaması söz konusu olabilir.

6.2. Türkiye’den Avrupa Birliği’ne Olası Göç Senaryoları ve Göç Öngörülleri

Türkiye’nin AB üyeliğinin gerçekleşmesi ve serbest dolaşımın devreye girmesinden sonra, Türkiye’den AB’ye yönelecek olası göçün büyüklüğü ne olacaktır? Bu soruya yanıt verebilmek için söz konusu çalışmada, Erzan, Kuzubaş ve Yıldız’ın (2006) çalışmasında yer alan ve 2004-2030 yılları arasındaki dönemi kapsayan bir dizi göç senaryosundan yola çıkarak, Türkiye’den AB’ye yönelecek olası göçün büyüklüğü konusunda kestirimlerin oluşturulması amaçlanmıştır. Bu kestirimlere ulaşmak için yapılan analizlerde, ilk olarak önceki yıllarda (1967-2001 döneminde) AB’ye yönelen göç deneyimleri temel alınmış; Yunanistan, Portekiz ve İspanya gibi ülkelerin 1967-2001 yılları arasındaki deneyimleri dikkatle incelenmiş, son olarak da yine aynı dönemde Türkiye’den Avrupa’ya yönelen göç dalgalarının büyüklüğü göz önüne alınmıştır.

Çalışma içinde, bu üç veri setinin her biri, iki temel alt-senaryo ile ele alınmıştır: İlk iki set bilgi temelindeki alt senaryolar, Türkiye’den 2015 yılı civarında serbest dolaşımın gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi üzerine kurulmuş; son bilgi seti üzerine ise, Türkiye’nin 2004 ve 2030 yılları arasında düşük ya da yüksek ekonomik gelişme sağlama alt senaryoları kurgulanmıştır. Sonuç olarak altı temel senaryo çizilmiştir.

İlk olarak, Avrupa’ya olan göçün bütünü temel alınarak tanımlanan senaryolar içinde, eğer serbest dolaşım senaryosu gerçekleşirse, Türkiye’den AB ülkelerine yö-

nelen göç göreceli daha az artarak 2004-2030 yılı arasındaki dönemde 1 milyona ulaşmış olacaktır. Bu senaryoda olduğu gibi serbest dolaşım hakkına sahip AB üye ülkelerinin deneyimleri yerine misafir işçi senaryosu temel alınıp kurgulanan ikinci senaryoda ise, 2015 yılından sonra göçün büyüklüğünde çok önemli bir artış olacağı, göç oranının neredeyse iki katına çıkacağı beklenmektedir. Ancak, bu göç senaryosunda bile, 2030 yılı itibarıyla Türkiye’den AB’ye yönelecek göçmen sayısı 1,8 milyon ile sınırlı kalmaktadır (Tablo 18). Serbest dolaşım senaryosunda ilk 10 yıl içinde yıllık ortalama 46 bin kişinin, ondan sonraki 15 yıl içinde ise yıllık ortalama 41 bin kişinin göç edeceği öngörülmüştür. Misafir işçi göçü senaryosunda ise, ilk 10 yıl içinde yıllık ortalama 56 binin üzerinde kişinin, takip eden 15 yıl içinde ise yıllık ortalama 85 bin kişinin göç edeceği öngörülmüştür.

Tablo 18: Türkiye’den AB-15’e Göç Eden Göçmen Nüfusundaki Net Değişim Senaryoları (2004-2030) (Kişi)

	Türk Göçmen Nüfusundaki Net Değişim		
Tüm Avrupa Deneyimi Temelinde	2004-2015	2015-2030	2004-2030
I. Senaryo (Serbest Dolaşım)	460.000	613.000	1.073.000
II. Senaryo (Misafir İşçi)	564.000	1.274.000	1.838.000
Yunanistan, Portekiz, İspanya ve Türkiye Deneyimi Temelinde	2004-2015	2015-2030	2004-2030
I. Senaryo (Serbest Dolaşım)	320.000	640.000	960.000
II. Senaryo (Misafir İşçi)	440.000	1.480.000	1.920.000
Türkiye Deneyimi Temelinde	2004-2015	2015-2030	2004-2030
I. Senaryo (Hızlı Gelişme, AB Üyeliği, İşgücünün Serbest Dolaşımı)	246.000	1.888.000	2.134.000
II. Senaryo (Yavaş Gelişme, Üyeliğin ve Serbest Dolaşımın Olmaması)	760.000	1.974.000	2.734.000

Kaynak: Erzan, Kuzubaş ve Yıldız (2006: 42).

İspanya, Portekiz, Yunanistan ve Türkiye’nin 1967-2001 yılları arasındaki göç deneyimleri baz alınarak kurgulanan senaryolarda ise çok daha farklı olası göç büyüklüklerinin ortaya çıkacağı görülmektedir. Yunanistan, Portekiz ve İspanya’nın serbest dolaşım deneyimlerinden yola çıkarak geliştirilen tahminlere göre, olası göç

hareketlerinde düşük seviyede bir artış kaydedilecek, 2030 yılına gelindiğinde ise, toplam göçmen sayısı 1 milyona bile ulaşmayacaktır. Misafir işçi senaryosu gerçekleştiği takdirde ise, göçün çok daha yüksek seviyelere ulaşması öngörülmekte, 2004-2030 yılları arasında nerdeyse yaklaşık 2 milyonu bulan bir net göçün gerçekleşeceği vurgulanmaktadır (Tablo 18). Serbest dolaşım senaryosunda ilk 10 yıl içinde yıllık ortalama 32 bin göçmenin, ondan sonraki 15 yıl içinde ise yıllık ortalama 43 bin göçmenin Türkiye’den Avrupa’ya yerleşeceği hesaplanmaktadır. Misafir işçi göçü senaryosunda ise, ilk 10 yıl içinde yıllık ortalama 44 binin üzerinde kişinin, ondan sonraki 15 yıl içinde ise yıllık ortalama 99 bin kişinin net göçmen sayısı olarak Avrupa’da bulunacağı tahmin edilmektedir.

Türkiye’nin 1967-2001 yılları arasındaki göç deneyimlerinin temel alındığı göç senaryolarında ise, iki alt senaryo çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır. Yüksek ekonomik büyüme altında ve 2015 yılında üyeliğin ve serbest dolaşımın sağlanması koşullarında, göçün ne olacağının sorgulandığı ilk senaryodan şu sonuçlar elde edilmiştir: Avrupa’daki Türkiye kökenli göçmen nüfusta 2004-2030 yılları arasında yaklaşık 2,1 milyonluk bir artışın olması; yıllık anlamda ise 2004-2015 döneminde, bu nüfusun yaklaşık 25 bin, 2015-2030 yılları arasında ise, 125 bin artması. Son senaryo seçeneğinde, Türkiye’nin düşük bir ekonomik gelişme hızıyla birlikte, AB üyeliğinin dolayısıyla serbest dolaşımın gerçekleşmemesi durumunda ise, çok daha yüksek sayıları bulan olası göç dalgaları ortaya çıkmaktadır. Bu senaryoya göre, 2030 yılına ulaşıldığında, Türkiye’den gerçekleşecek toplam net göç 2,7 milyonu geçecektir. Yıllık anlamda bakıldığında, 2004-2015 döneminde ortalama yaklaşık 70 binin üzerinde kişinin yeni göçmen konumunda Avrupa’da olacağı, 2015-2030 döneminde ise belirtilen bu yıllık ortalamanın 130 binin üzerine çıkacağı tahmin edilmektedir (Tablo 18).

Diğer bir deyişle, Türkiye’nin üyelik perspektifi ortadan kalktığında, AB çok daha yoğun göç dalgasıyla karşı karşıya kalacaktır. Bu senaryoda Türkiye’de hızlı bir ekonomik gelişme kaydedilmemekte, işsizlik oranı yüzde 20’lere çıkmakta, GSYİH yıllık sadece yüzde 4 oranında artış göstermekte, şu an AB’nin Türkiye’ye uygulamakta olduğu vize politikaları da varlığını devam ettirmektedir. Böyle bir durumda Türkiye’de gözlemlenen yavaş gelişme, azalan gelir miktarı ve işgücü pazarındaki engeller, Türkiye’den AB’ye olacak olası göçü hızlandıracaktır. Bu senaryonun sonuçlarının üç temel nedenle ortaya çıkacağı söylenebilir.

İlk olarak, Türkiye'nin önceki deneyimleri, AB üyeliği gerçekleşmesine de çok hızlı bir ekonomik gelişmenin kaydedilebileceğini, ancak, siyasi istikrarın olmaması ve yabancı yatırımların ülkeye girmemesi durumunda bu gelişmenin pek de uzun soluklu olmayacağını göstermektedir. Ayrıca, AB üyelik perspektifi olmaksızın, işsizlikle başa çıkabilecek bir gelişme performansının olması da oldukça zor görünmektedir. İkinci olarak, böyle bir senaryoda, sadece yavaş gelişme ve artan işsizlik söz konusu olmakla kalmayacak, aynı zamanda gelirin düşüklüğü ve yetersizliği ile birlikte artan işsizlik temelinde uluslararası göç eğilimi hem özgül anlamda, hem de genel anlamda artacaktır. Üçüncüsü, işgücü dolaşımı konusunda uygulanan kısıtlamalar göçü tamamen durdurmamaktadır. Şu anda AB, Türkiye'den yıllık 60 ve 70 bin arasında göçmen almaktadır, ayrıca bir de geri dönüş göçü vardır. Bu göçmenlerin birçoğu aile birleşmesi ya da sığınma nedenleriyle göç etmektedir. Türkiye'deki genel tablonun ekonomik ve siyasal olarak kötüye gitmesi durumunda, göçmenlerin sayıları giderek artarken, geriye dönenlerin sayısı da azalacaktır.

B Ö L Ü M

SONUÇ

7. SONUÇ

Türkiye ile ilgili uluslararası göç ve sığınma rejimleri, bir yandan coğrafi konumu, diğer yandan ise özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik, siyasal ve toplumsal anlamda Batı ile bütünleşmesi süreci bağlamında daha çok Avrupa-merkezlidir. Diğer bir söyleyişle, yine aynı nedenlerle Avrupa içindeki göç ve sığınma rejimleri içinde de Türkiye önemli bir aktör olarak bulunmaktadır. Hiç şüphesiz, bu gerçeklik AB oluşumu dışında düşünüldüğünde de söz konusu olan bir olgudur, ancak genelde AB, özelde ise AB-Türkiye ilişkileri temelinde uluslararası göç konuları gündeme geldiğinde AB ve Türkiye'yi birbirine bağlayan en temel olgulardan birisinin göç ve sığınma konuları olduğu bütün açıklığı ile ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede düşünüldüğünde, bu çalışmanın en temel sonuçlarından birisi şudur: Türkiye'nin AB üyeliği gerçekleşse de gerçekleşmese de, AB ile Türkiye arasında sürekli gündemde kalacak olan birçok uluslararası göç ve sığınma konusu var olacaktır.

Üzerine konuştuğumuz uluslararası göç konularının bir yanı, Türkiye'nin AB ile yolunun kesiştiği 1960'lı yılların başında Ankara Anlaşması içinde *serbest işçi dolaşımı* konusu ile sınırlı ancak olumlu bir bağlamda ele alınmıştır. İronik olan şudur ki, bugün AB-Türkiye ilişkilerinin üyelik gerçeğinin konuşulmaya başlandığı bir zaman diliminde, bu sorunsalın odağında yine serbest dolaşım konusu bu kez olumsuz boyutları ile yer almaktadır. Hatta işgücünün serbest dolaşımı, AB-Türkiye ilişkileri içinde üyelik statüsü konusunda bir yol ayrımı yaratacak hassaslıkta bir konu olarak algılanmaktadır.

Ayrıca, göç konularının sınırları Türkiye'den AB ülkelerine yönelecek olası göç hareketinin yaşanma süreci içerisinde olan AB nüfus yapısı ve AB işgücü pazarı üzerinde bırakacağı olası etkiler, AB'nin dış sınırlarının güvenliğinin sağlanması, sığınma, düzensiz göç, insan kaçakçılığı ve insan ticareti gibi alanları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu çok-boyutluğa giden süreç bir yandan AB'nin genişleme ve bütünleşme yolundaki çabalarının, diğer yandan ise genel olarak küreselleşmenin bir yansımasıdır. Bununla birlikte, Türkiye'nin Avrupa-merkezli uluslararası göç rejimi içerisindeki konumunun çeşitlilik kazanması da Türkiye-AB ilişkileri kapsamındaki tartışmaları çok-boyutlu hale getirmiştir.

Bu noktada Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyada uluslararası göç rejimi içerisindeki çoklu konumunun altını çizmekte fayda vardır. Her ne kadar Avrupa ül-

kelerinde bugün sayıları üç milyona ulaşan Türkiye kökenli göçmen ve onların aile üyelerinin yaşıyor olması Türkiye'nin "göç veren" ülke konumunu göreceli olarak ön plana çıkarmaktaysa da, unutulmamalıdır ki, 1980'li yılların başından itibaren Türkiye, aynı zamanda hem "göç alan" hem de başka ülkelere gelen ve başka ülkelere gitmek isteyen göçmenler için "göç geçiş ülkesi" konumunda olan bir ülkedir. Türkiye'ye yönelen göç dalgaları, özellikle transit göçmen ve kaçak işçi göçü, sığınmacı ve mülteci hareketleri ile iç içe geçmiş ve Türkiye, Avrupa'ya yönelen kaçak göç ve sığınma hareketlerinde bir geçiş ülkesi konumuna gelmiştir. Öte yandan, sayıları gittikçe artan ölçüde yabancı ülke vatandaşlarının Türkiye'de yaşamaya başladıkları da gözlenmektedir. Daha çok İstanbul gibi büyük kent alanlarında nitelikli ve eğitilmiş işgücü sunan yabancıların bulunuşu ve özellikle Akdeniz bölgesindeki sahil il ve ilçelerinde gözlemlenen Avrupalıların "emeklilik göçü" bu göç hareketine verilebilecek örneklerdir.

AB-Türkiye eksenli bu göç fotoğrafını genel rakamlarla anlatmak istersek, karmaşık bir göç sistemi ile karşı karşıya kaldığımızı kolayca algılarız. İki milyonun üzerinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı AB ülkelerinde göçmenler ve aile üyeleri olarak yaşamaktadır. Ayrıca, daha önce Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olup bugün bulundukları AB ülkelerinin vatandaşı olmuş sayıları bir milyona yakın kişi vardır. AB ülkelerine göç bugün düşük bir seviyede sürmektedir: Yaklaşık her yıl 50 binin üzerinde kişinin aile birleşimi, evlilik göçü, sığınmacı ya da kaçak göçmen olarak Türkiye'den AB üyesi ülkelere gittiği hesaplanmaktadır. Ancak son yıllarda özellikle AB uyum süreci içinde "istenmeyen ve arzu edilmeyen göç türü" olarak sığınmacı ve kaçak göç hareketlerinde gözle görülür bir azalma olduğu bilinmektedir. Bu arada, Türkiye'den göç etmiş kişilerin Türkiye'ye geri dönüş göçünde de bir sürekliliğin olduğu unutulmamalıdır. Öte yandan, Türkiye'ye son yıllarda yılda yaklaşık 50-100 bin kişinin kaçak göçmen olarak geldiği, bunların yarısının Türkiye'de kayıt dışı olarak çalıştığı, diğer yarısının ise Batı ülkelerine geçiş yapmaya çalıştığı tahmin edilmektedir. Bunların arasında ancak yüzde beş kadarının uluslararası hukuktaki statüleri ile sığınmacı olduğu, büyük çoğunluğun ise "yasadışı" göçmen konumunda oldukları görülmektedir. Ancak, yine son yıllardaki AB uyum süreci içerisinde kaydedilen yasal ve uygulamaya yönelik değişikliklerle bu düzensiz göç hareketlerinde de bir küçülme olduğu bilinmektedir. Bütün bunların dışında, Türkiye'nin belirginleşen şekilde göç alan bir ülke olamaya başlaması ise şu şekilde yansıtılabilir: Yıllık olarak Türkiye'de 150 000 yabancı ülke vatandaşı oturma iznine sahiptir ve bunların önemli bir kısmı Türkiye'de çalışmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'nin sahip olduğu üç farklı konumu - "göç alan", "göç veren" ve "göç geçiş ülkesi" - temel alarak uluslararası göç sorunsalının AB-Türkiye ilişkileri bağlamındaki çeşitli boyutlarını tartışmayı amaçlamıştır. Çalışmada AB-Türkiye merkezli göç sorunsalının ana parametrelerinin irdelenmesi ve ileriye yönelik göç kestirimlerinin geliştirilmesi de hedeflenmiştir. Bu çerçevede öne çıkan konu, kaçınılmaz olarak Türkiye'den AB'ye olası göç hareketlerinin konumu olmuştur: Sonuç olarak öncelikle demografik eksenli bir tartışma ve daha çok *kantitatif* bulgular bu çalışmanın merkezinde yer almıştır. Uluslararası göç konuları, hiç kuşkusuz, ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel ve demografik boyutları olan karmaşık ve devingen bir alanı içermektedir. Ancak, bu çalışma ile ortaya konulmak istenen Türkiye-AB ilişkileri bağlamında uluslararası göç sorunsalının en önemli boyutlarının incelenmesidir. Bu inceleme yapılırken, öncelikle, Türkiye'nin ve AB'nin uluslararası göçle ilgili konumları ortaya konulmuş; "*demografik tamamlayıcılık*" savından yola çıkılarak Türkiye'deki demografik yapının ve bu yapının ilerleyen yıllarda alacağı dönüşümün AB demografik dönüşümü üzerinde ne gibi etkiler getirebileceği tartışılmıştır.

AB-Türkiye ilişkilerinde yarattığı tartışma ağırlığı çerçevesinde ekonomik ve demografik farklılıklar olası göç hareketlerini kuramsal olarak açıklayabilecek gibi algılsa da, gerçek göç süreçlerinin dinamiklerinin çok karmaşık olduğunu bilmekteyiz. Bu nedenle, Türkiye'den AB ülkelerine olabilecek göç hareketleri için yalnızca bu ekonomik ve demografik gösterge farklılıklarına bakmak yanıltıcı ve indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Uluslararası göç hareketlerinin oluşumunda her ne kadar ülkeler ve bölgeler arasındaki ekonomik, toplumsal ve demografik farklılıkların önemi vurgulansa da, hiç şüphesiz, göçler basit bir "*birleşik kaplar kuralı*"na göre gelişmemektedir. Kısacası, göçlerin oluşumu bir "*boşluk doldurma sorunu*" değildir. Göç olgusuna çok boyutlu olarak *kalitatif* bir boyuttan bakmak da önemlidir: Bu çerçevede arz ve talep, ihtiyaçlar ve olanaklar, farklı işgücü türleri, göçün farklı düzeyde seçicilik içermesi konuları unutulmamalıdır. Göç üç temel aktörün, göçü gönderen ülke(ler)in, göçü alan ülke(ler)in ve göçmenlerin ana değişkenler olarak bulunduğu karmaşık bir denklemdir. Bu denklemin ana aktörleri farkında olsalar da, olmasalar da, göç yönetim gerektiren bir politika olgusudur. Çok boyutlu, kısacası ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel ve demografik yanlarıyla üretilecek farklı politikalara konu olacaktır ve bütün bu yanlarıyla da göç siyasallaşan bir olgudur. Göçün siyasallaşması onun nasıl gerçekleştiğini ve gerçekleşeceğini de belirlemek-

tedir. Dolayısıyla, uluslararası göçün AB-Türkiye ilişkisi içinde tartışılması ve onun ötesinde gerçekleşme biçimi de bu siyasal yanı ile olacaktır.

AB-Türkiye ilişkileri bağlamında uluslararası göç sorunsalının üç temel alanda tartışıldığı görülmektedir. *İlk* olarak, özellikle Avrupa’da bulunan Türkiye kökenli göçmenlerin uyum sorunlarına gönderme yaparak serbest dolaşım ile AB’ye yönelecek yoğun bir göç dalgasının AB içinde ciddi ekonomik, toplumsal ve siyasal uyum sorunları yaratacağı konusu. *İkinci* olarak, Türkiye demografisinin ve onun bir ürünü olarak Türkiye kaynaklı olası göç dalgalarının AB içindeki demografik küçülme süreci (doğurganlığın düşüklüğü ve yaşlanmanın yoğunluğu) üzerinde tamamlayıcı bir rol oynayıp oynayamayacağı sorusu. *Üçüncü* olarak ise, Türkiye’nin “göç alan” ve “göç geçiş alanı sağlayan” ülke konumlarıyla AB-merkezli uluslararası göç ve sığınma rejimlerine uyumlu göç politikaları üretmede ve uygulamada ne ölçüde başarılı olacağı ya da olamayacağı konusu.

İlk tartışma alanına gönderme yaparak bu çalışma şunu ileri sürmektedir: Avrupa’da bulunan Türkiye kökenli göçmenlerin uyum sorunlarına odaklanarak Türkiye’den ileride AB ülkelerine yönelebilecek olası göç hareketlerinin de bu ülkelerde benzer uyum sorunları yaratacağı çıkarımı son derece indirgemeci ve özcü bir yaklaşımdır, dolayısıyla bilimsellikten uzak bir konumlanmadır. Türkiye, 1960’lı yılların başından 1970’li yılların ortasına kadar Avrupa ülkeleri ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde “misafir işçilik” olarak adlandırılan bir çerçevede işgücü ihracatı yaparken bu işçiler, Avrupa’nın savaş sonrası çöken ekonomisinin yeniden canlandırılmasına katkıda bulunmak üzere Avrupa ülkelerince seçilmişler, onların talebi üzerine göç etmişlerdir. Özellikle, inşaat, maden, sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışmak için istenen bu niteliksiz işgücü Avrupa ülkelerinin ürettikleri ve uyguladıkları göç programları içinde yasal olarak misafir işçilikten kalıcı işçiliğe dönmüşler, aile üyelerini bulundukları ülkelere getirmişler, oralara yerleşmişler ve hatta son yirmi yıl içinde yaklaşık üçte biri bulundukları ülkelerin vatandaşları olmuşlardır. Bugün, birçok AB ülkesinde yerleşik durumdaki Türkiye kökenli göçmen toplulukları bu ülkelerin 1960’li yıllardan bu yana uyguladıkları göç politikalarının ürünüdür: Sınırlı insan sermayesi ile Avrupa ülkelerine yerleşmeleri ve uyum sorunları ile karşılaşmaları bu göçmenlerin ya da Türkiye’nin zorla dayattığı bir sürecin sonucu olarak değil, daha çok göçmen alan ülkelerin uyguladıkları politikalar ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, başka türde formüle edilecek göç politikalarının daha nitelikli ve göreceli olarak daha az uyum sorunu çekecek bir işgücü göçünü de sağlayabileceği düşünülebilir. Di-

ğer yandan, bugün Türkiye kökenli göçmenlerin AB ülkelerinde karşılaştıkları ciddi uyum sorunları olsa da, aynı zamanda önemli derecede uyum sağlandığının belirtileri olduğu da açıktır. Bu uyum ortamı küçümsenmemelidir: Bir milyon göçmenin bulundukları ülkelerde vatandaşlık edinmeleri, 150 binin üzerinde göçmenin irili ufaklı işyerine sahip olmaları, uzun süre bu ülkelerde yaşayan birinci ve ikinci kuşak göçmenlerin çocukları olarak üçüncü ve dördüncü kuşakların eğitimden iş ortamına kadar bulundukları ülkelere önemli ölçüde uyum sağlamaları, Avrupa ülkeleri parlamentolarında birçok Türkiye kökenli milletvekilinin bulunması gibi.

Diğer yanıyla, 1980’li yıllardan başlayarak Türkiye’den AB ülkelerine yönelen göç içinde ağırlıklı olarak artan sığınma ve kaçak göç hareketlerinin bu ülkelere tercih edilmeyen işgücünü taşıdığı bilinmektedir. Bu tür göç hareketlerinin AB ile bütünleşmiş bir Türkiye’de hızla azalacağı bir gerçektir. Aslında son birkaç yıl içinde, AB-Türkiye ilişkilerinin üyelik perspektifi içine girmesi, şimdiden Türkiye’den AB ülkelerine yönelen sığınma ve kaçak göç hareketlerinde çok ciddi azalmaları ortaya çıkarmıştır.

Sonuç olarak, göçmenlerle ilgili uyum konusuna yalnızca “kültürel bir indirgemecilik” üzerinden ve kültürel bir eksenden bakmak yerine, konuyu yapısal ve toplumsal bir bakış açısı ile değerlendirmek daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Bu noktadan hareketle iki temel sonuç çıkarmak mümkündür. *İlk* olarak, şu anda AB ülkeleri içinde yaşayan göçmenlerin özellikleri üzerinden gelecekteki olası göçmenlerin nitelikleri (ve nicelikleri) konusunda dolaysız çıkarsamalar yapıp benzer özelliklerdeki göçmenlerin geleceğini düşünmek yanlıştır. *İkinci* olarak ise, elbette, Türkiye ile bulundukları ülkeler arasında oluşan iletişim ve ulaşım ağları ile AB içinde yaşayan Türkiye kökenli göçmenlerin göçün sürekliliğine katkıda bulundukları ve ileriki yıllarda da bulunacakları bir gerçektir; ancak kürselleşen dünyada bu ulus-ötesi gerçeklik, şu anda serbest dolaşımın olmadığı ortamda da, örneğin, aile birleşimleri ve evlilik göçleri ile Türkiye’den AB ülkelerine olan göçe katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışmanın altını çizmeyi amaçladığı *ikinci* temel sonuç demografik farklılığa dayalı tamamlayıcılık görüşünün ileriki zamanlarda Türkiye-AB ilişkilerinde potansiyel uluslararası göç hareketlerinin nasıl bir yön bulacağı sorusuna vereceği yanıtın ayrıntıları üzerinedir. Türkiye ile AB ülkeleri arasında toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal alanlarda ciddi farklılıklar bulunduğu ve bu farklılıkların olası göç dalgaları için bir potansiyeli ifade ettiği söylenebilirse de, bu potansiyelin bir göç

gerçekliğine dönüşmesi çok daha farklı birçok sürecin oluşması ile mümkündür. Önemli olan bu dönüşüm sürecinin gelecekte nasıl oluşabileceğini açıklamaktır. Diğer yandan, salt demografik tamamlayıcılık tezinden yola çıkarak Türkiye-kaynaklı göç hareketinin AB nüfusu üzerinde bırakacağı olumlu etkileri vurgulamak ve bu etkilerin üyelik gerçekleşmesi durumunda hemen oluşacağı beklentisinde olmak da pek gerçekçi olmayacaktır. Nüfus ve onun bir ürünü olan göç dinamik olgulardır. Türkiye'nin AB üyeliğinin gerçekleşebileceği ileriki tarihlerde hem AB, hem de Türkiye nüfusunun nasıl bir demografik süreç içerisinde geçeceği de sorgulanmalıdır.

AB-Türkiye ilişkilerinde göç tartışmasına yön veren belli başlı demografik etmenlerden birisi AB nüfusunun kendi kendini üretememe ve küçülme sürecine girmiş olmasıdır. Düşük doğurganlık oranları ve artmakta olan ortalama yaşam süreleri Avrupa ülkelerindeki yaş piramidinin yapısını büyük ölçüde değiştirmekte, genç nüfusun toplam nüfus içerisindeki payını azaltmakta, yaşlı nüfusun oranını artırmakta ve işgücünün yaşlanmasına neden olmaktadır. Örneğin, orta ölçekli doğal nüfus değişiklikleri ve göç varsayımları içinde AB-25 ülkelerinin toplam nüfusu, 2005 yılındaki 472 milyon düzeyinden, 2025 yılında 478 milyona yükselecek, ardından azalma sürecine girecektir: 2050 yılında AB-25 ülkelerinin nüfusu 462 milyon düzeyine düşecektir. Aynı süre içerisinde eğer göç almazlar ise, Batı ve Orta Avrupa ülkelerinin toplam nüfusu 2010 yılında en yüksek seviyesine ulaştıktan sonra azalmaya başlayacak ve 2025 yılında 460 milyona, 2050 yılında ise 415 milyona inecektir. Bir önemli gösterge olarak, medyan yaşına bakılacak olursa bu değer, doğum oranlarının çok yüksek olduğu 1960'lı yıllarda şu anda AB üyesi olan 25 ülkede 32 iken, bugün 38,5 seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu sayının 2050 yılına varıldığında 48'e kadar yükselmesi beklenmektedir. Bu da, o tarihte neredeyse tüm Avrupa nüfusunun yarısının 50 yaş üstü kişilerden oluşması anlamına gelmektedir.

Kuşkusuz, demografik dönüşümlerin işgücü pazarındaki eğilimler ve işgücüne katılım oranları üzerinde de yansımaları olacaktır. Bugün AB-25 ülkelerindeki işgücü pazarında 227 milyon kişi bulunmaktadır. Bu sayının 21 milyonu (yüzde 9) yabancı ülke doğumlu kişilerden oluşmaktadır. Yaşlanan nüfusun işgücü içindekilerin oranlarını hızla azaltacağı açıktır. Batı ve Orta Avrupa ülkelerindeki işgücü miktarının 2025 yılı itibarıyla yüzde 7 düşerek 211 milyon olacağı, 2050 yılına varıldığında ise yüzde 19 düşerek 183 milyon olacağı öngörülmektedir. Bu ülkelerin hiç göç almaması durumunda bu düşüş daha hızlı olacaktır: 2025 yılında 201 milyon

iken, 2050 yılında 160 milyon düzeylerine inecektir. Bu da, orta ölçeekte bir göçün olmaması durumunda 2050 yılına kadar olan süre içerisinde Avrupa'daki işgücünün 67 milyon azalacağı anlamına gelmektedir. Bu azalma nüfusun yaşlanma sorunu ile birlikte Avrupa'nın ekonomik, toplumsal ve siyasal yapısında çok olumsuz yankılar bırakacaktır.

Öyle görünüyor ki, AB açısından demografik yaşlanma ve bunun sonucunda işgücüne katılan yerli nüfusun sayısal olarak azalması durumlarıyla başa çıkmak için izlenebilecek üç temel seçenek vardır: *İşgücüne katılım oranının artırılması, emeklilik yaşının yükseltilmesi ve aktif ekonomik göç politikası izlenmesi*. Bunlardan ilk seçenek izlendiğinde, orta ölçekli göçün olması ve AB-25 ülkelerinin işgücüne katılım oranının, bugün AB ülkeleri arasında bu oran en yüksek olduğu üç ülke (Danimarka, İzlanda ve İsveç) ile aynı seviyede olması durumlarında Batı ve Orta Avrupa ülkelerindeki işgücü miktarı 2005 yılındaki 227 milyon düzeyinden, 2025 yılında 233 milyona ulaşacak, onu izleyen yıllarda düşüşe geçerek 2050 yılında 222 milyon olacaktır. Göç olmadığı takdirde ise, yine aynı şekilde işgücüne katılım oranının artırılması varsayımı ile, işgücü miktarı 222 milyondan (2025 yılı) 195 milyona (2050 yılı) düşecektir. Ancak, 2050 yılına varıldığında tüm AB üye ülkeleri kadınlarının işgücüne katılım oranı (15-64 yaş grubu içerisinde) erkeklerin işgücüne katılım oranına eşdeğer duruma gelirse, Avrupa'nın işgücü rakamları 2025 yılında 224 milyonda kalacak, 2050 yılında 205 milyona düşecektir. İşgücüne katılım oranının artırılmasının tek başına AB içindeki işgücü sorununu ortadan kaldırmayacağı görülmektedir.

AB üyesi ülkelerdeki emeklilik yaşının yükseltilmesi (2025 yılına kadar 5 yıl ve 2050 yılına kadar 10 yıl) işgücü oranını artıracak diğer bir etmendir. Ancak, AB ülkelerinin göç almaması durumunda bu senaryoda da işgücü miktarının düşüşüne temel bir çözüm getirilemeyecektir: 2005'te 227 milyon olan işgücü büyüklüğü 2025 yılında 218 milyona ve 2050 yılında 190 milyona düşecektir. AB ülkelerinin hiç göç almaması durumunda, ancak işgücüne katılım oranlarının yükseltilmesi ve emeklilik yaşının artırılması koşullarında, yaşlanan nüfusun işgücü üzerinde olumsuz etkisinin sınırlı kalacağı anlaşılmaktadır. Bu iki seçenek birlikte uygulanır ve işgücüne katılım oranı İskandinav ülkelerinin bugünkü düzeylerinde korunabilirse, 2050 yılı itibariyle Batı ve Orta Avrupa ülkelerinde işgücü düzeyi 228 milyon olacaktır (2005 yılında bu rakam 227 milyon, 2025'te ise 241 milyondur).

Avrupa’da demografik boşluğun giderilmesi için ne büyüklükte bir göçe ihtiyaç duyulacağı sorusu, hiç kuşkusuz, çok önemlidir. İşgücüne katılım oranlarına bakıldığında ve göçün yaşanmadığı düşünülürse Batı ve Orta Avrupa’daki işgücü miktarı 2005-2025 yılları arasındaki dönemde 26 milyon, 2005-2050 yılları arasındaki dönemde ise 66 milyon civarında azalacaktır. İşgücü göçünün bu boşluğu doldurma işlevi olduğu açıktır. Bu durumda 2005-2025 yılları arasında AB-25 ülkelerinin işgücü havuzuna yıllık 1,3 milyon göçmen katmaları gerekmektedir. 2025-2050 yılları arasında bu sayı yıllık 1,6 milyon olacaktır. Avrupa’ya yönelecek göçmenlerin yüzde 70’inin işgücüne katılacağı düşünülürse göçten elde edilecek yıllık net katkı 2025 yılına kadar 1,9-2,0 milyon arasında, 2050 yılına kadar olan dönemde ise 2,3 milyon olacaktır. Bu varsayımlara göre, 2005-2050 yılları arasında 15-64 yaş grubu içerisinde olan 95 milyon kişinin göç etmesine ihtiyaç duyulacaktır. Bu sayı, Avrupa’nın son yıllarda almış olduğu yıllık göçmen sayısından çok daha fazla göçmenin (bugünkü sayıdan üç ya da dört kez katlanarak) önümüzdeki yıllarda kıtaya göçünü öngörmektedir.

2000’li yıllara gelindiğinde Türkiye’nin *demografik dönüşümünü* (demografik geçiş) tamamlamış olduğunu söylemek mümkündür. Bu, bir yandan çok yüksek doğum ve ölüm oranlarından düşük düzeydeki doğum ve ölüm oranlarına geçiş, bir yandan da doğum ve ölüm oranları arasındaki farkın kapanması anlamına gelmektedir. Bu iki sürecin uzantısı olarak nüfus artış hızı da düşecektir. 72,5 milyon nüfusa sahip Türkiye’de doğumdaki yaşama beklentisi 70’li yıllara yaklaşmış, toplam doğurganlık hızı 2,2 çocuk sayısının altına inme eğilimleri göstermiş ve çocuk ölüm hızı binde 30’un altına inmiştir. Nüfusun yıllık artış hızı yüzde 1,5’in altında seyretmektedir. İlerleyen yıllarda Türkiye nüfusunun bu düzeyde bir büyüme hızıyla belirli oranda artacağı düşünülmektedir: 2005 yılındaki 73 milyon düzeyinden ilk 20 yıl içerisinde 90 milyona, 2050 yılına varıldığında ise 100 milyona ulaşacağı öngörülmektedir. Ancak, 2050’lerde Türkiye nüfusunun artık artma eğilimi göstermeyeceği, hatta, bir azalma dönemine gireceği tahmin edilmektedir.

Bu öngörülerdeki temel varsayım, Türkiye’de bir kadının sahip olması beklenen ortalama çocuk sayısının 2010 yılında nüfusun temel yenilenme oranı olan 2,1’e ulaşması ve ondan sonraki yıllarda da bu oranın sabit kalmasıdır. Bu varsayımdan hareketle, 0-14 yaş grubunun giderek daralacağı (2005 yılında yüzde 28 iken, 2025 yılında yüzde 22’ye, 2050 yılında ise yüzde 19’a gerileceği öngörülmekte), 15-64 yaş

grubunun ise 2035'e kadar büyüyeceği (42 milyon olandan 60 milyona çıkacaktır), ancak, ilerleyen yıllarda azalacağı beklenmektedir. 65+ yaş grubu giderek büyüyecek olan bir yaş grubudur: 2005'te yüzde altı olan bu oran, 2025'te yüzde 10, 2050 yılına varıldığında ise çok hızlı bir artışla yüzde 19 düzeylerine ulaşacaktır. Bu gelişmeler ışığında nüfusun hızlı bir yaşlanma sürecine gireceği görülmektedir. Tüm bu öngörülen demografik gelişmelere paralel olarak, işgücünün üretkenlik, hareketlilik ve esneklik kazanmasının da eş zamanlı olarak gerçekleşeceği varsayılırsa, sonucun bir “demografik fırsat penceresi” olarak adlandırılmaması için bir neden yoktur. Ancak, bu fırsat penceresi ortamının, özellikle toplam nüfus içinde 65+ yaş grubunun büyümesi ve 15-64 yaş grubunun küçülmesi ile birlikte 2025 yılından sonra kaybolmaya başlayacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye'nin bugünden 2030'lu yıllara kadar olan süre içinde yaşayacağı bu demografik gelişmeyi bir “fırsat penceresi” yapmasının temel koşulları kaliteli bir eğitimle yetiştirdiği nitelikli işgücüne istihdam sağlayıp ekonomik büyümesini son yıllarda elde ettiği yüzde 6-9'lu seviyelerin altına düşürmeden sürdürmesidir.

Bu çalışma içinde yer alan ayrıntılı incelemenin ortaya koyduğu şekliyle, 2005 ve 2025 yılları arasında göçün hiç yaşanmadığı varsayılırsa, AB-25 içinde 40 yaş altı nüfus giderek küçülecek, 40-65 yaş arası kesim sabit kalacak, 65 yaş üstü grubun toplam nüfus içerisindeki oranı ise artacaktır. Türkiye'nin AB üyeliğinin bugün gerçekleştiği varsayıldığında ise, bugünden 2025 yılına erişildiğinde AB içinde gözlemlenecek değişikliğin yüzde olarak şu şekilde olması beklenmektedir: Aktif genç kesimin (20-40) oranının yüzde 12 azalması, aktif orta yaş kesimin (40-60) oranının yüzde 6 artması ve yaşlı kesimin (65+) oranının yüzde 37 artması. Bu karşılaştırmaya dayanarak genç ve AB'den çok daha hızla büyüyen nüfusuyla Türkiye'nin Birliğe üye olmasının, toplam AB nüfusu içerisinde aktif genç nüfusun azalma sürecini yavaşlatabileceği söylenebilir, ancak, AB içindeki yaşlanma sorununu tamamen ortadan kaldırmayacağı açıktır.

Göçün “tamamlayıcılık” rolünün olup olmayacağı tartışılırken, “ne tür bir göç” sorusu da gündeme gelmektedir. Bu soruya verilen yanıtların arasında “nitelikli işgücü sağlayacak bir göç” ve “toplumsal ve kültürel olarak Avrupa toplumları içine kolaylıkla uyum sağlayacak işgücünü sağlayacak bir göç” kurgulamaları öne çıkmaktadır. Ancak, çok fazla seçici olacak bir göç yaklaşımının, AB'nin ihtiyaç duyduğu göçün büyüklüğü ve olası göçü verecek göç pazarının darlığı düşünüldüğünde

pek de gerçekçi olmadığı açıktır. Örneğin, BM'nin bu çalışmada aktarılan çalışmasında AB-15 ülkelerinin yaşamakta olduğu negatif demografik eğilimi ortadan kaldırmaya yetecek göçmen sayısının ülkelerin hedeflerine göre değişeceği belirtilmektedir: Eğer bu hedef şu andaki çalışma yaşındaki nüfusunun bugünkü büyüklüğünün korunması ise AB, 2000-2050 yılları arasındaki dönemde 79 milyon kişiye (yılıda 1,5 milyon göçmene); eğer hedef 'potansiyel destek oranı'nın (diğer bir söyleyişle, 15-64 yaş grubunun 65 üzeri yaş grubuna oranının) korunması ise 674 milyon (yılıda 14 milyon kişiye) göçmene ihtiyaç duyacaktır. AB işgücü pazarının bu oranlardaki göçmen ihtiyacının bütün Türkiye nüfusunun göç etmesi halinde bile sağlanamayacağı çok belirgindir. Kaldı ki, Türkiye'de bugün 35 milyon olan işgücündeki kişi sayısı 2025 yılında 47 milyona, 2050 yılında ise 51 milyona ulaşacaktır. Kısacası, Türkiye nüfusunun önümüzdeki 20 ya da 45 yıl içindeki dönüşümünün Avrupa'daki nüfusun beklentilerine yanıt veremeyeceği görülmektedir.

"Kimler göç edecek?" sorusuna yanıt aramak için aktardığımız bir çalışma içinde, kişilerin AB ülkelerine göç etme istekleri *iki* farklı düzeyde incelenmiştir. İlk olarak, *genel niyet* düzeyi ele alınarak AB ülkelerine göç etmeye yönelik genel bir isteğin olup olmaması incelenmiştir. İkinci olarak ise, *özel niyet* düzeyine bakılmış ve göç etme isteğiyle ilgili daha kesin ve ayrıntılı bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Bu iki gösterge ışığında, Türkiye'nin ilginç bir görüntü sergilediğini söylemek mümkündür. Toplam 13 ülke (son büyük büyümenin sonucunda üye olan 10 ülke, yeni üyeler olarak Bulgaristan, Romanya ve aday ülke Türkiye) içerisinde genel göç niyetine sahip olan kişilerin en fazla olduğu ülke Türkiye iken, özel göç etme niyetine sahip kişi sayısının en az olduğu ülke de yine Türkiye'dir. Aynı zamanda, Türkiye nüfusunun yalnızca yüzde 0,3'ünün ilerideki beş yıl içerisinde özel göç etme niyetine sahip olduğu görülmektedir. "Bu göreceli çelişkili durum serbest dolaşımın devreye girmesinden sonra olası Türkiye göçü hakkında ne ifade etmektedir?" sorusuna yanıt arandığında, şunları söylemek olasıdır: 2003 yılı itibarıyla 15 yaş ve üstü nüfusu kapsayan olası Türk göçmen nüfus potansiyelinin 48,9 milyon olduğu düşünülürse, göç etme potansiyelinin genel niyete sahip kişiler için 3,03 milyon, özel niyete sahip kişiler içinse 150 000 olacağı öngörülebilir. Göç etmek isteği üzerine daha temel niyetlere bakıldığında ise, ileriki 5 yıl içerisinde AB-15 ülkelerinin alacağı olası Türk göçünün en az 400 000 kişi olacağı hesaplanmaktadır.

Genel göç etme niyeti üzerinden daha çok hangi niteliklere sahip kişilerin göç etme olasılığı olduğu sorulduğunda ortaya ilginç sonuçlar çıkmıştır. Türkiye'den yö-

nelecek olası göç hareketinin daha çok kır kökenli olması, az gelire sahip kişilerce gerçekleşmesi; ayrıca, işsiz olan kişiler arasındaki hareketliliğin de göreceli olarak daha fazla olması beklenmektedir. Bu üç durumdan yola çıkılarak, Türkiye’den yönelecek olası göçün, göç alan ülkelerin işgücü pazarlarında önemli uyum sorunları ortaya çıkarabileceği düşünülebilir. Ancak, olası göç hareketleri içinde yer alacak Türk göçmenler ile ilgili bir diğer önemli özellik ise, bu göçmenlerin çoğunluğunun üniversite mezunlarından ve öğretimlerini hala sürdürmekte olan öğrencilerden oluşma olasılığıdır. Bu yanılla değerlendirildiğinde, Türkiye’den gerçekleşecek göç hareketlerinin ekonomik anlamda ciddi bir uyum sorunuyla karşılaşmaması söz konusu olabilir.

Türkiye’den AB’ye yönelecek olası göçle ilgili belirli senaryolar geliştiren bir başka çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar şu noktaların altını çizmektedir: *İlk* olarak, beklenen göçün büyüklüğü aşırı düzeylere çıkmayacak; *ikinci* olarak da, eğer Türkiye’nin AB üyeliği ve dolayısıyla serbest dolaşım gerçekleşmezse, ortaya çıkacak göç daha yüksek düzeylerde olacaktır. Bu çalışmanın bazı can alıcı sonuçları şöyledir: *Serbest dolaşım senaryosunun* gerçekleşmesi durumunda, Türkiye’den AB ülkelerine yönelecek olası göç göreceli daha az artarak, 2004-2030 yılı arasındaki dönemde toplam bir milyona ulaşacaktır. Serbest dolaşım hakkına sahip AB üye ülkelerinin deneyimleri yerine *misafir işçi senaryosu* temel alınıp kurgulanan ikinci senaryoda ise, 2015 yılından sonra göçün büyüklüğünde çok önemli bir artış olacağı, göç oranının neredeyse iki katına çıkacağı beklenmektedir. Ancak, bu göç senaryosunda bile 2030 yılı itibarıyla Türkiye’den AB’ye yönelecek göçmen sayısı 45 yıl için toplam 1,8 milyon ile sınırlı kalmaktadır. Türkiye’deki ekonomik büyüme hızı temelli senaryolar üzerinden değerlendirildiğinde ise ortaya çıkan tablo şu şekildedir: Türkiye’nin AB üyeliğinin gerçekleşmesi ve ülkede hızlı bir ekonomik gelişme kaydedilmesi durumunda Avrupa’daki Türkiye kökenli göçmen nüfusta 2004-2030 yılları arasında yaklaşık 2,1 milyonluk bir artış olacaktır. Türkiye’nin AB üyeliğinin (dolayısıyla serbest dolaşımının da) gerçekleşmemesi ve ülkede düşük bir ekonomik gelişme hızı kaydedilmesi durumunda ise olası göç hareketinin daha fazla büyüklükte olması beklenmektedir. Bu senaryoya göre, 2030 yılına ulaşıldığında, Türkiye’den gerçekleşecek toplam net göç 2,7 milyonu geçecektir. Bu noktada vurgulanacak sonuç, AB üyeliği gerçekleşmiş bir Türkiye’den serbest dolaşım olduğunda bile gerçekleşebilecek göçün büyüklüğünün bu üyelik olmadığında gerçekleşebilecek göçten daha az düzeyde olacağıdır.

Bu çalışma içinde, AB-Türkiye ilişkileri kapsamında gündeme gelen uluslararası göç sorunsalının öne çıkan *üçüncü* tartışma alanı AB'nin dış sınırlarının güvenliğinin özellikle olası istenmeyen göç dalgalarından nasıl korunacağı ile ilgilidir. Diğer bir söyleyişle, Türkiye'nin "göç alan" ve "göçe geçiş alanı sağlayan" ülke konumlarıyla AB-merkezli uluslararası göç ve sığınma rejimlerine uyumlu göç politikaları üretmede ve bunların uygulanmasında ne ölçüde başarılı olacağı ya da olamayacağı konusudur. Bu çalışma içinde vurgulandığı gibi, Türkiye 1980'li yıllardan bu yana "göç alan" ve "göçe geçiş alanı sağlayan" bir ülke olarak ağırlıklı olarak düzensiz göçmenlerin ve sığınmacıların gelişine hedef olmaktadır. Aslında bu durum kıta Avrupası'nın birçok çevre ülkesinde son on yıl içinde yaygınlıkla görülen bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle, Afrika ve Asya'nın birçok ülkesinden ve Ortadoğu'dan yüzbinlerce binlerce kaçak göçmen ve binlerce sığınmacı Avrupa'nın merkez ülkelerine gitmek için güney ve doğu Avrupa ülkelerine "yasal" olmayan yollarla girmektedirler. AB üyesi olan İspanya, İtalya, Yunanistan ve Polonya gibi ülkeler de yıllardır bu tür göç hareketlerinin yoğunluğu ile uğraşmaktadırlar. Ancak, bir yandan yasadışı sınır geçişleri, diğer yandan vize ihlalleri ile beslenen düzensiz göç dalgaları yalnızca AB'nin çevresindeki ülkeleri değil AB'nin merkez ülkelerini de, İngiltere'den Almanya'ya Fransa'dan İsveç'e kadar yoğun şekilde etkilemektedir.

Düzensiz göçün bir yanı sıra sınır ve vize denetimlerinin sıkı şekilde yapılamaması olsa da, diğer yanı sıra AB ülkelerindeki işgücü pazarına ucuz işgücü sağlaması yönüyle bu ülkelerdeki bazı sektörlerin kayıt dışı işgücünü gizliden tercih etmeleri ile ilgilidir. Diğer bir söyleyişle, yazılı ve uygulanan politikalar düzeyinde düzensiz göç AB içinde istenmeyen bir olgu olarak değerlendirilse de, birçok AB ülkesi ekonomisi bu tür işgücünü işlevsel olarak yaygınlıkla kullanabilmektedir. Bu nedenlerle, düzensiz göç sorunu, yasadışı sınır geçişleri ve vize ihlalleri ile birlikte Türkiye'nin ötesinde bütün AB ülkeleri kapsamında ele alınması gereken bir olgudur.

Toplam kara sınırlarının uzunluğu 2 949 km ve kıyı sınırlarının uzunluğu 7 816 km olan Türkiye'nin, özellikle coğrafi konumuyla Asya ve Afrika'dan ve özellikle Ortadoğu'dan Avrupa'ya yönelen ve yönelmesi olası göçün en önemli kavşağında bulunduğu bir gerçektir. Son on yılda yaklaşık 700 000 kaçak göçmenin Türkiye'de yakalandığı ve bunların en az yarısının Avrupa'ya yönelen geçiş göçünün içinde olduğu düşünülürse, Türkiye'nin bu anlamda AB için bir kilit konumda olduğu daha da belirginleşir. Ancak, yine AB uyum düzenlemeleri içinde yapılan göçmen kaçak-

çılığı ve ticaretine karışanlara ağır cezalar verilmesi gibi yasal değışiklikler ve ilgili politika uygulamaları ile Türkiye'nin bu konularda aldığı önlemlerin son yıllarda etkili olmaya başladığı çok açıktır. Örneğin, Türkiye'de yakalanan kaçak göçmen sayılarındaki belirgin düşüş, 2000 yılında yaklaşık 100 000 kaçak göçmen yakalanırken 2005 yılında bu sayının 40 000'lere inmesi, sınır ve vize ihlallerini önlemek için alınan sıkı önlemlerin bir sonucudur. Kısacası, AB üyelik perspektifi bu konuda da Türkiye'nin AB normları ile uyumlu politikalara ve uygulamalara önem vermesine neden olmuştur.

7.1. Politika Önerileri

Her ne kadar AB-Türkiye ilişkileri bağlamında gerçekleşmesi beklenen olası göç hareketleri genelde ekonomik ve demografik gerekçelerle kurgulanmaya çalışılsa da, böyle bir göçün ortaya çıkışının ve sürekliliğinin son haliyle siyasal ve toplumsal tercihler üzerinden olacağı bir gerçektir. Uluslararası göçün farklı coğrafyalardaki tarihine bakıldığında göç ve göçmenler üzerine olan siyasal tercihlerin belirleyiciliği ortaya çıkmaktadır. Aslında, Avrupa'nın göç tarihinde de benzer siyasal endişelerin zaman zaman ortaya çıktığı gözlenmektedir. Birçok AB ülkesinde siyasal kararlarla göç süreçlerinin belirlendiği ve özellikle *“bugünün göçmenleri göçmen alan ülkelerin yarınki vatandaşları olabildiği için”* o göç yerine bu göçün, o göçmen yerine bu göçmenin tercih edilebildiği ve bu tercihlerde ekonomik rasyonalitenin ötesinde farklı toplumsal, siyasal ve kültürel gerekçelerin bulunduğu bilinmektedir. Kısacası, uluslararası göç *“yönetişim gerektiren bir politika olgusu”* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sıklıkla gözlendiği gibi uluslararası göç, bu sürece içsel aktörlerin (göç alan ülke, göç gönderen ülke ve göçmenler) sürekli müzakere ettiği bir siyaset alanıdır; siyasallaşmış bir alandır. Bu siyasal alan içinde, her ne kadar göç alan ülkelerin göç gönderen ülkeler ve göçmenlerin karşısında göçün oluşumunu belirleyen asimetric mutlak bir üstünlükleri olsa da, özellikle uluslararası göçün küreselleşen dünyada aldığı “ulus-aşırı” konum içinde (göç alan ve göç veren ülke kavramlarının birbiri içine girdiği, göçmenlerin sınır geçişlerinin sıklaştığı, ulaşım ve iletişim koşullarının arttığı ortamlarda), diğer göç aktörlerinin de göçün yönetişimine yönelik stratejik önemleri artmıştır. Bu çerçevede, AB-Türkiye ilişkileri bağlamında uluslararası göç konuları, tarafların ya da aktörlerin bu konuyu *“yönetişim gerektiren bir politika*

olgusu” olarak ele almalarını zorunlu kılmaktadır. Kısacası, AB’siz bir Türkiye’nin ya da Türkiye’siz bir AB’nin kendilerini çevreleyen uluslararası göç ve sığınma sorunlarıyla iletişim ve işbirliği kurmaksızın tek başlarına uğraşmaları zordur.

Bu çerçevede, örneğin, eğer AB ile üyelik müzakerelerini hızla tamamlamaya çalışan ve bütünleşen bir siyasi irade Türkiye’de varlığını sürdürürse ve eğer önümüzdeki yirmi yıl içinde “demografik fırsat penceresini” “artan işgücü arzı, kaliteli eğitim, yükselen istihdam ve sürekliliği olan bir ekonomik büyüme” ile tamamlarsa, Türkiye kendi göç sorunlarını iyi yönetebilecektir. Diğer yandan, eğer Türkiye ile üyelik müzakerelerini hızla tamamlamaya ve bütünleşmeye çalışan bir AB siyasi iradesi oluşursa ve eğer önümüzdeki yirmi yıl içinde AB “demografik çöküşü”nü “kapsamlı, ekonomik rasyonalitesi ve çeşitliliği olan, yabancı korkusundan arınmış bir göç politikası” ile tamamlarsa, kendi ekonomik problemlerini en iyi şekilde idare edecektir. Hiç şüphesiz, bütün bunlar her iki göç aktörünün de bu göç konusunu “*yönetişim gerektiren bir politika olgusu*” olarak ele almaları ile mümkün olacaktır. Eğer bu bağlamdaki yönetim ve politika üretme çabaları, içinde bulundukları uluslararası göç konuları ile ilgili sorunlarının yüklerini birbirlerinin sırtına yıkmak yerine, onları paylaşmak gibi bir anlayışla gerçekleşirse, bu süreçten hem AB’nin, hem Türkiye’nin, hem de göçmenlerin kendilerinin olumlu sonuçlarla çıkması mümkün olacaktır.

Bu arka plan içinde ortaya çıkabilecek bazı temel politika önerileri şunlardır:

- Hem AB, hem de Türkiye içindeki siyasi kurum ve kişilerce “*rasyonel hükümetlerarası yaklaşım*” anlayışıyla uluslararası göç üzerine yapılacak bir fayda-maliyet analizi içinde göç politikaları formüle edilirken, Avrupa bütünleşme sürecinin hükümetlerarası bir “pazarlık” ya da “müzakere” süreci olduğunun kavranılması.⁷³
- Hem AB, hem de Türkiye içindeki siyasi kurum ve kişilerce “*değiştiremeyeceğimiz coğrafi ve tarihsel nedenlerle*”, AB-Türkiye ilişkilerinin gündeminde sürekli bir uluslararası göç sorunlarının varolacağı gerçeğinin kabullenilmesi.
- Hem AB, hem de Türkiye içindeki siyasi kurum ve kişilerce AB-Türkiye ilişkilerinin gündeminde olan uluslararası göç sorunlarının “bir sorun olarak değil”, “birlikte yaşayacağımız bir gerçeklik” olarak değerlendirilmesi.

⁷³ Bu çerçevedeki önemli bir kuramsal tartışma için bkz. Moravcsik (1993), Moravcsik and Nicolaidis (1999).

- Hem AB, hem de Türkiye içindeki siyasi kurum ve kişilerce göç konusunun “*yönetişim gerektiren bir politika olgusu*” olarak ele alınırken, bu politika üretme sürecinin göçün üç ana aktörünü hesaba katması; bu sürecin, içsel aktörlerin (göç alan ülke, göç gönderen ülke ve göçmenler) sürekli müzakere ettiği bir katılım gerektirdiğinin unutulmaması. Bu çerçevede sivil toplum örgütlerinin rolünün öneminin kavranması.
- Hem AB, hem de Türkiye içindeki siyasi kurum ve kişilerce Türkiye’nin AB üyelik perspektifinin kaybolması durumunun AB-Türkiye ilişkileri bağlamındaki uluslararası göç sorunsalının “sorunlu” alanlarını daha da genişleteceğinin kavranması --- örneğin, Türkiye’den AB’ye göç etme potansiyelinin ve baskısının artabileceği, Türkiye’nin AB’ye düzensiz göç ile ilgili sınır güvenliğini sağlamasının zor olabileceği.
- Hem AB, hem de Türkiye içindeki siyasi kurum ve kişilerce “*AB üyeliği ve işgücünün serbest dolaşımı perspektifleri içinde kalarak*” ilgili uluslararası göç sorunsalının çeşitli yönleri hakkında politikalar üretmeye çalışılması.
- Türkiye’nin AB üyeliğinin ve işgücünün serbest dolaşımının başlamasının (gerçekçi bir yaklaşımla) en az 10+7 yıl gibi bir süre gerektirdiği varsayılarak, AB ve Türkiye içindeki siyasi kurum ve kişilerce ilgili uluslararası göç konularının 2025-2030 yıllarına uzanan geniş bir bakış açısından değerlendirilmesi ve sonuç olarak,
 - o Her iki aktörün de üyeliğin (önümüzdeki 10 yıl) ve üyelikten sonra serbest dolaşımın başlamasına kadar (üyeliği izleyerek 7 yıl) olan dönemde geliştirip uygulayabilecekleri göçle ilgili programları oluşturmaları,
 - o Bu dönem içinde uzun süreli yerleşme ve çalışma koşullarında olmasa da, AB ülkelerinin kısa süreleri ziyaretler çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına vizesiz seyahat olanakları vermesi,⁷⁴
 - o Bu programların adım adım bir yandan AB’nin demografik küçülmesiyle gelen işgücü sorununu, diğer yandan da Türkiye’deki göç baskısını

⁷⁴ Aydın-Dizgüt (2006)

azaltmayı amaçlayacak ve sonuç olarak her iki aktöre de “kazan-kazan” sonucu sağlayacak bir perspektifle hazırlanması.

- AB’nin içine girdiği “demografik çöküşün” ekonomik, toplumsal ve siyasal olumsuz sonuçlarından kurtulmak için *işgücüne katılım oranının arttırılması, emeklilik yaşının yükseltilmesi, doğurganlığın desteklenmesi ve aktif ekonomik göç politikası izlenmesi* gibi bir dizi politikalar üretmesi.
- AB içinde, bu politikalar arasında en etkilisinin aktif ekonomik göç politikası izlenmesi olduğu savıyla tekil değil, çoğul göç programları planlanması. Örneğin,
 - o Özellikle tarım ya da servis sektöründe istihdam edilmek için daha az nitelikli işgücü bağlamında *“bükümetlerarası anlaşmalarla geçici, mevsimlik ve sözleşmeye dayalı kısa, orta ya da uzun dönemli işgücü göçü”* planlanması, eğer bu geçici göçün kalıcılığa dönmesi tercih edilmiyorsa ya da böyle bir endişe varsa, bu göç programına bir süreklilik kazandırılarak, göç eden kişilerin “bir kez ülkeme dönersem bu ülkeye çalışmaya geri gelemem” düşüncesiyle kalıcılığa ve yerleşmeye eğilimlerinin azaltılması,
 - o Daha nitelikli işgücü gereksinimi için bir yandan ABD’nin uyguladığı “yeşil kart”a benzer, diğer yandan ise Avustralya ve Kanada’nın göçmen alırken uyguladığı “puanlama sistemi” gibi uygulamaların planlanması,
 - o AB içinde şu anda bulunan göçmenlerin ve aile üyelerinin ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel anlamda AB toplumlarına uyumlarının sağlanması için özellikle göçmenler arasında yüksek olan işsizlik sorunu ve göçmen kadınlar arasındaki düşük işgücü katılımı konusunda çözümler üretilmesi.
- Türkiye’nin bugünden 2030’lu yıllara kadar olan süre içinde yaşayacağı *“demografik fırsat penceresini”* gerçek bir fırsat olarak değerlendirmesi için bir dizi ve çoğul ekonomik, toplumsal ve siyasal politikayı kendi uluslararası göç sorunsalını da göz önüne alarak planlaması.

Örneğin,

- o Eğitime, özellikle kaliteli işgücü yaratılması bağlamında, önem verilmesi; bu temelde yalnızca yüksek öğretime değil meslek eğitimi veren orta eğitime de ciddi ve ivedi yatırım yapılması,
 - o İstihdamın artırılması için ivedi çözümler üretilmesi,
 - o Ekonomik büyümenin son yıllarda elde edilen yüzde 6-9'lu seviyelerin altına düşürülmeden sürdürülmesi,
 - o Ekonomide ciddi sorunlar yaratan üretkenliğin ve işgücüne katılımın düşüklüğünün, özellikle kadınların işgücüne katılımının artırılması ile iyileştirilmesi,
 - o Kadınların işgücüne katılımlarının hızla artması sürecinde ortaya çıkacak işsizlik ve istihdam sorununun ve bunun göç eğilimlerine etkisinin göz önüne alınması,
 - o Göç potansiyeli ve ekonomik performans için olumsuz etkileri göz önüne alınarak kırsal ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması.
- Türkiye'nin temel hedefleri arasında istihdam sorunlarını çözmek ve işsizliğin göç baskısı yapmasını önlemek yer alsa da, istihdam sağlayamadığı nüfusu için uluslararası göçü (belki de zorunlulukların getirdiği) bir seçenek olarak değerlendirmesi.
 - Türkiye'nin ekonomik politikaları içinde uluslararası göç bir seçenek olarak belirlediğinde ya da kendiliğinden gelişen bir süreç olarak AB'ye yönelecek göç düşünüldüğünde, göçmenlerin varış noktası olarak yalnızca AB'nin değil, Kuzey Amerika'dan Avustralya'ya, oradan BDT ülkelerine ya da Ortadoğu ülkelerine uzanan bir coğrafyanın da bu göç rejimi içinde olduğunun hesaba katılması.
 - AB'ye yönelecek bir işgücü göçü içine katılacak olası göçmenlerin Avrupa dillerinden en az birisini bilmelerinin öneminden yola çıkarak, potansiyel

göçmenlere bu dilleri öğrenmeleri için olanaklar sağlanması.

- Uluslararası göçün dolaysız katkı getirebilecek sonuçlarının (işçi dövizleri ya da işgücü niteliği artmış geri dönen göçmenler gibi) ekonomik ve toplumsal kalkınmaya girdi sağlaması için etkin düzenlemeler yapılması.
- “Beyin göçü” olarak adlandırılan nitelikli işgücü kaybının ülkeye geri kazanımının sağlanması için özel programlar geliştirilmesi.⁷⁵
- Türkiye’nin bir “göç alan” ve “göçe geçiş sağlayan” ülke olması konumuyla ilgili idari ve yasal düzenlemeleri yaparak yabancıların Türkiye’de oturma ve çalışma koşullarını uluslararası genel standartlara göre düzenlemesi ---özellikle bazı sektörlerdeki kayıt dışı yabancı istihdamını önlemesi.
- Yabancı ülke vatandaşlarının yasadışı sınır geçişleri ve vize ihlallerini önlemek için idari ve yasal düzenlemeler yapılması.

⁷⁵ Bu noktada şu iki konudan söz etmek açıklayıcı olacaktır: Türkiye’de 1980’li yılların ortasından bu yana kurulan vakıf üniversitelerinin öğretim üyesi ve araştırmacıları olarak yurtdışında yaşayan yüzlerce Türkiye kökenli bilim insanının Türkiye’ye getirilmeleri bu çerçevede düşünülmelidir. Ayrıca, 2006 yılında ABD’de yüksek öğrenim gören Türkiye kökenli öğrencilerle “beyin göçü” üzerine yapılan bir araştırmanın bulgularından birisinin şu olması ilginçtir: Bu öğrencilerin büyük bir çoğunluğu, Türkiye’nin AB üyesi olması durumunda yüksek öğrenimleri sonrasında Türkiye’ye mutlaka döneceklerini, bu gerçekleşmez ise Türkiye’ye dönüşlerini erteleyeceklerini söylemişlerdir (Köşer Akçapar, 2006).

KAYNAKÇA

Abadan Unat, N. 2002. *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akgündüz, A. 2006. *Labor Migration from Turkey to Western Europe, 1960-1974: A Multidisciplinary Analysis*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Appleyard, R. 1995. "New Trends in Migration: numbers, directions and dynamics", paper presented at the Euroconference on Migration and Multiculturalism, 30 August-2 September, London.

Aydın-Düzgit, S. 2006. AB'nin *Türkiye ile İlişkilerinde Kant'ı Aramak*, İstanbul: TÜSEV Yayınları.

Behar, C. 2006. "Demographic Developments and 'Complementarities': Aging, Labour, and Migration". *Turkish Studies*, 7(1): 17-31.

Bia, M. T. 2004. *Towards an EU Immigration Policy: Between Emerging Supranational Principles and National Concerns*, Bolzano: European Diversity and Autonomy Papers.

BM (Birleşmiş Milletler). 2000. "Replacement migration: is it a solution to declining and ageing populations?". New York: UN Publications.

Böcker, A. 1995. "Migration Networks: Turkish Migration to Western Europe" in R. van der Erf and L. Heering (eds.) *Causes of International Migration*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, pp. 151-171

Castles, S. and Kosack, G. 1973. *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*, London: Oxford University Press.

Castles, S., Booth, H. and Wallace, T. 1984. *Here for Good, Western Europe's New Ethnic Minorities*, London: Pluto Press.

Clelan, J. 2004. "Fertility Regulation in Europe: The Contraception-Abortion Trade Off and Its Health Implications" in Turkish Family, Health and Planning Foundation, *Population Challenges, International Migration, and Reproductive Health in Turkey and the European Union: Issues and Policy Implications*, İstanbul: TAP Publication, pp. 70-80.

Coleman, D. A. 2004. "Population since 1990: New developments, old trends, uncertain futures" in Turkish Family, Health and Planning Foundation, *Population Challenges, International Migration, and Reproductive Health in Turkey and the European Union: Issues and Policy Implications*, İstanbul: TAP Publication.

Constantinos, F. 2004. "EU Population Ageing: Challenge and Policy Responses" in Turkish Family, Health and Planning Foundation, *Population Challenges, International Migration, and Reproductive Health in Turkey and the European Union: Issues and Policy Implications*, İstanbul: TAP Publication, pp. 203-217.

Council of Europe. 2006. "Recent Demographic Developments in Europe – 2005". Strasbourg: Council of Europe Publications.

Çiçekli, B. 1998. *The Legal Position of Turkish Immigrants in the European Union*. Ankara: Karmap.

Demany, P. 2003. "Population Policy Dilemmas in Europe at the Down of the Twenty-First Century". *Population and Development Review*, 29(1): 1-28.

Erzan, R. 2006. "Background Paper, Forecasting Economic International Migration in the Euro-Mediterranean Area", paper presented at *2005-2025 Cooperation Project on the Social Integration of Immigrants, Migration, and the Movement of Persons*, 9-12 June 2006, Koc University, İstanbul.

Erzan, R. and Kirişçi, K. 2006. "Introduction", *Turkish Studies*, 7(1): 1-11.

-----, 2006. "Conclusion", *Turkish Studies*, 7(1): 163-172.

Erzan, R., Kuzubaş, U. and Yıldız, N. 2006. "Growth and Immigration Scenarios: Turkey-EU", *Turkish Studies*, 7(1): 33-44.

Fargues, P. 2005. "Temporary Migration: Matching Demand in the EU with Supply from the MENA". European University Institute, RSCAS.

Gallina, A. 2006. "Migration, Financial Flows and Development in the Euro-Mediterranean Area". *The Journal of North African Studies*, 11(1): 17-31.

Geddes, A. 2001. "International Migration and State Sovereignty in an Integrating Europe". *International Migration*, 39(6): 21-42.

Gitmez, A.S. 1983. *Yurtdışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Gökdere, A. 1994. "An Evaluation of Turkey's Recent Migration Flows and Stock". *Turkish Journal of Population Studies*, 16, pp. 24-56

Hacıoğlu, B., Ergöçmen A. and Ünal T. 2004. "The population of Turkey at the Turn of the XXI. Century: Post Trends, Current Situation and Future Prospects", in Turkish Family, Health and Planning Foundation, *Population Challenges, International Migration, and Reproductive Health in Turkey and the European Union: Issues and Policy Implications*, İstanbul: TAP Publication, pp. 43-50.

Hughes, K. 2004. "The Political Dynamics of Turkish Accession to the EU: a European Success Story or the EU's Most Contested Enlargement?". Stockholm: Swedish Institute for European Policy Studies.

ICMPD. 2006. "2005 Yearbook on Illegal Migration, Human Smuggling and Trafficking in Central and Eastern Europe: A Survey and Analysis of Border Management and Border Apprehension Data from 22 States", Vienna: International Centre for Migration Policy Development.

İçduygu, A. 1991. "Migrant as a Transitional Category: Turkish Migrants in Melbourne, Australia", unpublished Ph.D. Thesis, Australian National University, Canberra.

-----, 1996. "A North-to-South Migration: From Turkey to Arab Countries", *Arab Regional Population Conference*, IUSSP Publication, Cairo, pp.88-108.

-----, 2002. "EU-Turkey Relationship Questioned: Does Demography Matter?". Ankara: Bilkent University.

-----, 2003. "Irregular Migration in Turkey". Geneva: International Organization for Migration.

-----, 2006a. "Gaining from Immigration: Case Study on Turkey", Report for OECD Development Center, Koç University, İstanbul.

-----, 2006b. "The Labour Dimensions of Irregular Migration in Turkey". Tokyo, Japan.

İçduygu, A. and Ünal, T. 2007 forthcoming. "Forecasting Economic International Migration in Turkey, 2005-2025".

İçduygu, A. ve Toktas, S. 2005. "Yurtdışından Gelenlerin Tespitinde Sorunlar". Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Independent Commission on Turkey. September 6, 2004. "Turkey in Europe: More than a Promise", <http://www.independentcommissiononturkey.org/pdfs/english.pdf>

IOM (International Organization for Migration). 2005. *World Migration, 2005*, Geneva: IOM Publication.

Kaiser, B. 2003. "Lifeworlds of EU Immigrants in Turkey", in E. Zeybekoğlu and B. Johansson (eds.), *Migration and Labour in Europe – Views from Turkey and Sweden*, İstanbul: MURCIR and NIWL, pp.. 269-289.

Kaiser, B. ve İçduygu, A. 2005. "Türkiye'deki Avrupa Birliği Yurttaşları", içinde A. Kaya ve T. Tarhanlı (der.), *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları*, İstanbul: TESEV Yayınları, ss. 224-239.

Kaya, A. ve Kentel, F. 2005. *Euro-Türkler: Türkiye ile AB Arasında Köprü mü, Engel mi?*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Keilman, N. 2004. "Demographic and Social Implications of Low Fertility for Family Structures in Europe". *Population Studies*, No.43, Council of Europe Publishing.

Kirişçi, K. 2002. "Justice and Home Affairs Issues in Turkish-EU Relations", İstanbul: TESEV Publications.

-----, 2004. "Turkey's Pre-Accession and Immigration Issues" in Turkish Family, Health and Planning Foundation, *Population Challenges, International Migration, and Reproductive Health in Turkey and the European Union: Issues and Policy Implications*, İstanbul: TAP Publication, pp. 193-202.

Köşer Akçapar, Ş. 2006. *Turkish Highly Skilled Migration to the United States*, İstanbul: MiReKoc Report.

Krieger, H. ve Maitre, B. 2006. "Migration Trends in an Enlarging European Union", *Turkish Studies*, 7 (1): 45-66.

Martin, P. L. 1991. *"The Unfinished Story: Turkish Labour Migration to Europe"*, Geneva: International Labour Office.

Miles, R. and Thranhardt, D. (ed.) 1995. "Migration and European Integration: The Dynamics of Inclusion and Exclusion", London: Pinter Publishers.

Miroslav, M., Chira, O., and Charlotte, R. 2004. "Population Trends and Implications for Immigration Policies", in Turkish Family, Health and Planning Foundation, *Population Challenges, International Migration, and Reproductive Health in Turkey and the European Union: Issues and Policy Implications*, İstanbul: TAP Publication.

Moravcsik, A. 1993. "Preferences and Power in the European Communities: a Liberal Intergovernmental Approach", *Journal of Common Market Studies*, 31(4): 473-524.

Moravcsik, A. and Nicolaidis, K. 1999. "Explaining the Treaty of Amsterdam: Interest, Influence, Institutions", *Journal of Common Market Studies*, 37(1): 59-85.

Moravsku, E. 2000. "Transnational Migration in the Enlarged European Union" in Zielonka, J. (ed.) *Europe Unbound: Enlarging and Reshaping the boundaries of the European Union*, London: Routledge, pp.161-190.

Muenz, R. 2006. "Background Paper - Forecasting Economic International Migration in the Euro-Mediterranean Area: 2005-2025", *paper presented at 2005-2025 Co-operation Project on the Social Integration of Immigrants, Migration, and the Movement of Persons*, 9-12 June 2006, Koc University, İstanbul.

Müftüler-Baç, M. 2006. *Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerinde Güvenlik Boyutundan Bir Bakış*, İstanbul: TÜSEV Yayınları.

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). 2003. *Trends in International Migration*, Paris: OECD Publication.

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). 2006. *International Migration Outlook*, Paris: OECD Publication.

Paine, S. 1974. *Exporting Workers: the Turkish Case*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schmid, J. 2001. "Political Responses to Immigration Pressures in the European Union", paper presented at the 24. IUSSP General Population Conference, Salvador, Brazil.

Sedelmeier, U. and Young, A. R. 2006. "Crisis, What Crisis? Continuing and Normality in the European Union in 2005". *Journal of Common Market Studies*, 44(1): 1-5.

Selm, J. van. 2002. "Immigration and Asylum or Foreign Policy: The EU's Approach to Migrants and Their countries of Origin", in: S. Lavenex & E. Uçarer (eds.), *Externalities of EU Immigration and Asylum Policies*, Lexington Book

Turkish Family, Health and Planning Foundation. 2004. "Population Challenges, International Migration, and Reproductive Health in Turkey and the European Union: Issues and Policy Implications", İstanbul: TAP Publication.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). Haziran 2006. “Nüfus İstatistikleri ve Projeksiyonu”, <http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do>.

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği). 1999. “Türkiye’nin Fırsat Penceresi: Demografik Dönüşüm ve İzduşümleri”. İstanbul: Tüsiad Yayını.

Unutulmaz, K. O. 2006. “International Retirement Migration in Turkey: Case of Antalya”, Unpublished Research Paper submitted to Florence School on Euro-Mediterranean Migration and Development, Florence.

WB (World Bank). 2006. “*Turkey Labour Market Study*”, Washington, DC: Poverty Reduction and Economic Management Unit.

Zaubanov, A. 2000. “Population Ageing and Population Decline: Government Views and Policies”, paper presented at Expert Group Meeting on Policy Responses to Population Ageing and Population Decline, New York.

Tablo Listesi

Tablo 1: Seçilmiş Sosyo-Ekonomik Göstergeler Üzerinden Bir Karşılaştırma, (Almanya, Bulgaristan, Hırvatistan, İtalya, Kıbrıs, Polonya, Romanya, Türkiye) (2003-2004).....	53
Tablo 2: Seçilmiş Ekonomik ve Demografik Göstergeler Üzerinden Bir Karşılaştırma, (Almanya, Bulgaristan, Hırvatistan, İtalya, Kıbrıs, Polonya, Romanya, Türkiye) (1980-2000).....	55
Tablo 3: Yurtdışındaki Türk Göçmenler (1985, 1995 ve 2005)	62
Tablo 4: Vardıkları Ülkelere Göre Türkiye’den Yurtdışına Göç, (1961-2005).....	64
Tablo 5: Vardıkları Ülkelere Göre Türkiye Kaynaklı Sığınmacı Hareketi, (1981-2005).....	68
Tablo 6: Ülkelere Göre Avrupa’da Vatandaşlıklarını Değiştiren Türkler, (1991-2002).....	69
Tablo 7: Türkiye’ye Yönelen Göç Hareketleriyle İlgili Sayısal Veriler, (1996-2005).....	73
Tablo 8: Türkiye’ye Yapılan Sığınma Başvuruları, (1997-2005)	76
Tablo 9: Avrupa’da Bazı Seçilmiş Demografik Göstergeler (2005)	82
Tablo 10: AB-25 İçinde Nüfus ve İşgücünün Gelişimi ve Yaş Grupları, (2005-2050) (Milyon).....	87
Tablo 11: AB-25’e Komşu Bazı Bölge ve Ülkelerde Sıfır Göç Varsayımı ile Nüfus ve İşgücünün Gelişimi ve Yaş Grupları, (2005-2050) (Milyon).....	88

Tablo 12: Olası Senaryolar ile AB-25 İçindeki İşgücü Değişimi, (2005-2050) (Milyon).....	92
Tablo 13: Demografik Göstergelerdeki Eğilimler, (1980-2000).....	95
Tablo 14: Yaş Gruplarına Göre Türkiye’de Nüfus, (1980-2050) (%).....	97
Tablo 15: Türkiye’de Temel Demografik Göstergelerin Projeksiyonu, (2000-2050).....	98
Tablo 16: Belli Yaş Gruplarının Türkiye Nüfusundaki Payları, (2000-2050) (%).....	99
Tablo 17: Göç Etme Potansiyeli (%).....	112
Tablo 18: Türkiye’den AB-15’e Göç Eden Göçmen Nüfusundaki Net Değişim Senaryoları, (2004-2030).....	117

